

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СЕРГЄЄВ КИРИЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 340.13

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАКОНОДАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ДИНАМІЧНОГО РОЗВИТКУ
ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;

історія політичних і правових учень

(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ К. О. Сергєєв

Науковий керівник **Стефанчук Руслан Олексійович,**

доктор юридичних наук, професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Сергеев К. О. Законодавча діяльність в умовах динамічного розвитку інформаційних технологій. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). – Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова; Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

Доступні сучасності джерела інформації сформували активніше суспільство, розвиток правовідносин у якому можна назвати не інакше, як гіпердинамічним. Зміна правил, глобальність простору й доступність розповсюдження даних поставили нові вимоги до законодавчої діяльності щодо створення якісного акту. Суспільство вийшло в реальний час обміну інформацією, незалежно від простору перебування учасників. Це досягається за рахунок глобального форуму – явища, що досягається інструментами соціальних мереж, меседжерів, електронної пошти та інше. Зміна значення простору і часу вплинули на тривалість актуальності правової норми, ускладнення структури суспільної організації, динаміку виникнення інновацій, які, в свою чергу, створюють нові об'єкти правовідносин та змінюють існуючі механізми. Цьому дослідженню передував майже десятирічний період спостереження на рівні емпіричного пізнання причиново-наслідкового зв'язку між якістю прийнятих парламентом законів і динамікою розвитку інформаційних технологій. Відчутною була архаїчність у підходах до законодавчої діяльності в новітніх умовах соціальної організації. Ці спостереження дали підстави сформулювати гіпотезу, відповідно до якої функціональні можливості інформаційних технологій зумовлюють зміни суспільних процесів і явищ у категоріях, у яких визначаються якісні юридичні характеристики закону й ефективності законодавчої діяльності. Актуальність перевірки гіпотези пов'язана з наслідками у вигляді продовження негативної динаміки зниження якості нових законів.

Учена спільнота намагається пізнати причини й наслідки впливу інформаційних технологій та динаміку їх розвитку в усіх галузях структури соціальної організації, присвячуючи цим питанням дослідження на всіх континентах і в усіх галузях наук. Не є винятком і напрям законодавчої діяльності в новітніх умовах.

У дисертації висвітлюється законодавча діяльність під впливом новітніх факторів, що сформувалися внаслідок трансформації соціальних явищ в умовах динамічного розвитку інформаційних технологій.

Окреслено теоретичний зміст законодавчої діяльності та її ключові ознаки. Здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз закону в межах впливу законодавчої діяльності на його зміст і форму. Виокремлено елементи законодавчої діяльності, ефективність яких залежить від стану розвитку інформаційних технологій.

З'ясовано в причинно-наслідковій взаємодії зв'язок категорії якості закону з ефективністю законодавчої діяльності.

Проаналізовано наявні методи законодавчої діяльності та їх ефективність. Розглянуто фактори прийняття рішень у законодавчій діяльності як з боку законодавця щодо законопроекту, так і в здатності прогнозувати рішення виконавця закону стосовно дотримання або порушення його вимог.

Досліджено умови здійснення законодавчої діяльності за сучасного рівня складності структури суспільної організації.

Встановлено наслідки зміни значення простору й часу в їх впливі на ефективність законодавчої діяльності. Запропоновано напрями підвищення ефективності законодавчої діяльності в умовах високої динаміки розвитку інформаційних технологій.

Розуміння законодавчої діяльності звужено до методів, способів й інших форм активності суб'єктів у їх комплексній здатності до створення якісного закону. Огляд останніх досліджень засвідчив, що в науковій літературі законодавчою діяльністю часто вважають явище, за ознаками відповідне терміну «законодавчий процес», а саме комплекс заходів, що передують появі закону.

Звуження предмета пізнання до способів і засобів, як причини, та якості закону, як наслідку, надає можливість отримати вивірені дані й уникнути двозначності тлумачення терміну.

Сутність закону розглянуто крізь призму сприйняття його як джерела інформації, що в письмовій формі повідомляє людині про правило поведінки, а уповноважену особу державної влади – про дії, які вона має вчинити як реакцію на поведінку людини. Така гіпотетична проєкція дає змогу інакше оцінити категорію якості закону в питаннях правореалізації та точності законодавчої техніки.

Визначено межі впливу інформаційних технологій на ефективність законодавчої діяльності, які класифіковано за категоріями: прямого впливу (інформаційні технології та їх продукти як об'єкти, що потребують правового регулювання, а також використання функціональних можливостей інформаційних технологій для підвищення ефективності законодавчої діяльності); опосередкованого впливу (інформаційні технології впливають на обсяг інформації, яка підлягає аналізу та врахуванню під час розроблення проекту нормативного акта; динаміку появи нових об'єктів правового регулювання; віддаленість причин від наслідків у процесі визначення способів правового регулювання).

Запропоновано поняття «законодавча інженерія» як метод законодавчої діяльності, наділений такими ознаками:

1) ґрунтується на точних даних (показники практичної ефективності законів, систематизація методів законодавчої діяльності в напрямі звуження альтернативних наслідків їх застосування тощо);

2) супроводжує закон у циклічній площині (ініціатива – розроблення – прийняття – ефективність у практиці застосування – удосконалення – ініціатива);

3) використовує ширшу галузеву наукову базу знань.

Розвинуто наукові погляди щодо якості закону в його правовій та соціальній сутності. Виявлено причиново-наслідкову залежність явищ, де соціальний результат стає можливим виключно за умов створення юридичними

властивостями закону правила поведінки в реальному житті виконавця. Констатовано ускладнення обох елементів якості закону й підвищення вимог до компетенції в їх розробленні. Висловлено антитезу, що за сучасних умов будь-яке припущення, закладене в юридичну або соціальну складові законопроєкту, завжди є хибним і буде призводити до помилки.

Обґрунтовано застосування методу когнітивного моделювання мапи соціальних комунікацій у законодавчій діяльності, де через припущення поведінки виконавця норми в реальному житті вдається встановлювати обставини, які позначаються на якості закону, що переважно не помічали, застосовуючи більш узагальнені підходи.

Обґрунтовано можливості прогнозування в законодавчій діяльності рішення виконавця закону про його дотримання або порушення. У межах теорії прийняття рішення такі дані можуть бути встановлені інструментами статистичних досліджень соціального стану, соціального досвіду, рівня освіти, релігійних переконань соціальної групи, на яку спрямовано дію акта.

Розширено знання про об'єктивні причини збільшення кількості нормативних актів у системі законодавства як наслідок ускладнення структури суспільної організації. Кожна інновація створює новітні об'єкти права, способи їх отримання, породжує нові цінності й здатності до комунікації та соціальної взаємодії. Ці явища створюють нові та змінюють умови наявних правовідносин, що зумовлює потребу правового їх регулювання. Отже, структура суспільної організації в її елементах прямо пропорційно відображається в системі законодавства в кількісних і якісних показниках.

Обґрунтовано актуальність структуризації та формалізації процесу виявлення новітніх правових явищ. Зміна значення простору й часу зумовила надмірно високу динаміку появи інновацій, що створюють нові об'єкти права. Оцінювання суспільних наслідків від інновації та часу їх настання дасть змогу не лише включати їх у плани реформ, а й визначати терміновість правового регулювання щодо кожної окремо.

Аргументовано необхідність формалізації оцінювання якості закону через встановлення вивірених показників його ефективності, за якими можна оцінити закон у його практичному застосуванні та своєчасно виявляти недоліки. Такий підхід надасть можливість накопичити більш точну емпіричну базу знань з ефективного впровадження законодавчої діяльності.

Запропоновано напрями удосконалення законодавчої діяльності в новітніх умовах, зокрема:

- обмеження права законодавчої ініціативи через розроблення стратегій законотворчої діяльності, що відповідають виключно плану реформ. Це зменшить кількість заздальгідь неприпустимих законодавчих ініціатив, які відволікають парламентарів і примушують витратити значну частину робочого часу на аналіз і розроблення проєктів законів, що не мають політичної або компетентної перспективи прийняття. Зекономлений час спрямовуватимуть на ретельніше дослідження запланованих проєктів;

- формалізація спеціалізації законотворчості як окремого фаху юридичної практики, що дасть змогу систематизувати доступ компетентних експертів до законодавчої діяльності;

- включення додаткового елемента законодавчого процесу – дослідження та виявлення істинних причин проблеми, що потребує розв’язання інструментами законодавчого регулювання;

- структуризація процесу виявлення нових об’єктів, які потребують правового регулювання, оцінювання їхніх якісних характеристик і наслідків, що допоможе отримати формалізовані дані про терміновість розгляду цього питання;

- визначення показників ефективності реалізації закону, що дасть змогу вдосконалювати ефективність законодавчої діяльності на емпіричному рівні через накопичення та узагальнення досвіду спроб і помилок його реалізації на практиці;

- розроблення стратегії застосування штучного інтелекту в державній сфері, визначення етичних принципів і стандартів його використання, плану прийняття необхідних нормативних актів;

- упровадження інформаційних технологій, зокрема таких, що ґрунтуються на штучному інтелекті, у сферу державного регулювання, що зменшить кількість нормативних актів і сприятиме спрощенню системи законодавства;

- розширення меж застосування інструментів програмного забезпечення, спрямованих на підвищення ефективності законодавчої діяльності.

Ключові слова: законодавча діяльність, законотворчість, інформаційні технології, інформаційне суспільство, постіндустріальне суспільство, глобальний форум.

SUMMARY

Serhieiev K.O. The legislative activity in the conditions of dynamic development of information technologies. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Scientific Degree in Law, speciality 12.00.01 - Theory and History of State and Law; the History of Political and Legal Thought. – M. P. Dragomanov National Pedagogical University; National academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

Available modern sources of information have formed a more active society, the development of legal relations in which can be called nothing more than hyperdynamic. Changing rules, global space and the availability of data dissemination have set new requirements for legislative activity to create a quality act. The society to come out in real time to exchange information, regardless of the space of the participants. This is achieved through a global forum - a phenomenon that is achieved through the tools of social networks, messengers, e-mail and more. Changes in the meaning of space and time have affected the duration of the legal norm, the complexity of the structure of social organization, the dynamics of innovation, which in turn create new objects of legal relations and change existing mechanisms. This study was preceded by almost a decade of observation at the level of empirical knowledge of the causal relationship between the quality of laws passed by parliament and the dynamics of information technology. Archaic approaches to legislative activity in the latest conditions of social organization were palpable. These observations gave grounds to form a hypothesis, according to which the functionality of information technology causes changes in social processes and phenomena in the categories that determine the qualitative legal characteristics of the law and the effectiveness of legislative activity. The urgency of testing the hypothesis is related to the consequences in the form of continuing the negative dynamics of reducing the quality of new laws. The scientific community tries to learn the causes and consequences of the impact of information technology and the dynamics of their development in all areas of the structure of social organization, devoting research to these issues on all continents and in all fields of science. The direction of legislative activity in the latest conditions is no exception.

The dissertation covers the legislative activity under the influence of the newest factors which have formed owing to transformation of the social phenomena in the conditions of dynamic development of information technologies.

The theoretical content of legislative activity and its key features are outlined.

A comprehensive theoretical and legal analysis of the law within the influence of legislative activity on its content and form. Elements of legislative activity, the effectiveness of which depends on the state of development of information technology, are identified.

It was found out in the cause-and-effect relationship the category of the quality of the law with the effectiveness of legislative activity.

The existing methods of legislative activity and their efficiency are analyzed.

The factors of decision-making in legislative activity are considered both on the part of the legislator concerning the bill, and in ability to predict decisions of the executor of the law concerning observance or violation of its requirements. The conditions of legislative activity at the current level of complexity of the society structure organization are studied. The consequences of changes in the importance of space and time in their impact on the effectiveness of legislative activity are established. The directions of increase of efficiency of legislative activity in the conditions of high dynamics of development of information technologies are offered.

The understanding of legislative activity is narrowed to the methods, ways and other forms of activity of subjects in their complex ability to create a quality law. A review of recent research has shown that in the scientific literature, legislative activity is often considered a phenomenon corresponding to the term "legislative process", namely a set of measures that precede the emergence of the law. Narrowing the subject of knowledge to the ways and means as the cause and quality of the law as a consequence provides an opportunity to obtain verified data and avoid ambiguity in the interpretation of the term.

The essence of the law is considered through the prism of its perception as a source of information that informs a person in writing about the rule of conduct, and the authorized person of state power - about the actions he must take in response to

human behavior. Such a hypothetical projection makes it possible to assess differently the category of the quality of the law in matters of law enforcement and the accuracy of legislative techniques.

The limits of the impact of information technology on the effectiveness of legislative activity are defined, which are classified into categories: direct impact (information technology and their products as objects in need of legal regulation, as well as the use of information technology functionality to improve the effectiveness of legislative activity); indirect impact (information technology affects the amount of information to be analyzed and taken into account during the development of the draft regulation; the dynamics of the emergence of new objects of legal regulation; the remoteness of causes from consequences in the process of determining methods of legal regulation).

The concept of "legislative engineering" as a method of legislative activity, endowed with the following features:

1) is based on accurate data (indicators of practical effectiveness of laws, systematization of methods of legislative activity in the direction of narrowing the alternative consequences of their application, etc.);

2) accompanies the law in the cyclical plane (initiative - development - adoption - effectiveness in the practice of application - improvement - initiative);

3) uses a broader branch of scientific knowledge base.

Scientific views on the quality of the law in its legal and social essence have been developed. The cause-and-effect dependence of the phenomena is revealed, where the social result becomes possible only under the conditions of creation by the legal properties of the law of the rules of conduct in the real life of the executor. The complication of both elements of the quality of the law and the increase of the requirements to the competence in their development are stated. The antithesis is expressed that under modern conditions, any assumption laid down in the legal or social components of the bill is always wrong and will lead to error.

The application of the method of cognitive modeling of the map of social communications in legislative activity is substantiated, where by assuming the behavior

of the executor of the norm in real life it is possible to establish circumstances that affect the quality of law, mostly not noticed, using more generalized approaches.

Possibilities of forecasting in legislative activity the decision of the executor of the law on its observance or violation are substantiated. Within the theory of decision-making, such data can be established by tools of statistical studies of social status, social experience, level of education, religious beliefs of the social group to which the act is directed.

The knowledge about the objective reasons for the increase in the number of normative acts in the system of legislation as a consequence of the complexity of the society structure organization has been expanded. Each innovation creates the latest objects of law, ways to obtain them, creates new values and abilities for communication and social interaction. These phenomena create new and change the conditions of existing legal relations, which necessitates their legal regulation. Thus, the structure of the social organization in its elements is directly proportionally reflected in the system of legislation in quantitative and qualitative terms.

The urgency of structuring and formalizing the process of identifying the latest legal phenomena is substantiated. The change in the value of space and time has led to an excessively high dynamics of the emergence of innovations that create new objects of law. Assessing the social consequences of innovation and the time of their onset will allow not only to include them in reform plans, but also to determine the urgency of legal regulation for each individual.

The need to formalize the assessment of the quality of the law through the establishment of verified indicators of its effectiveness, which can be used to assess the law in its practical application and identify shortcomings in a timely manner. This approach will provide an opportunity to accumulate a more accurate empirical knowledge base for the effective implementation of legislative activities.

The directions of improvement of legislative activity in the newest conditions are offered, in particular:

- Restriction of the right of legislative initiative through development of strategies of legislative activity which correspond exclusively to the plan of reforms.

This will reduce the number of previously unacceptable legislative initiatives that distract parliamentarians and force them to spend a significant amount of time analyzing and drafting laws that do not have a political or competent prospect of adoption. The time saved will be spent on a more thorough study of planned projects;

- formalization of the specialization of lawmaking as a separate specialty of legal practice, which will allow to systematize the access of competent experts to legislative activity;

- inclusion of an additional element of the legislative process - research and identification of the true causes of the problem that needs to be addressed by legislative instruments;

- structuring the process of identifying new objects that need legal regulation, assessing their quality characteristics and consequences, which will help to obtain formalized data on the urgency of this issue;

- determination of indicators of the effectiveness of the implementation of the law, which will improve the effectiveness of legislative activity at the empirical level through the accumulation and generalization of experience of trial and error in its implementation in practice;

- development of a strategy for the use of artificial intelligence in the public sphere, determination of ethical principles and standards of its use, a plan for the adoption of the necessary regulations;

- introduction of information technologies, in particular those based on artificial intelligence, in the field of state regulation, which will reduce the number of regulations and help simplify the system of legislation;

- expanding the scope of software tools aimed at improving the efficiency of legislative activities.

Keywords: Legislative Activity, lawmaking, Information Technologies, Information Society, post-industrial society, global forum.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Сергеев К. О. Якість закону, як критерій ефективності законодавчої діяльності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 1. С. 106–110.

2. Сергеев К. О. Вимоги до законодавчої діяльності в умовах гіпердинамічного розвитку інформаційних технологій. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 137–145.

3. Сергеев К. О. Вплив на законодавчу діяльність фактору часу в умовах розвитку інформаційних технологій. *Юридична Україна*. 2019. № 8. С. 29–42.

4. Сергеев К. О. Ускладнення законодавчої системи внаслідок динамічного розвитку інформаційних технологій. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 68. С. 206–214.

5. Сергеев К. О. Врахування у законодавчій діяльності психологічних факторів, що мотивують до дотримання або порушення закону. *ScienceRise: Juridical Science*. 2019. № 1 (7). С. 23–28.

6. Сергеев К. О. Підходи до законодавчої діяльності в умовах ускладнення суспільної організації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. № 82. С. 195–202.

7. Сергеев К. О. Законодавча діяльність як спосіб реалізації влади. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 1. С. 22–28

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Сергєєв К. О. Новітня правова реальність епохи інформаційного суспільства, трансформація підходів до законодавчої діяльності. Legal science: research and European innovations : International scientific and practical conference proceedings, April 23–24, 2021. Czestochowa, Poland, 2021. P. 35–38.

9. Сергєєв К. О. Фактор впливу інформаційних технологій на законодавчу діяльність як новітній напрямок теоретико-правового дослідження. Актуальні дослідження правової та історичної науки : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 10 лют. 2021 р.). Тернопіль, 2021. Вип. 29. С. 7–9.

10. Сергєєв К. О. Часово-просторова відповідність інструментів захисту порушеного права як стратегічний напрямок реформування системи законодавства. Пріоритетні напрями реформування сучасного законодавства : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 19–20 лют. 2021 р.). Херсон, 2021. С. 18–21.

11. Сергєєв К. О. Моніторинг функціонування соціальних систем, як інструменту вдосконалення ефективності законодавчої діяльності. Актуальні дослідження правової та історичної науки : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 14 квіт. 2021 р.). Тернопіль, 2021. Вип. 31. С. 5–8.

12. Сергєєв К. О. Законодавча діяльність в умовах інформаційного суспільства як один із факторів нестабільності у створенні якісного закону. Міжнародні та національні правові виміри забезпечення стабільності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16–17 квіт. 2021 р.) : у 2 ч. Львів, 2021. Ч. 1. С. 22–25.

13. Сергєєв К. О. Переваги і недоліки впливу інститутів громадянського суспільства на законодавчий процес. Громадянське суспільство як чинник модернізації сучасної держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20 квіт. 2021 р.). Київ, 2021. С. 103–106.

14. Сергєєв К. О. Категорія якості закону в двоєдиності його юридичної і соціальної природи. Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у ХХІ столітті : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 23–24 квіт. 2021 р.). Запоріжжя, 2021. С. 20–22.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	17
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАКОНОДАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	28
1.1 Теоретичні засади та методологія досліджень законодавчої діяльності.....	28
1.2 Природа закону як результату законодавчої діяльності	45
1.3 Вплив інформаційних технологій на законодавчу діяльність.....	57
Висновки Розділу 1	71
РОЗДІЛ 2 ПРАКТИКА ЗАКОНОДАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	74
2.1 Якість закону та ефективність законодавчої діяльності.....	74
2.2 Методи законотворчості та законодавчої техніки.....	86
2.3 Прийняття рішень у законодавчій діяльності	102
Висновки Розділу 2	115
РОЗДІЛ 3 ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАКОНОДАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	118
3.1 Законодавча діяльність в умовах ускладнення структури суспільної організації.....	118
3.2 Законодавча діяльність в умовах зміни значення простору і часу....	131
3.3 Підвищення ефективності законодавчої діяльності в умовах розвитку інформаційних технологій	142
Висновки Розділу 3	157
ВИСНОВКИ	160
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	166
ДОДАТКИ.....	182

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

США Сполучені Штати Америки
АТО Антитерористична операція
НТП Науково-технічний прогрес
ШІ Штучний інтелект

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Останніми роками сучасні демократичні держави дедалі частіше постають перед проблемою зниження якості законів, їх кількісного збільшення, незрозумілості й необґрунтованості обмежень свобод. Первинний огляд окресленої проблематики привернув увагу до більш глибоких причин, що криються в зміні власне порядку виникнення суспільних правовідносин через ускладнення структури соціальної організації, яка відбулася під тиском гіпердинамічного розвитку інформаційних технологій.

Цьому дослідженню передував майже десятирічний період спостереження на рівні емпіричного пізнання причиново-наслідкового зв'язку між якістю прийнятих парламентом законів і динамікою розвитку інформаційних технологій. У науці взаємозалежність цих категорій на той час розглядали в інструментарному контексті, де Інтернет та інші комунікаційні винаходи сучасності сприймали як новітні об'єкти права або інструменти, що спрощують технічні елементи законодавчого процесу. Однак відчутною була архаїчність у підходах до законодавчої діяльності в новітніх умовах соціальної організації. Привернули увагу такі явища, як збільшення кількості випадків допущення критичних помилок законодавчої техніки та правових колізій, скорочення періоду актуальності норми в часі, надмірно високий темп появи інновацій, що потребують законодавчого регулювання, поява нових елементів у звичних механізмах реалізації та захисту прав, які роками не враховували, а головне – надмірно висока динаміка настання наслідків і їх розвиток у просторі держави загалом.

Такі спостереження дали підстави сформулювати гіпотезу, відповідно до якої функціональні можливості інформаційних технологій зумовлюють зміни суспільних процесів і явищ у категоріях, у яких визначаються якісні юридичні характеристики закону й ефективності законодавчої діяльності. Актуальність перевірки гіпотези пов'язана з наслідками у вигляді продовження негативної

динаміки зниження якості нових законів. Якщо гіпотеза правильна, необхідно змінювати фундаментальні підходи до способів і методів реалізації законодавчої діяльності в напрямі збереження її ефективності в новітніх умовах.

Доступні сучасності джерела інформації сформували активніше суспільство, розвиток правовідносин у якому можна назвати не інакше, як гіпердинамічним. Зміна правил, глобальність простору й доступність розповсюдження даних поставили нові вимоги до законодавчої діяльності щодо створення якісного акта. Учена спільнота намагається пізнати причини й наслідки впливу інформаційних технологій та динаміку їх розвитку в усіх галузях структури соціальної організації, присвячуючи цим питанням дослідження на всіх континентах і в усіх галузях наук. Не є винятком і напрям законодавчої діяльності в новітніх умовах.

Питання законодавчої діяльності та впливу інформаційних технологій на державно-правові явища вивчали такі українські вчені: С. В. Бобровник, С. Ф. Гуцало, Ю. А. Данько, Д. В. Дубовий, Е. А. Кальницький, Н. М. Оніщенко, Н. М. Опольська, А. О. Сіленко, Р. О. Стефанчук, В. С. Цимбалюк, Л. А. Чуприна. Вагомий внесок у теоретичні обґрунтування інформаційних викликів сьогодення зробили такі світові вчені, як Д. Белл, Дж. Форестер та Е. Роджерс. Однак найактивніше досліджували вплив інформаційних технологій на державу і право сучасні іноземні вчені, зокрема: Й. Двіведі, К. Десоуза, Хан-Вей Ліу, Чінг-Фу Лін, А. Зудервік, Ю-Че Чен, А. Таєр.

Більшість напрацювань спрямовано здебільшого на дискусії щодо оцінювання та способів правового регулювання новітніх соціальних явищ, таких як свобода Інтернету, статус інформації в соціальних мережах, криптовалюти. Розглядають також сучасні технологічні можливості надання державних послуг і підвищення ефективності діяльності державних установ. Увагу зосереджують на технології блокчейн і штучному інтелекті.

Водночас в українській науці досі не здійснено комплексних загальнотеоретичних досліджень впливу інформаційних технологій на ефективність законодавчої діяльності. Поза увагою науковців лишилися такі

питання, як зміна простору й часу, ускладнення структури суспільної організації, динаміка виникнення нових об'єктів права та використання функціональних можливостей новітніх технологій для підвищення ефективності законодавчої діяльності в сучасних умовах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертація виконана на кафедрі теорії та історії держави і права у межах планових наукових досліджень Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за науковим напрямом «Дослідження проблем гуманітарних наук (правознавство)» (протокол № 11 від 23 лютого 2016 року), відповідно до пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року, завдань, визначених Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 67-р.

Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 8 від 22 грудня 2015 року).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є висвітлення законодавчої діяльності під впливом новітніх факторів, що сформувалися внаслідок трансформації соціальних явищ в умовах динамічного розвитку інформаційних технологій.

Для досягнення поставленої мети дослідження було визначено такі *задачі*:

- висвітлити теоретичний зміст законодавчої діяльності, окреслити її ключові ознаки;
- здійснити комплексний теоретико-правовий аналіз закону в межах впливу законодавчої діяльності на його зміст і форму;
- виокремити елементи законодавчої діяльності, ефективність яких залежить від стану розвитку інформаційних технологій;
- з'ясувати в причинно-наслідковій взаємодії зв'язок категорії якості закону з ефективністю законодавчої діяльності;

- проаналізувати наявні методи законодавчої діяльності та їх ефективність;
- розглянути фактори прийняття рішень у законодавчій діяльності як з боку законодавця щодо законопроекту, так і в здатності прогнозувати рішення виконавця закону стосовно дотримання або порушення його вимог;
- дослідити умови здійснення законодавчої діяльності за сучасного рівня складності структури суспільної організації;
- встановити наслідки зміни значення простору й часу в їх впливі на ефективність законодавчої діяльності;
- запропонувати напрями підвищення ефективності законодавчої діяльності в умовах високої динаміки розвитку інформаційних технологій.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері ефективної реалізації законодавчої діяльності.

Предметом дослідження є законодавча діяльність в умовах динамічного розвитку інформаційних технологій.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження здійснено на підставі використання комплексу загальнонаукових і спеціальних методів пізнання. Для висвітлення об'єкта й предмета застосовано системний та синергетичний методологічні підходи. *Системний підхід* використано під час дослідження законодавчої діяльності в закономірній динамічній взаємодії її складових, результатом яких стає закон у його якісних характеристиках (розділи 1, 2). Вплив на юридичну та соціальну складові якості закону вирізняється системними закономірностями, що відображають ефективність не лише дій, а й їх послідовностей та навіть порядку мислення в оцінюванні зовнішніх факторів. Порівняння отриманих результатів з новітніми факторами трансформації звичних соціальних явищ в умовах динамічного розвитку інформаційних технологій як системами зовнішнього впливу надало можливість окреслити перелік проблем, які безпосередньо чи опосередковано знижують ефективність законодавчої діяльності, і розробити практичні рекомендації щодо їх розв'язання (розділ 3). За допомогою *синергетичного підходу* законодавчу діяльність розглянуто як відкриту систему, на ефективність якої впливають інші системні

явища. Психологічні фактори сприйняття закону його виконавцем у контексті теорії прийняття рішень можуть бути враховані в процесі розроблення нормативного акта (підрозділ 2.3). Досліджено опосередкований вплив інформаційних технологій на законодавчу діяльність через такі наслідки, як ускладнення зміни динаміки трансформації соціальних явищ, поділ праці та розвитку інновацій (підрозділ 3.1), а також ускладнення структури суспільної організації, що позначається на кількісних показниках нормативних актів і, як наслідок, на здатності законодавця об'єктивно оцінювати правовідносини крізь призму обсягу інформації, що підлягає аналізу за таких умов (підрозділ 3.2). Синергія процесу законодавчої діяльності як відкритої системи знаходиться в гармонійній взаємодії з іншими системами, що позначається на кінцевому результаті таких дій – законі (розділи 2, 3).

У межах *індуктивного* методу виокремлено основні категорії ефективності законодавчої діяльності як такі, що спрямовані на створення соціального результату й результату юридичного (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2). Також відокремлено фактори впливу інформаційних технологій на державно-правові явища: ускладнення структури суспільної організації та зміну впливу часово-просторового виміру як умови існування правовідносин (підрозділ 1.3, розділ 3). *Історико-правовий* метод застосовано в дослідженні сутності держави та закону (підрозділи 1.1 та 1.2).

Важливі висновки дослідження отримано за допомогою використання *формально-юридичного* методу. Зокрема, розглянуто значущість понятійної визначеності мети, способу, засобу й інструментів правового регулювання (підрозділ 1.2, розділ 2), розмежовано поняття суб'єктів законодавчої діяльності та законотворчості (підрозділ 1.1).

Напрями ефективності законодавчої діяльності, спрямовані на створення соціального результату й досягнення юридичної якості закону (розділи 1, 2), досліджено за допомогою методів *системного аналізу* в їх співвідношенні до факторів впливу інформаційних технологій на державно-правові явища, а саме масштабів ускладнення структури суспільної організації та зміни правового

впливу категорій простору й часу (розділи 2, 3), завдяки чому отримано основні висновки дослідження (розділи 1–3).

Наукова новизна отриманих результатів дисертації полягає в переосмисленні фундаментальних засад законодавчої діяльності, більшість з яких набули доктринальної форми, проте їх ефективність знизилася в новітніх умовах розвитку інформаційних технологій. За результатами здійсненої роботи обґрунтовано теоретичні положення, сформульовано висновки та пропозиції, які винесено на захист, зокрема:

вперше:

– запропоновано поняття «законодавча інженерія» як метод законодавчої діяльності, наділений такими ознаками: 1) ґрунтується на точних даних (показники практичної ефективності законів, систематизація методів законодавчої діяльності в напрямі звуження альтернативних наслідків їх застосування тощо); 2) супроводжує закон у циклічній площині (ініціатива – розроблення – прийняття – ефективність у практиці застосування – удосконалення – ініціатива); 3) використовує ширшу галузеву наукову базу знань;

– визначено межі впливу інформаційних технологій на ефективність законодавчої діяльності, які класифіковано за категоріями: прямого впливу (інформаційні технології та їх продукти як об’єкти, що потребують правового регулювання, а також використання функціональних можливостей інформаційних технологій для підвищення ефективності законодавчої діяльності); опосередкованого впливу (інформаційні технології впливають на обсяг інформації, яка підлягає аналізу та врахуванню під час розроблення проекту нормативного акта; динаміку появи нових об’єктів правового регулювання; віддаленість причин від наслідків у процесі визначення способів правового регулювання);

– аргументовано необхідність формалізації оцінювання якості закону через встановлення вивіренних показників його ефективності, за якими можна оцінити закон у його практичному застосуванні та своєчасно виявляти недоліки. Такий

підхід надасть можливість накопичити більш точну емпіричну базу знань з ефективного впровадження законодавчої діяльності;

– обґрунтовано актуальність структуризації та формалізації процесу виявлення новітніх правових явищ. Зміна значення простору й часу зумовила надмірно високу динаміку появи інновацій, що створюють нові об'єкти права. Оцінювання суспільних наслідків від інновації та часу їх настання дасть змогу не лише включати їх у плани реформ, а й визначати терміновість правового регулювання щодо кожної окремо;

удосконалено:

– розуміння законодавчої діяльності, предмет дослідження якої звужено до виду діяльності – методів, способів й інших форм активності суб'єктів у їх комплексній здатності до створення якісного закону. Огляд останніх досліджень засвідчив, що в науковій літературі законодавчою діяльністю часто вважають явище, за ознаками відповідне терміну «законодавчий процес», а саме комплекс заходів, що передують появі закону. Звуження предмета пізнання до способів і засобів як причини та якості закону як наслідку надає можливість отримати вивірені дані й уникнути двозначності тлумачення терміна;

– теоретичні уявлення про сутність закону крізь призму сприйняття закону як джерела інформації, що в письмовій формі повідомляє людині про правило поведінки, а уповноважену особу державної влади – про дії, які вона має вчинити як реакцію на поведінку людини. Така гіпотетична проєкція дає змогу інакше оцінити категорію якості закону в питаннях правореалізації та точності законодавчої техніки;

– обґрунтування можливостей прогнозування в законодавчій діяльності рішення виконавця закону про його дотримання або порушення. У межах теорії прийняття рішення такі дані можуть бути встановлені інструментами статистичних досліджень соціального стану, соціального досвіду, рівня освіти, релігійних переконань соціальної групи, на яку спрямовано дію акта;

– знання про об'єктивні причини збільшення кількості нормативних актів у системі законодавства як наслідок ускладнення структури суспільної організації.

Кожна інновація створює новітні об'єкти права, способи їх отримання, породжує нові цінності й здатності до комунікації та соціальної взаємодії. Ці явища створюють нові та змінюють умови наявних правовідносин, що зумовлює потребу правового їх регулювання. Отже, структура суспільної організації в її елементах прямо пропорційно відображається в системі законодавства в кількісних і якісних показниках;

дістало подальший розвиток:

– наукові погляди щодо якості закону в його правовій та соціальній сутності. Виявлено причиново-наслідкову залежність явищ, де соціальний результат стає можливим виключно за умов створення юридичними властивостями закону правила поведінки в реальному житті виконавця. Констатовано ускладнення обох елементів якості закону й підвищення вимог до компетенції в їх розробленні. Висловлено антитезу, що за сучасних умов будь-яке припущення, закладене в юридичну або соціальну складові законопроекту, завжди є хибним і буде призводити до помилки;

– обґрунтування застосування методу когнітивного моделювання мапи соціальних комунікацій у законодавчій діяльності, де через припущення поведінки виконавця норми в реальному житті вдається встановлювати обставини, які позначаються на якості закону, що переважно не помічали, застосовуючи більш узагальнені підходи.

Практичне значення отриманих результатів. Результати здійсненого дослідження впроваджені та можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – у загальній теорії права, а також у галузевих юридичних і соціально-політичних науках для подальшого вивчення впливу й наслідків інформаційних технологій на державно-правові явища (акт факультету політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова від 23 червня 2021 року);

– *сфері правотворчості* – як теоретична та практична основа діяльності в законопроектній роботі (довідка Комітету Верховної Ради України з питань інтеграції України до Європейського Союзу від 29 липня 2021 року № 2907-1);

– сфері державного управління та розробки державної стратегії – як фундаментальні знання про напрями правового регулювання профільної діяльності (акт державної установи «Національний антарктичний науковий центр» від 27 липня 2021 року № 189).

Апробація матеріалів дослідження. Основні результати дослідження оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях й обговорено на засіданнях круглих столів, зокрема: «П’ятнадцять юридичні читання “Правове забезпечення розвитку освіти і науки в контексті євроінтеграції України”» (Київ, 1–2 квітня 2020 року); «Права дитини в умовах соціально-політичних викликів XXI століття» (Київ, 18 листопада 2020 року); «Проблеми реалізації прав та свобод людини в умовах глобалізації» (Київ, 10 грудня 2020 року); «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (Тернопіль, 10 лютого 2021 року); «Пріоритетні напрями реформування сучасного законодавства» (Харків, 19–20 лютого 2021 року); «Міжнародні та національні правові виміри забезпечення стабільності» (Львів, 16–17 квітня 2021 року); «Громадянське суспільство як чинник модернізації сучасної держави» (Київ, 20 квітня 2021 року); «Юридичні науки: дослідження та європейські інновації» (Ченстохова, Польща, 23–24 квітня 2021 року); «Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у XXI столітті» (Запоріжжя, 23–24 квітня 2021 року); «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (Тернопіль, 14 квітня 2021 року).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації висвітлено в 14 наукових публікаціях, серед яких шість наукових статей – у виданнях, що включені МОН України до переліку фахових видань з юридичних наук, одна стаття – в іноземному науковому виданні, сім тез – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та круглих столів.

Структура та обсяг дисертації визначені її метою та завданнями. Дисертація складається з анотацій державною та англійською мовами, списку публікацій здобувача за темою дисертації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які охоплюють 9 підрозділів, висновків, списку використаних

джерел (165 найменувань на 16 сторінках) і 3 додатки (на 3 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 187 сторінок, з них основного тексту – 148 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАКОНОДАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1 Теоретичні засади та методологія досліджень законодавчої діяльності

Спрямована на створення основного джерела права – закону, законодавча діяльність привертає увагу науковців як у теоретичній, так і у емпіричній площині. Її сутності, природі, ролі присвячено чимало досліджень. Однак, станом на сьогодні це явище немає остаточного визначення, лишаючись предметом дискусій. У вітчизняній науці часто зустрічаються випадки заміни ознак законодавчої діяльності із спорідненими теоретичним категоріями законотворчості та законодавчого процесу. А у дослідженнях іноземних вчених дається взнаки різниця системи законодавства та юридична роль закону у різних державах.

Законодавча діяльність передбачає складну послідовність способів активності, що впливають на якісні характеристики остаточного результату. Це обумовлює актуальність застосування системного методологічного підходу до її дослідження. Індуктивне виокремлення складових елементів процесу та зовнішніх факторів впливу на них дозволяє встановити причиново-наслідкову взаємодію елементів всього ланцюгу діяльності у напрямку створення якісного закону. В свою чергу, формально-юридичний метод дозволяє розкрити емпіричну складову ефективності цього виду активності уповноважених суб'єктів.

В українській науковій літературі та періодиці законодавчу діяльність частіше ототожнюють із законодавчим процесом. Та їх різниця визначається вже у термінах «процес» і «діяльність». Законодавчий процес складає точне дотримання регламентованої послідовності рішень уповноважених органів, в результаті якої писемний текст набуває статусу закону. Початком законодавчого

процесу є рішення державного апарату про розроблення законопроекту, а завершальним етапом стають дії уповноважених інституцій, які наділяють закон юридичною силою [11]. Діяльністю ж є активність певного суб'єкта, що за усвідомленого характеру наслідків спрямована на досягнення бажаного результату, який існує у формі уявної моделі майбутнього [96, с. 42]. Таке визначення діяльності привертає увагу в контексті предмету даного дослідження, де окремої уваги буде приділено зміні значення часового виміру трансформації юридично-значимих соціальних явищ. Це зумовлює необхідність підкреслити значення грані майбутнього за сучасних умов у розгляді законодавчої діяльності в наступних розділах. Законодавча діяльність є формою здійснення функцій держави з трансформації результатів правотворчості у форму нормативно-правового акту, спрямованого на врегулювання найважливіших суспільних відносин - закону [76]. Отже, законодавчий процес є явищем, що полягає у послідовності подій, а законодавча діяльність – це напрям вольової дії людини, спрямованої на створення законодавчого акту.

Іншим тотожним діяльності явищем є законотворчість. Обидві категорії вказують на динамічну дію, але так само мають свою смислову відмінність. Термін «законодавча» містить вказівку на видання нормативного акту, в той час як «законотворчість» - на його творення. Останній елемент передбачає більш широке коло суб'єктів за рахунок допуску інститутів громадянського суспільства до процесу складання текстів нормативних актів. Тут можуть бути задіяні громадські діячі, лобісти, експерти різних галузей, засоби масової інформації, політичні партії. Немаючи формального права законодавчої ініціативи, інститути громадянського суспільства здійснюють акти законотворчості через уповноважених посадовців інструментами співпраці та добровільного партнерства. Вони можуть визначати напрями, що потребують правового регулювання, концептуальні засади майбутнього закону, або навіть самостійно складати текст проекту, який направляти до законодавчого органу через парламентарів або урядовців - партнерів. Фактично поряд з прямою і представницькою демократією державно-приватне партнерство стало ще одним

способом реалізації влади народу через допуск активної частини населення до інструментів, що формально доступні виключно владі державній. Також сьогодні існують юридичні компанії, які системно надають професійні послуги зі складання текстів законопроектів та проведення юридичних експертиз на комерційній основі. Ці явища вже присутні у реальному житті і мають значний вплив на процес ухвалення закону, а представники цих груп здійснюють професійні акти законотворчості, що робить недоречним виключення їх ролі у теоретичних дослідженнях. Однак, видавати закон можуть лише уповноважені суб'єкти органів державної влади, яким так само доступні і повноваження до законотворчості. Відповідно, законодавча діяльність здійснюється спеціальним суб'єктом – уповноваженою особою органів державної влади в межах наданих повноважень, в той час як суб'єктом законотворчості може бути будь-яка людина, що виявить активність у напрямку створення нормативного акту.

Переважно у законотворчій діяльності активність уповноваженого суб'єкта спрямовано на регулювання державою правил поведінки через наділення правовим змістом норм, які склалися поза її волею [85, с. 28]. Якщо змоделювати цю концепцію у приватному випадку, то виходить, що законодавець має усвідомити існування правовідносин і прийняти стосовно них одне з трьох рішень: ігнорувати (залишити поза державною увагою у формі суспільної самоорганізації), регулювати (з декількох існуючих у звичаях способів реалізації права визначити один, який захистити авторитетом держави) або заборонити.

Спрямована на регулювання правовідносин – первинного елементу комунікацій у структурі суспільства, розгляд законодавчої діяльності вимагає оцінки категорії суспільства, як середовища, де закон виконується і оцінюється його якість. Наодинці людина є індивідом, що перебуває у зв'язку лише із силами природи. Лише у комунікації доступними способами обміну інформаційними даними двох і більше індивідів породжується первинна енергія відносин, яка у складних сплетіннях послідовних зв'язків створює суспільство. Людина – соціальна істота, але її потреба у суспільстві цілком егоїстична, де через об'єднання зусиль з іншими людьми індивід здатен створювати більше продукту

власної діяльності. У примітивних, малочисельних об'єднаннях такий результат досягається інструментами безпосереднього узгодження змісту правовідносин у формі самоорганізації. Але чим складнішими є способи суспільних комунікацій, тим більш хаотичною є сама система, що формує природну потребу контролю порядку взаємодії елементів до рівня системної організації. Цю координаційну роль у суспільстві відіграє політична влада, рівень складності організації якої відповідає рівню складності самого суспільства. Комунікації забезпечують розвиток людства, впливають на процес ускладнення структури його організації та структурування держави. Суспільство класифікується як нелінійна динамічна система, що відносить її до категорії хаосу за неможливості прогнозування результату первинної дії. Саме інструментами системи законодавства держава вирішує зазначену проблему, створюючи, за допомогою законодавчої діяльності, мережу точних комунікацій з прогнозованими результатами, до якої учасники суспільства включаються за застосування легальної сили держави. Це модель, де примус забезпечує свободу. Законотворча поведінка не лише надає людині гарантії безпеки з боку держави, але й відкриває можливості до планування через усвідомлення поведінки оточуючих та результати їх і своїх дій.

Іншою системою впливу на ефективність законодавчої діяльності є держава. Держава - фундаментальна основа існування правової норми. Закон може існувати виключно в державі і не здатен бути поза нею. Відповідно і дослідження явища законодавчої діяльності, як форми реалізації законодавчої функції держави, потрібно починати з усвідомлення природи держави, як однієї з найскладніших соціальних систем.

Одне з найрозповсюджених визначень держави розкриває її сутність як системи організації влади. Для системи, як і для організації, має існувати понад один елемент, взаємодія яких направлена на досягнення певного результату. Відповідно держава виникає там, де влада над суспільством утворює складну конструкцію, що вимагає систематизації процесів і організацію взаємодії елементів. Дослідження природи держав завжди ускладнювались їх різноманітністю. Це складні форми організації політичної влади, які неймовірно

різняться у своїх складових деталях. Вони різні в просторі одного часового періоду, і ще більше відмінностей виникає між ними за розгляду в часовому вимірі історичного розвитку. Цей фактор змушує увагу дослідників до пошуку виключних закономірностей, притаманних всім державам без виключення, як у часі, так і просторі. Сучасні дослідження переважно розглядають державу в ознаках її здатності мобілізувати ресурси та застосовувати силу, з важливим акцентом на значення географічно визначених територій [152, с. 2]. Ознака мобілізації ресурсів характеризується двома елементами: матеріальних та людських ресурсів. В процесі соціальної конкуренції та матеріально-ресурсного обміну держава здатна централізовано мобілізувати людей в такі структури, як армія, правоохоронна діяльність, та, в першу чергу, здійснювати концентрацію компетенції для вирішення важливих соціальних задач. Так само інструментами оподаткування держава здатна мобілізувати матеріальні ресурси для направлення їх на фінансування соціально-важливих галузей, які не мають власної монетизації, але чинять великий вплив на здатність до створення прибутку у інших галузях - будівництво доріг та інших інфраструктурних проектів, армія, суди, теоретична наука, інше. Філософське обґрунтування ознаки легальної сили визначає державу, як найсильнішу соціальну організацію на певній території у зовнішньо- та внутрішньо-демонстраційних ознаках. Легальність за ознакою зовнішньої демонстрації сили характеризує державу у відносинах із сусідніми державами певного регіону, як організацію, чия сила достатня для утримання території. Легальність за ознакою внутрішньої демонстрації сили стосується відносин всередині суспільства держави і характеризується фактором домінування, де той, чия сила найбільша, є легальним, а той, хто слабший, оголошується поза законом – кримінальним угрупованням. Саме внутрішньо-демонстраційна ознака легальної сили визначається як державний примус – основний елемент принципу стримування і протипаги, за допомогою якого забезпечується дотримання закону. Третьою ознакою держави є територія, яка визначена точними географічними кордонами. З моменту виникнення держави в епоху пізнього неоліту територія мала дві

фундаментальні цінності – економічну, як місце розташування житла та господарських об'єктів, таких, як сільськогосподарські поля, мисливські угіддя, а пізніше – індустріальні об'єкти та місця видобутку корисних копалин, та військову – чіткі кордони створювали критерій точного усвідомлення військового нападу, надаючи час на військову мобілізацію та уникаючи будь-яких форм непорозумінь.

Ускладнена форма організації влади виокремлюється у порівнянні держави з попередньою формою суспільної організації. Історично держава стала третьою формою організації політичної влади після родових общин та племен, заснованих на централізованій формі вождівства [158, с. 223]. Ознаками відмінності держави від попередніх форм стало її виділення в окрему спеціалізовану діяльність та автономність - відділення організації влади над суспільством від суспільства як такого. Так в республіканських, монархічних, деспотичних режимах ранніх держав античної Європи функція управління звужувалась до керування «спільними справами» та регулювання соціальних відносин [111, с. 25]. Але у ще більш давніших формах організації первісного суспільства носії влади не відокремлювалися від інших членів суспільства, влада складала частину суспільства і ґрунтувалася на принципах самоуправління, як примітивної форми демократії [16]. Однією з основних відмінностей цих форм організації влади є спосіб донесення наказу – безпосередня (за первісного суспільства) та делегована (в умовах держави). Саме владний наказ є явищем, яке з часом, в процесі подальшого ускладнення структури суспільної організації, еволюціонувало у форму закону.

Пізнання сутності держави, так само як і окремих форм реалізації її функцій, як законодавчої діяльності, переважно здійснюється у історіографічній проекції закономірностей виникнення та розвитку. Однією з обставин, що ускладнюють дослідження причин походження держави є її багатоаспектність. За співвідношення та особливості аспектів її структури науковою думкою держави класифікуються за формою правління, політико-територіальним устроєм, суспільно-економічними процесами [112, с. 413]. До механізму функціонування

держави відносять все те, що пов'язане з внутрішньо державним управлінням та самоуправлінням. Але першочергове значення у механізмі функціонування держави надається праву [88, с. 48]. Як система узгоджених і підпорядкованих нормативних актів, законодавство спрямоване на забезпечення суспільного порядку та формування якісної структури відносин правової держави [9, с. 37]. За сучасних умов саме нормативно-правовий акт став фундаментальним інструментом регулювання правовідносин у визначеній сфері, а система законодавства структурує соціально-організаційну модель, як державної конструкції, так і порядку комунікації всіх суспільних груп.

Процес виникнення держави тривалий у часі, розтягнутий на тисячоліття. Існує достатньо велика кількість різноманітних теорій походження держави, які переважно відображають власну уяву їх авторів на становлення цієї форми організації. Основними теоріями виникнення держави є теологічна, органічна, патріархальна, психологічна, класова, теорія насильства, олігархічна, расова, космічна тощо [122, с. 25]. Клімова Г. П. зазначає, що *«Держава як політико-правовий інститут виникає на ранньому етапі розвитку суспільства, в період розкладу родового ладу. Але ж сам термін «держава» вперше з'являється у Новий час у Європі. Спочатку він укорінюється в Іспанії («estado») та у Франції («etat»), пізніше — в Німеччині («Staat»). Із самого початку його зміст визначається розвитком сучасної держави. Вихідне латинське слово «status» («стан») поступово набуває нового значення. Ним визначали прихильників власника влади, потім володіння владою, і нарешті, владу як суспільну функцію. Починаючи з XVII ст. поняття «держава» також означає державну установу. Але крім цього, до змісту даного терміна включаються й існуючі до Нового часу значення, у зв'язку з чим зникають більш давні слова «res publica», «civitas», «regimen», «imperium» [53, с. 161-162].*

Питанню виникнення держави було присвячено багато теорій, концепцій і поглядів. Але їх аналіз показує, що часто ці теорії складали елемент політичної ідеології, або не стільки пояснювали причини виникнення держави, скільки акцентували увагу на аналогіях, що характеризували її, як систему, і вказували

на складність моделі. Поява держави за психологічною теорією обумовлюється проявом властивостей людської психіки: потребою підкорятися, свідомою залежністю від еліти первісного суспільства, усвідомленням справедливості визначених варіантів дії і відносин тощо [64, с. 100]. В політико-правовій науці кінця XIX - початку XX ст. психологічну теорію держави розробляли або підтримували М. А. Гредескул, Ф. Ф. Кокошкін, М. М. Коркунов, Р. М. Оржецький, Л. Й. Петражицький, М. А. Рейснер, В. М. Хвостов та ін. [120, с. 165]. Теорія насильства поділяється на теорію зовнішнього насильства (Л. Гумплович, К. Каутський) (держави виникають внаслідок воєн через підпорядкування племен) та теорію внутрішнього насильства (Є. Дюрінг), якою встановлена поява державно-правових інститутів з голого насильства через придушення поневолених народів панівним класом [110]. Є. Дюрінг, на відміну від багатьох інших представників теорії насилля, визначає базовий державотворчий фактор не через акт «зовнішнього» насилля у формі завоювання та підкорення одного етносу або народу іншим, а через внутрішні політичні механізми формування у суспільстві пануючих та підлеглих страт, що стало причиною економічної експлуатації та соціальної нерівності та несправедливості [3, с. 206]. Найбільш поширеною теорією протягом значного періоду історії була теологічна (теократична) теорія, яка пояснює виникнення держави волею Бога. [54, с. 51]. Консенсусна (договірна, контрактна) теорія розглядає державу як результат подолання природного стану суспільства («війни всіх проти всіх» згідно з Гоббсом або загальної рівності та свободи згідно з Руссо) шляхом укладання договору між людьми, який встановлює правила спільного проживання, права та обов'язки між сувереном та його підданими або громадянами [54, с. 52]. Органічна теорія (Г. Спенсер, XIX ст.) вибудовує аналогію виникнення і функціонування держави з процесами біологічного організму. Ці уявлення були сформульовані ще давньогрецькими мислителями. Г. Спенсер розвинув її, натхнений розвитком природознавства [110]. Теорія природного права пояснює появу держави природним станом людей [109, с. 23]. Варто додати, що роль держави змінювалась в залежності від історичних,

регіональних особливостей кожної епохи, специфіки локальних цивілізацій [111, с. 25].

Виникнення держави – мультифакторне явище, як результат складної взаємодії різних соціальних, культурних та екологічних факторів [148, с. 163], де в окремих локаціях мала місце кожна з теорій. Залежно від специфіки історичного розвитку та обраного шляху (path dependency), географічних умов, зовнішнього середовища перехід до державної форми здійснювався по-різному [54, с. 54].

Факторами, що сприяли появі держави, були: збільшення населення, поява соціальних груп, поділ праці, особливо у адміністративних функціях [148, с. 168]. Значний вплив на появу держави відіграв розвиток транспортних технологій [148, с. 113]. Держава виникає в епоху пізнього неоліту під впливом факторів технологічного розвитку, спричинених неолітичною революцією. Окультурення рослин і поява сільського господарства, сідлання коня і поява світської худоби призвели до зміни образу життя з кочового до осілого. Формувалась цінність територій, а перші поселення створювали конкретні локації, між якими формувались комунікаційні зв'язки в обміні товарами та практиками, що реалізовувались і вдосконалювались інструментами транспортних технологій. Але у співвідношенні щодо попередніх форм організації влади, в першу чергу, варто відмітити, що держава виникла в результаті конкурентного еволюційного протистояння. В ту перехідну епоху еволюції соціуми поділились лише на дві групи: ті, що еволюціонували в державу, і ті, що були поневолені або знищені. Важливим психологічним явищем тут є емоційний страх людини перед невідомим і неготовність відмовитись від звичного порядку речей: правил, які колись давали якісні результати. Зміна епох завжди вимагає рішучості у прийнятті нових правил, і лише ті, хто не бояться змін, отримують перевагу, інші ж зникають.

В цьому контексті важливо розглянути роль інформації у порядку створення держави. Оцінюючи всі теорії її походження виникає закономірність, з якою погоджуються автори зазначених досліджень – первинна роль людини.

Психологічне сприйняття або консенсус – людина є основним елементом суспільства. Єдиним ж джерелом забезпечення динаміки цієї організації є обмін інформацією. Навіть сучасний закон являє собою писемний акт, який сприймається оточенням через візуальну оцінку літерних символів. Який б інститут права ми не взяли, комунікація між суб'єктами завжди буде оговорена у формі інформаційного інструменту. Зір, слух, голос, запах, дотик є способами сприйняття та передачі інформації, через яку людина пізнає світ та забезпечує комунікацію зі світом. Повертаючись до сутності явища «суспільна організація», ми усвідомлюємо не тільки спільноту, але й певну динамічну форму їх взаємодії між собою, що породжує явище «організації».

Під соціальною структурою розуміють колективні властивості соціальних суб'єктів у визначених певними характеристиками їх взаємозв'язків та зв'язку між їх елементами [141, с. 719]. Кількість об'єктів взаємодії визначає рівень складності структури і організація суспільства тут не виключення. Структура суспільства складається з трьох рівнів взаємодії, де на найнижчому – суспільні відносини, які полягають у приватній взаємодії декількох суб'єктів. У своїх складових елементах (об'єкт, суб'єкт, зміст) правовідносини визначають наступний рівень суспільної організації – соціальні групи. Об'єкт у правовідносинах відображає цінність або інтерес, навколо якого відбувається об'єднання у групу, а статус суб'єкта формує приналежність до соціальної групи. Соціальні групи переважно тривалі у часі явище, відповідно їх утворюють в основному правовідносини, які так само мають тривалий характер. Так, відносини купівлі-продажу короткотермінові, і суб'єктивний статус продавця існує для його носія лише декілька годин або днів, що не створює постійної цінності та інтересу. А відносини, пов'язані з релігійною вірою, тривалі у часі, і їх суб'єкт усвідомлює наявність у нього спільних інтересів із іншими учасниками релігійної громади на постійній основі, достатні для віднесення себе до відповідного соціального об'єднання. Тож, правовідносини визначають соціальні групи, і ця модель структурується у системі комунікацій суб'єктів та груп, внаслідок чого формується третій рівень складності суспільства – влада,

яка існує у формі певного координатора процесів такої комунікації між собою. Але лишається питання щодо того, звідки формуються ці інтереси і цінності, як об'єкти правовідносин. Сучасною наукою прийнято вважати, що причинами їх появи є інновації. Структури організацій відповідають технологіям, які дозволяють структурі існувати, як необхідні ресурси [139, с. 244].

Держава в умовах постіндустріального суспільства стає не більше (але і не менше), ніж "акселератором", що забезпечує прискорений технологічний розвиток соціально-економічної системи, і гарантом стійкості функціонування та розвитку технологічного способу виробництва за визначеними «правилами». При цьому власне «виробництво» людського капіталу, високотехнічної продукції, інформації тощо має здійснюватися у межах широкого спектру різноманітних мереж, які охоплюють індивидів, невеликі та середні фірми і такі одиниці, як творчі колективи, що працюють, наприклад, за грантами, власне кооперацію та їх об'єднання [136].

Основним «власником» закону і порядку його створення є державна влада. Саме її представники формують мотиви і визначають цілі майбутнього акту. Від їх волі залежить напрям законодавчої діяльності: врегулювати суспільні відносини або протиправно збагатити окремих осіб за рахунок бюджету, прийняти або відмовити в законодавчій ініціативі громадській організації та інше - є виключною суб'єктивною волею людей, які перебувають на відповідній за повноваженнями посаді. Держава – абстрактне явище, її конкретний зміст визначається людьми – політичної елітою панівної групи. У межах держав вожді завжди є ключовими політичними акторами, постійно змагаючись або співпрацюючи з державними структурами, вони лавірують між державними інститутами, прагнучи підкорити ресурси, які ще не контролюються державою [54, с. 54]. Від давніх часів і донині політичний простір існує у формі співвідношення офіційної ролі державних інституцій та неофіційного впливу консолідованих соціальних груп, що визначають політичну владу як динамічну, самоорганізовану, багаторівневу мережу, спрямовану на реалізацію владних стратегій і практик, складну методологічну конструкцію [34, с. 220-221]. Але ці

конструкції об'єднуються в одну форму – державу. Згідно з сучасною політологічною наукою держава є не лише ареною боротьби економічних інтересів, класів та груп, але, в першу чергу, самостійним повноцінним актором у політичній боротьбі, і тому по праву займає центральне місце в політологічному дискурсі [54, с. 51]. Віктор Розенблюм зазначав: *«Якщо закон складається з правил, які забезпечуються державним примусом, а політика - це процес формування та виконання державної волі, то закон є результатом політичного процесу»* [160]. М. В. Владимиров визначає державну владу, як: *«відносини щодо здійснення функцій і повноважень держави спеціально створеними органами та посадовими особами шляхом прийняття нормативно-правових актів у межах і порядку, передбачених законодавством»* [17, с. 49]. Такий погляд не тільки визначає сутність влади, але й підкреслює політичну складову природи закону. Л. М. Герасіна зазначає, що: *«влада, безумовно, має не лише об'єктивну, а й штучну природу, яка суб'єктивно зумовлена діями її людських носіїв»* [19, с. 6]. Відповідно штучність природи влади відображається і у штучності закону.

Сутність держави важливо розглядати і в різниці її соціального результату. Сучасний світ вирішив, що демократична республіка – це найкраща форма правління. Та багато держав цієї форми мають різні результати, як рівня життя населення, так і рівня захисту їх прав і свобод. Україна і Франція є парламентсько-президентськими демократичними республіками, але їх результат неймовірно різний. В той же час, ще більшою є соціальна різниця між результатом демократії Південно-Африканської Республіки та абсолютною монархією – Об'єднаними Арабськими Еміратами. Як би ми не намагались порівнювати ідеології та форми правління, в кожній з них ми знайдемо успішні та безуспішні моделі. Причини цього феномену полягають у якості самої системи організації влади, як суми деталізованих елементів соціальних систем та якості їх комунікаційного поєднання. Це схоже на системи побудови сучасного автомобіля, де зовні ми бачимо лише кузов і колеса, а всі елементи, які відрізняють технічні характеристики авто одне від іншої, сховані від зовнішнього

вигляду «під капотом». При цьому весь механізм полягає у великій кількості дрібних деталей та правильності їх поєднання у системи автомобіля та поєднання систем між собою. Принцип руху автомобіля завжди однаковий, але різниця складної системи механізму створює різний результат. Ця аналогія також підходить і до порядку дій у законодавчій діяльності – визначення цілей держави перед формуванням тексту законопроекту. Так само і за розробки автомобіля попередньо інженер визначається з його функцією – швидкість, вантажоздатність, проходимість. В залежності від мети будуть реалізовані основні елементи системи. Відповідно і за розробки моделі держави первинним є основний результат, що має виникати внаслідок її діяльності. Зокрема, мета у високому рівні особистих свобод може знижувати економічний результат, і навпаки – мета більшого економічного результату для кожної людини може знижувати рівень їх свобод. Частими у світовій історії є і випадки, де навіть мета на високі економічні показники створювала різні результати для держави і суспільства, оскільки відрізнялась суб'єктом концентрації капіталу – економічний результат для людини або економічний результат для державного бюджету, де за недостатнього розрахунку досягнення одного економічного результату виключало інший. Сутність держави полягає у складності і ефективності моделі її організації. Сучасні держави є вкрай складними системами, що включають велику кількість елементів і підсистем, доводячи до дуже високого рівня значення способів комунікаційного поєднання елементів, підсистем і систем між собою, де навіть одна помилка в дрібній деталі може відобразитись негативними наслідками на роботі всього механізму. Комунікація ж кожної складової державного механізму здійснюється нормою закону, а система законодавства визначає загальну модель та її ефективність.

Для усвідомлення ролі держави, особливо за сучасного періоду, її важливо порівняти з політичними течіями сучасності, які заперечують роль держави і наголошують на формах самоврядного і децентралізованого суспільства, таких, як деякі течії лібертаріанства та анархії. Слово «анархія» походить від грецького і означає «відсутність правління». У сучасних енциклопедичних і довідкових

виданнях анархізм визначається як суспільно-політична течія, що виступає за знищення державної влади. У повсякденному житті часто тлумачиться як невизнання авторитетів, дисципліни, порядку. [46, с. 329]. В сутності, анархізм прагне відновлення додержавного порядку організації суспільних груп на базі загального самоврядування. Та, як зазначено вище, шлях від спільноти до держави визначався критеріями спеціалізації та збільшенням кількості мешканців, які, на певному етапі, виявлялись нездатними до прийняття спільного рішення, що зумовлювало необхідність формування центрів відповідальності. Мільйони людей нездатні самоорганізуватись внаслідок соціальної конкуренції, де лише держава за допомогою права, забороняючи такі способи конкуренції, як насильство та обман, створює умови розвитку індивіда через організацію існування його спільноти. Противагою до системи є лише хаос, який виключає розвиток як явище, та здатність індивіда до отримання власного результату.

Держава є складною соціальною системою зі спеціалізованою метою на координацію між собою суспільних груп в межах визначеної території для забезпечення їм здатності до співіснування та відкриття кожній людині можливостей до створення її власного продукту в координованій комунікації з соціумом. Інструментом управління суспільством для держави виступає закон, який існує у формі опису системи обов'язкових до виконання правил суспільної поведінки [155]. В цьому контексті глибинна сутність системи законодавства відкривається у формі створення на виокремленій території штучної структури суспільної організації, як складна мережа причинно-наслідкових послідовностей комунікацій індивідів та їх об'єднань.

Та повертаючись до питання законодавчої діяльності, окремої уваги варто приділити інституційності її реалізації. Найрозповсюдженішою законодавчою інституцією сучасного світу є парламент. Говорячи про парламентаризм сучасники усвідомлюють його в межах концепції політичного плюралізму Г. Ласкі, М. Дюверже, Р. Дарендорфа, Р. Даля, Й. Шумпетера. Марина Остапенко так характеризує це явище: *«Природа політичного плюралізму є такою, що, з одного боку, він сприяє різноманіттю інтересів і поглядів, а з іншого, його*

метою є досягнення гармонії, узгодженості, рівноваги і, врешті-решт, суспільної і політичної стабільності» [80]. Розвиток теорії плюралізму, а також супутніх йому ідеологій поліархії, демократичного популізму та інших припав на часи після другої світової війни, коли світ знаходився в пошуку ідеальної концепції громадського контролю політичних еліт для уникнення появи тираній. Головною ознакою плюралізму є рівна конкуренція соціальних груп у впливі на політичне рішення, де будь-яка дія держави являє собою продукт компромісу.

Перевірки практикою не витримала теорія демократичного популізму, яка передбачала, що будь-яке рішення, що користується популярністю в народі, є в його інтересах. Мотивований популізмом законодавець втрачав усвідомлення кінцевого результату закону та його здатності створювати правові наслідки, бо його мета досягалась в момент, коли закон створював автору необхідну суспільну популярність. Особливого розмаху популізм набув за сучасної епохи інформаційних технологій, які відкрили додаткові інструменти інформаційної маніпуляції настроями суспільних груп. Не меншу роль зіграв і зворотній бік відносин сторін – залежність середнього громадянина від інформації та технологій її розповсюдження. В таких умовах орієнтація на популізм стає більш логічно обґрунтованим інструментом політичного протистояння: політична кар'єра залежить від волі виборця, який сприймає інформацію у спрощеній формі і не завжди усвідомлює причиново-наслідкові зв'язки впливу політичного рішення на його власний життєвий результат. Відповідно якісний, але не зрозумілий виборцю закон не несе для парламентаря жодних політичних дивідендів. Навіть навпаки, в сучасних умовах популізм набув такого рівня, що останнім часом почастишали випадки, коли на питання до парламентарів про цілі законопроекту вони уточнюють: «Що мається на увазі під цілями?», що означає лише те, що вони навіть не усвідомлюють наслідків акту їх власного авторства. Навряд Мартін Лютер Кінг мав би проблему у відповіді на таке питання, його мета була цілком зрозуміла – рівність прав чорношкірого та білого населення. Теорія популізму виявилась помилковою. Суспільство здатне помилятися в

питаннях оцінки ідеї законів! Але саме суспільство є єдиним суддею в оцінці результату, до якого закони призводять!

Теорія демократичного плюралізму переважно виявилась вірною і досягла бажаної мети. Конкуренція соціальних груп забезпечила ефективний захист від тиранії і закріпила основні людські свободи. Зокрема, було подолано політику сегрегації у південних штатах США, прибрано випадки релігійної, гендерної та національної дискримінації в багатьох країнах Європи.

Та вдосконаливши якість політичної складової, плюралізм виявився менш ефективним перед авторитаризмом у питаннях якості юридичної складової закону. Світлана Бульбенюк, засуджуючи авторитарні режими, висловлює думку, що: *«Раціональна влада базується на компетентності, а ірраціональна спирається на віру народу у мудрість і всемогутність правителя, яка є надійною запорукою для останнього в експлуатації своїх підданих»* [13, с. 69]. Та логічний аналіз явища компетентності вказує на зворотні висновки. Влада авторитарних держав звільнена від наслідків виборчого процесу, може дозволити собі відмовитись від орієнтації на популізм або відділяти його від державотворчих процесів. Така влада до прийняття законодавчого акту активніше залучає компетентних фахівців, які забезпечують високу здатність закону досягати поставлених державою цілей, хоч і цілі ці часто бувають соціально негативними.

Демократичний парламент формується за критерієм політичних переконань з людей, які не є спеціалістами в галузі законодавчої діяльності. За плюралістичної конкуренції на процес прийняття закону вчиняється тиск великої кількості зацікавлених груп, що часто призводить до втрати первинної мети, яку ставив перед ним автор, а вибори мотивують парламентарів до неконтрольованого популізму. Негативний вплив плюралізму на якість закону проявляється майже на кожному з етапів законодавчої діяльності. Навіть питання визначення способів і засобів досягнення бажаного результату парламентарі більш схильні передавати нефаховим представникам інститутів громадського суспільства (обговорюючи це на круглих столах, форумах та інших публічних заходах), ніж фаховим спеціалістам галузі, оскільки підтримка громадськості

підвищує їх популярність серед виборців. В той же час, активісти часто мотивовані утопічними переконаннями, які знижують практичну здатність закону створювати суспільно-необхідний результат. Такі наслідки припускали і багато ідеологів плюралізму. Так, Роберт Даль зазначав: *«Якщо теорію поліархії в цілому вважати розумною, то стає зрозумілим, що жодні конституційні правила не забезпечать захист від тиранії, якщо немає відповідних соціальних передумов»* [28].

Плюралізм відіграє важливу політичну роль, гарантуючи захист суспільства від соціально-негативних мотивів державної влади. Але сьогодні важливо визнати проблему існування і негативних факторів його впливу на якість закону. Це забезпечить стимул до пошуку більш ефективних форм реалізації плюралізму в контексті законодавчої діяльності.

В умовах, коли суспільство є не системним, а хаотичним явищем, система законодавства вибудовує точну конструкцію ланцюгів причиново-наслідкових комунікацій людей між собою. Але ця модель діє за принципом, де в абстрактну конструкцію людина включається добровільно, оцінюючи всі ризики і переваги обрання моделі поведінки у отриманні бажаного об'єкту, де державний примус і ризик покарання є лише однією з альтернатив. Закон є писемним позитивним регулятором правовідносин. Та важливо усвідомлювати, що це штучний регулятор, створений людьми в їх суб'єктивному усвідомленні справедливості і права заради досягнення цілей, сформованих їх внутрішніми переконаннями, компетенціями, емоціями і страхами. В цій конструкції важливо розглядати закон не більше, ніж інструмент, що має виключно функціональні можливості, які реалізуються державною владою на її розсуд і в межах наявної компетенції.

Законодавча діяльність, як форма виконання функцій держави є видом активності уповноваженого суб'єкта у напрямку створення закону. Від законодавчого процесу, який є явищем, що існує у послідовності подій, діяльність відмінна тим, що як вид активності оцінюється за категорією ефективності застосування способів і методів, узагальнений результат яких впливає на якісні характеристики закону. Від законотворчості діяльність

відрізняється спеціальним суб'єктом – уповноваженою особою. Розглядаючи державу, як автономну соціальну систему, спрямовану на управління суспільством, законодавча діяльність існує в ній, як система в системі у синергетичному циклічному взаємовпливі ефективності. Продуктом законодавчої діяльності є не лише закон, але й формування елементів законодавчої системи у її здатності до структуризації хаотичної складової суспільної організації.

1.2 Природа закону як результату законодавчої діяльності

На сьогодні не існує держави, яка б не використовувала закон у формуванні правового порядку. Як основне джерело права, що у складній системі комунікацій формує бажану для держави структуру соціальної організації, закон залишається виключним інструментом державного управління. За рахунок глобальності соціального впливу тисячі років свого існування він безперервно привертає увагу дослідників, що намагаються усвідомити його роль та природу.

Найдавніші джерела права, що переважно відображали звичаї, виникли в країнах давнього сходу. До наших часів збереглися історичні письмові пам'ятки Міжріччя 3 - 2 тис. до н. е.: закони Урукагіни близько 2400 р. до н. е., шумерські закони династій Ісіна і Ларси 21- 18 сторіччя до н. е., закони Хаммурапі 18 сторіччя до н. е. [10, с. 55]. Вже в античний період формується тенденція до розрізнення правильних (космічних, божественних, а пізніше правових) і неправильних (земних, протиправних) законів. Водночас в античній юриспруденції не було чіткого розмежування між правом і законом. Поняття «закон» відрізнялося від норм соціальної регуляції, які римські юристи називали «звичаями предків» і «царськими коментарями». Закон розуміли як Божественну волю, натомість право розроблялося державними жрецькими. Класичне поняття «закон», що вживається в «Інституціях» Гая, формулюється наприкінці VI - початку V ст.ст. до н.е. внаслідок боротьби патриціїв і плебеїв у Римі [121, с. 19].

Перші закони, складені до нашої ери, відрізнялись від правових звичаїв лише двома ознаками: писемною формою і захистом встановлених правил авторитетом держави. Хоча щодо їх відповідності звичаєвому праву навіть історики, зазвичай, додають обережні слова «переважно», «в основному». Причину можна розглянути на прикладі історії створення Драконтівих законів 621 року до нашої ери. Драконт мав записати норми тодішнього звичаєвого права у формі писемного закону, що він і зробив. Але ці закони були вкрай жорстокими, за що їх перефразовано охрестили у «Драконівські закони». «Закони Драконта написані не чорнилом, а кров'ю» - так писали про них греки [2]. Сучасники Драконта, які були представниками того самого народу, критикували закони, вважаючи їх надмірно жорстокими, а, отже, писаний закон не був їм звичний, відповідно, не відповідав існуючим правовим традиціям.

Цей приклад привертає увагу до питання штучності природи закону і впливу суб'єктивного мотиву автора на зміст акту. Поєднуючи в собі політичну і юридичну складову, з одного боку, закон сприймається, як головне джерело права, що перебуває у сфері дослідження юридичних наук. Та, з іншого боку, з давніх часів і донині закони приймаються виключно політиками для досягнення їх власних політичних цілей. У світі немає жодного прикладу держави, в якій б закон приймався адміністративними службовцями. Закон перебуває у двоєдиній природі політичної і правової сутності. Політична і правова система, як категорії, сприймаються в уявному та реальному вимірах, де перший відзначається теоретичними уявленнями дослідника про сукупність певних елементів політичної та правової сфери, а другий відображає їх справжній стан справ [62, с. 21].

Термін «закон» переважно сприймається суспільством у його правовому значенні, як явище сфери юридичної науки і практики. Але аналіз фахової літератури (юридичних словників, підручників та інших навчальних посібників) вказує на неоднозначність визначення цього поняття [95, с. 64]. Так, «Теорія держави і права» авторства О. В. Петришина, С. П. Погребняка, В. С. Смородинського визначає закон, як *«нормативно-правовий акт вищої юридичної*

сили, що приймається відповідно до особливої процедури парламентом або безпосередньо народом і регулює найважливіші суспільні відносини» [87]. В той же час словник «Dictionary of Law» визначає закон, як «обов'язкове до виконання зведення правил, за допомогою якого здійснюється управління кожним суспільством» [155]. Ця дефініція відрізняється від вищенаведеної, в першу чергу, політичною метою закону – управління суспільством, всупереч прийнятій у школах континентальної сім'ї позитивістської концепції мети – регулювання правовідносин. Але і цю доктрину позитивного права можна назвати хіба що нелогічною уступкою прибічникам ідей права природного, оскільки самою постановкою питання визнається факт, що правовідносини є явищем, яке передує появі закону, а, отже, виникає не з позитивної норми.

Правовідносини, про які йде мова, у закономірному, тривалому у часі вигляді виникають у формі правових звичаїв. Однак це явище хаотичне. Звичай швидко змінюється у часі і просторі, є різним в різних соціальних групах та локаціях. Відповідно, законодавець розглядає звичай суб'єктивно, через призму власного світогляду, інтересів і переконань, помічаючи лише ті правила, які відповідають його цілям. На відміну від звичаю, який формується, змінюється і припиняється еволюційним шляхом, відображаючи реакцію суспільства на зміни обставин об'єктивної реальності, закон є явищем штучним – створеним людьми у їх прагненні досягнення поставленої мети. Ганс Кельзен припускає здатність держави відображати у позитивному законі правовий звичай лише як одну з ймовірностей, при цьому зазначаючи, що: «Створені законодавством загальні правові норми є свідомо запровадженими, себто узаконеними нормами» [50, с. 251]. Іншим фактом, що заперечує концепцію відображення законом звичаєвих норм, є наявність в історії великої кількості актів, якими здійснювались тиранія, геноцид та інші злочини проти людства, а отже, актів, які настільки категорично порушували інтереси соціальних груп, що, без сумніву, не могли міститись у їх правових традиціях. Як сумнозвісний «Закон п'яти колосків» (Постанова «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 року), яким було

здійснено Голодомор в Україні. Сюди ж можна віднести і приклади застосування державами іноземних правових практик, які примусово нав'язувались корінним народам. Ці обставини заперечують тезу про мету закону – регулювання правовідносин в межах звичаєвих норм, але доводять суб'єктивний характер природи закону як інструменту досягнення політичних цілей діючою державною владою, де відображення звичаю у позитивній нормі є не більше, ніж випадковістю за волею законодавця.

Основною юридично обумовленою метою закону є регулювання правовідносин, що обумовлює актуальність окремого огляду даної категорії. Теорію правовідносин сьогодні прийнято розглядати не у конфлікті природно і позитивно правових поглядів, а з проєкції їх гармонійного співіснування, де законом державна влада врегульовує лише деякі суспільні відносини, що вже виникли поза її волею. Якщо юристи Стародавнього Риму розглядали правовідносини як зв'язок між суб'єктами, що виникає з контракту або делікту, а пізніше ще з квазіделікту та квазіконтракту, то за теперішнього часу правовідносини в юридичній науці розглядаються, як будь-які суспільні відносини, що врегульовані правом [5]. Однак місце для суперечностей поглядів залишається у ставленні до явища права та правових (юридичних) наслідків. Позитивіська позиція тут заперечується фактом визнання випадків, коли суспільна група може не прийняти писане правило, тоді заплановані правовідносини не виникають, а закон породжує інші відносини, що пов'язані з його порушенням. Природно-правові ідеї уникають цього парадоксу, оскільки тут лише ті відносини, які виникли в об'єктивній реальності, стають правовими за дотримання ряду ознак, і ніщо не може називатись відносинами, чого не виникло і що не існує. Відповідно, у позитивному праві факт створення нормою правовідносин є лише ймовірністю, а за природного відносинами називаються лише прийняті суспільною групою правила, що вже існують і діють.

Важливо усвідомлювати диференціацію існування відносин, які можуть бути виключно позитивно-правовими і не здатні існувати поза державного регулювання, так само, як і виключно природно-правові. Наприклад, різниця

права фактичного володіння річчю і права власності, яке є виключно позитивно-правовим явищем, як форма державних гарантій володільцю у недоторканості належного йому майна поза його волю. Так, крадій автомобіля не набуває права власності на нього, але свідомо йде на ризик кримінального покарання заради можливості володіння транспортним засобом. В позитивно-правовій площині право власності залишилось за власником авто, і держава набуває правосуб'єктності у виконанні обов'язків гарантування власності, внаслідок чого виникають відносини кримінально-правового характеру. Але у природно-правовій площині крадій набув авто у фактичне володіння, а попередній володільць його втратив. Таким чином, право власності не може існувати поза державною нормою, будучи виключно позитивно-правовим явищем, а право володіння існує незалежно від волі держави. У емпіричній формі ці явища можна спостерігати на прикладі існуючого в Україні ринку торгівлі нерозмитненими автомобілями, де продавці такого майна не мають права власності на нього, а покупці це право не набувають, що не заважає сторонам приймати рішення про участь у правовідносинах купівлі-продажу права фактичного володіння річчю, без гарантій власності з боку держави, але з істотною зміною їх матеріального стану. Та розглядаючи співіснування інструментів державного і позадержавного регулювання відносин, варто відзначити, що позитивному праву у його писемній формі вже понад чотири тисячі років, що стабілізувало деякі його положення у правовій культурі соціуму, як фундаментальні елементи, на основі яких формуються навіть новітні природно-правові явища, в тому числі і право власності, яке навіть деякими вченими вже сприймається як природне, а не позитивне правило.

Зазвичай, сприйняття правовідносин існує у проекції приватного випадку - відносин між двома або незначною групою людей, що відбуваються в об'єктивній реальності. Їх складовими елементами є: об'єкт - річ, стан, явище, заради набуття якого сторони вступають у контакт між собою; суб'єкт - особа, що за дотримання встановлених вимог набула право претендувати на участь у відносинах; зміст - безпосереднє правило, послідовний порядок дій/бездіяльності

сторін, за дотримання якого досягається бажаний результат. У просторі приватний випадок, зазвичай, але не виключно, існує у точній локації конкретного місця, де сторони укладають угоду. У глобальному ж просторі всієї держави для дослідження і забезпечення принципу однаковості правила правовідносини розглядаються у лінійній площині, як абстрактне явище, побудоване на середньостатистичних показниках. Так, відносини купівлі-продажу існують, як приватний випадок, і ми усвідомлюємо, що учасники є конкретними людьми, які перебувають у певній локації, під впливом множинних, індивідуальних для них факторів, що можуть визначати зміст угоди і навіть її правові наслідки. Але для регулювання таких відносин законодавець сприймає купівлю-продаж, як постійно існуюче абстрактне явище з системою правил, характерною для суб'єктів, незалежно від локації їх перебування та факторів індивідуального характеру. Відповідно правовідносини є явищем конкретним, коли вони вже відбуваються у об'єктивній дійсності, але їх регулювання передбачає узагальнення у форму абстрактної одиниці буття спільноти, одиницю, що самостійно існує у часі і глобальному просторі, і в межах якої формується система правил, визначена державою, як єдина справедливість для всіх учасників, незалежно від їх місця перебування.

Та розгляд зміни правила у часовому вимірі неможливий без аналізу явища юридичного факту, як обов'язкової умови виникнення, припинення та трансформації правовідносин [75, с. 32]. Для історичного поняття теорії юридичних фактів вагомі ті обставини, що саме його розуміння склалось у руслі формально-догматичної юриспруденції під неабияким впливом юридичного позитивізму [89, с. 58]. Здатність юридичного факту існувати поза нормативною природою відносин більшість вчених або заперечують, або, як мінімум, сумніваються. Так, Мар'яна Пленюк та Анатолій Коструба зазначають, що: *«Юридичні факти і природне право протистоять один одному не як дійсне недійсному, а в тому випадку, що факт як дійсність має вже децю справджене, історичне підґрунтя»* [90, с. 280]. Але юридичний факт має прямопропорційну залежність від форми правовідносин, в яких він існує. Закріплений позитивною

нормою факт буде впливати на позитивні правовідносини, до яких він прив'язаний. Так само, як і правовідносини, що природно виникли в суспільній групі, передбачатимуть і природно-правові факти, як обставини об'єктивної дійсності, від настання яких реалізується правило. За емпіричного погляду не тільки історія, але і сучасність має немало прикладів реалізації юридичного факту поза законом і його нормою. Так, у первісному суспільстві обряд ініціації мав завершальну стадію, коли особа наділялась правосуб'єктністю для участі у певних відносинах (полювання, шлюб, інше). В сучасних умовах можна привести приклад майнера крипто-валют, у якого існує момент виникнення Біткоїна - конкретного продукту, що має реальну грошову вартість і змінює майновий стан володільця в той самий час, коли українським законодавством крипто-валюта не визнана навіть як об'єкт правовідносин.

Існуючи незалежно від волі держави, природні правовідносини і юридичні факти, що їм передують, виявились не менш залежними від норм права позитивного, яке через авторитет держави вплинуло на формування позадержавної правової культури. В іншому випадку (за відсутності такого впливу закону) високий рівень динаміки зміни природної норми не дозволив б цьому правовому явищу отримати еволюційний розвиток. Природний і позитивний закон не суперечать один одному, а перебувають у взаємній залежності, де суспільство здатне не прийняти писану норму, а якісна норма здатна змінити правову культуру суспільства.

Для усвідомлення історичної ваги, що дозволило позитивному акту витримати випробування еволюцією права і міцно закріпитись у юридичній доктрині, закон важливо дослідити в контексті двоєдності його політичної і юридичної природи, рівнозначності впливу цих факторів на визначення якості нормативного акту. Для цього необхідно детальніше поглянути на явища соціального результату закону та його правових наслідків. Соціальний результат можна визначити, як зміни суспільного, державного, економічного ладу, що виникають внаслідок прийняття визначених законом правил поведінки переважною частиною соціальної групи. А правові наслідки стосуються категорії

правореалізації, коли передбачена законом система правил поведінки виникає в реальному житті. Так, метою відомого закону Рейгана Economic Recovery Tax Act, прийнятому в США у 1981 року, було зменшення податків, і коли суспільна група – підприємці - виконали вимоги закону, сплативши податки за новими ставками, настали правові наслідки, передбачені актом. А соціальним результатом закону стали суспільні і державні зміни, а саме – зростання економіки, яке відбулось внаслідок розвитку бізнесу і збільшення робочих місць. Тож, правові наслідки - це юридичне явище, що характеризує здатність закону створювати систему правил поведінки в реальному житті певної соціальної групи. А соціальний результат дії закону – це політичне явище, що визначає зміни суспільного та державного ладу, які відбуваються за настання правових наслідків. Відповідно, соціальний і юридичний аспекти закону мають не рівнозначну, а причиново-наслідкову залежність, де настання соціального результату залежить від здатності закону забезпечити правові наслідки. З цього висновку формується і усвідомлення мотиваційного домінування політичних цілей законотворення над правовими, оскільки юридичні наслідки акту де-факто є лише способом досягнення соціального результату – проміжною ланкою, методологічна роль якої зводиться до примусу спільноти до певного правила поведінки, через виникнення якого мають сформуватись певні зміни соціального ладу.

Закон приймається людьми – діючою політичною елітою держави, а тому є залежним від вад людської сутності. Залежність закону від суб'єктивної волі еліт є абсолютною. Закон є інструментом без власної природи і мети, він має лише функціональні можливості. Як будівельний інструмент молоток, мету і спосіб використання якого визначає людина, що тримає його в руках і за його допомогою може вбити цвях або використати для вбивства людини. Так і закон повністю перебуває у володінні влади, як спільноти індивідів, які й визначають мету використання його можливостей для досягнення їх власних політичних цілей, де регулювання правовідносин або загальне благо є лише одним із багатьох ймовірних мотивів.

Для дослідження сутності закону в контексті впливу на його якісні характеристики безпосередніх актів законодавчої діяльності важливо усвідомлювати етапність психологічних процесів законодавця, направлених на створення акту. Томас Гоббс казав: *«Річ, яка перебуває у стані спокою, залишатиметься у цьому стані завжди, якщо ніщо не рухатиме її»* [21]. Первинна ідея закону завжди зароджується у однієї людини і є його суб'єктивним сприйняттям певного суспільного явища, як проблеми, вирішення якої потребує державного втручання. Етап виникнення первинної ідеї спирається на фантазію, уяву та знання автора. Відповідно і висновки цього етапу про способи, засоби та інструменти досягнення цілі є лише попередніми, часто емоційними припущеннями. Первинна ідея передбачає усвідомлення проблеми, мотиву її вирішення та бажаного результату. Наукою прийнято брати за основу ідеальний мотив законотворення – захист інтересів держави та суспільства, відстоювання національних інтересів тощо. Та реальність значно цинічніша. Політик може прагнути власного збагачення, обмеження прав громадян для зміцнення влади і політичного впливу, інше. І зазначені соціально-позитивні або соціально-негативні прагнення він вкладає у власне уявлення мети закону.

Прийнявши рішення реалізувати ідею автор визначається з вибором способів, засобів та інструментів досягнення запланованого результату. Вони можуть бути правовими (примус до певних правил поведінки від імені держави у формі нормативно-правових актів) або позаправовими (від особистого імені діяча, спираючись на його власний політичний авторитет). На відміну від попереднього цей етап характеризується раціональним мисленням. Його результатом є формулювання концептуального змісту і визначення виду нормативного акту, правовими властивостями якого ці правила можуть бути імплементовані в систему законодавства. Лише тут і виникає ініціатива створення саме закону як одного з припустимих правових інструментів.

Останнім часом не лише в Україні, але і в більшості демократій світу поширюється критика якості законів. Це провокує розвиток правового нігілізму та зниження довіри до органів державної влади, що формує потребу додаткового

дослідження природи закону в його здатності створювати належні юридичні наслідки, як важливого завдання правової науки. Якість закону визначається його здатністю досягати поставленої автором мети, яка завжди є політично обумовленою. На це впливають результати кожного з етапів його створення: формулювання політичного мотиву та соціального результату, визначення способів і засобів його досягнення, виду нормативного акту, точність законодавчої техніки. Помилка в будь-якому з перелічених етапів призводить до зниження якості всього закону в цілому. Відповідно, поруч з ризиком соціально-негативного мотиву автора, на якість закону впливає і рівень його компетенції. Помилка у питаннях законодавчої техніки або у способах досягнення політичної мети, що закладені у проекті закону, можуть призвести до наслідків, коли закон не лише не створить бажаний результат, але й спричинить гірший стан речей, ніж існував за попередньої системи. Як приклад можна навести послідовність політичних рішень, які впроваджувались інструментами закону стосовно запровадження в Україні мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. Автори концепції розпаювання земель вірили, що отримавши ділянки у приватну власність за умови заборони їх до продажу, працівники колективних сільських підприємств створять дійсно ефективну модель аграрного ринку в умовах реальної кооперації. Але розпаювання земель не вплинуло на зміну керівництв КСП, які не змогли зорієнтуватись у новітніх ринкових умовах. Видані у приватну власність землі не можна було повернути назад, щоб виправити помилку і перерозподілити їх серед фермерів, які готові були ці землі обробляти. А заборона на продаж земель не дозволила їм ці землі продати, за рахунок чого ринок витратив значний період часу на формування системи відносин і за відсутності кількісної конкуренції значно втратив у товарообігу порівняно з сусідніми країнами. Цей приклад свідчить про високий рівень відповідальності не тільки в питаннях юридичної складової закону, але й системи відносин, яка в ньому закладається.

Сутність закону відображається і у застосуванні до нього гіпотетичної проекції сприйняття, як джерела інформації, що у писемній формі повідомляє

людину про правило поведінки, а уповноважену особу органів державної влади про їх дії у реакції на поведінку людину. Тут виокремлюються такі елементи, як: доступність інформації за змістом та способом розповсюдження; формулювання вимоги, де дія/бездіяльність, яку вчиняє людина на виконання вимоги, має однаково розумітись і людиною (у широкому розумінні досвіду) і посадовою особою; так само і реакція посадової особи на дію людини має однаково розумітись обома сторонами, виходячи з формулювання тексту. В сучасних умовах кожен із зазначених елементів отримав свої слабкі сторони. Кількісно велика база системи законодавства знижує увагу суспільства до прийняття нових актів. Ускладнення законодавчої техніки і збільшення понятійної бази все більше зводить термінологічну основу законодавчої діяльності у вузькопрофільного рівня розуміння. Посадова особа, переважно, але не виключно, наймається за критерієм компетентності у певній сфері і накопичує досвід розуміння термінології та порядку тлумачення нормативних актів. Але середньостатистична людина такого досвіду немає і може сприймати вимоги закону інакше, вчиняючи інші дії, ніж на це розраховував законодавець. Так, у одному прикладі з особистої практики людина після трьох років з моменту закриття виконавчого провадження викинула документи, що доводили виплату боргу. Але через два-три роки після цих подій банк відновив арешт рахунків за даним провадженням по старій постанові. Звернувшись до виконавчої служби про скасування арешту, виявилось, що справа в архіві також знищена, в електронній базі підстава закриття провадження значиться, як «відсутність майна, на яке можна накласти стягнення», боржник вже не має доказів виплати боргу (оскільки викинув їх, орієнтуючись на своє розуміння вимог закону), а виконавча служба відмовила у скасуванні арешту, виходячи з тлумачення норми про виключність підстав такої дії. Це яскравий приклад, коли профільні фахівці та середньостатистична людина по-різному розуміють вимоги закону. В тому прикладі ставлення людина до подій було у відчутті порушення щодо нього принципу правової визначеності, де він виконав всі вимоги закону, як його розумів, але отримав санкції і покарання. Особливо привернув увагу один епізод,

де людина сприймала як покарання необхідність звернення до суду, витрати на правову допомогу та тривалий період неможливості користуватись коштами. І дійсно, часто в доктрині закону ми розглядаємо суд, як напрям вирішення проблеми людини. Але цей процес витратний, займає багато часу і в цілому змінює звичний стан життя, що нерідко підштовхує людей розглядати його у проекції покарання, а не захисту. Ця проекція вказує на парадокс сприйняття закону, де, з одного боку, він виконується людьми, які можуть не мати спеціальної освіти для правильного тлумачення його норм, та з іншого, він забезпечує систематизацію складної структури суспільних комунікацій, що спрямовує законодавчу діяльність у фаховому напрямку вдосконалення його структурних елементів. Цей парадокс вимагає детальнішого дослідження в межах предмету правової науки в контексті форми закону і вимог до законодавчої техніки у формулюванні.

Однією з важливих передумов розвитку цивілізації є здатність людини до планування майбутнього. Саме здатність поставити собі мету на період часу, що ще не настав, надає людині можливість визначитись з діями у теперішньому. І не останню роль в цьому процесі відіграє стабільність закону, яка забезпечує усвідомлення правил суспільної поведінки, що діятимуть тривалий період часу. Сучасна людина здатна будувати плани на значно менший період майбутнього, ніж наші пращури у попередні епохи. З об'єктивних причин це викликано динамічним технологічним розвитком і, як наслідок, швидкою зміною правовідносин і законодавства. Однак частими є і випадки невиправданої зміни законів внаслідок некомпетентності, популізму, корупційних та інших мотивів. Розрізняючи об'єктивно-обґрунтовані та суб'єктивні причини динаміки зміни законодавства, важливо усвідомлювати, що обидві створюють однакову послідовність негативних наслідків для суспільного розвитку, зменшуючи часовий вимір майбутнього, на який виконавець закону здатен будувати плани і ставити мету. Але великого значення тут набувають кількісні показники, де в умовах гіпердинамічного розвитку об'єктивних причин сам факт існування невиправданих суб'єктивних мотивів зміни існуючих правил значно погіршує

існуючий стан речей. Відповідно держава не має безлімітного ресурсу законодавчих змін, який б не відзначився негативними наслідками для суспільства, що зумовлює додаткову відповідальність парламентарів у цьому напрямку.

Теорія закону базується на співвідношенні змісту і форми права, оскільки будь-який предмет, явище, процес мають свої зміст і форму. Відповідно не існує змісту без форми і форми без змісту [68, с. 197]. В сутності під формою ми розуміємо закон, як писемний текст, який набув відповідного статусу внаслідок застосування до нього послідовності процедур законодавчого процесу. Але зміст законів розрізняється і саме у ньому закладаються його якісні характеристики. В сучасних умовах значно зростають вимоги до компетенції і відповідальності авторів проектів нормативних актів. За ускладненої структури суспільної організації та високої динаміки трансформації правовідносин ризик помилки нормативного регулювання значно збільшується, а негативні наслідки можуть формувати складні стани втрати економічного, безпекового та іншого потенціалу держави. Усвідомлюючи закон, як штучний інструмент реалізації цілей державної влади, переосмислюються вимоги до законодавчої діяльності, яку важливо розглядати в кратологічному аспекті щирості намірів владних еліт щодо забезпечення інтересів суспільства та юридичної компетентності – здатності реалізувати поставлені цілі в реальному житті людей інструментами закону [107, с. 22-28].

1.3 Вплив інформаційних технологій на законодавчу діяльність

На інтуїтивному рівні сучасне суспільство усвідомлює значну відмінність нинішньої епохи від попередніх, навіть з врахуванням поправки на постійність динаміки соціального розвитку людства і вічність існування відмінностей умов життя різних поколінь. Але сучасність інша! Вона відрізняється не лише динамікою цього розвитку. Виникає відчуття зміни фундаментальних елементів існування людської спільноти. Інформаційні технології не просто створили

новітні інструменти обміну даними, що переважно використовуються для розваг – це нова епоха зі своїми вимогами, які ще не до кінця усвідомлені.

Інформаційні технології функціонально спрямовані на забезпечення комунікативних можливостей суспільства, забезпечуючи йому здатність до обміну інформацією в просторі і часі. Їх розвиток, від писемності та сідлання коня до сучасних інформаційних систем, забезпечував процес ускладнення структури суспільної організації, що прямопропорційно відображалось і на системі організації влади та умовах, в яких здійснюється оцінка ефективності законодавчої діяльності.

Основними теоретичними концепціями, що пояснюють вплив інформаційних технологій на державно-правові явища, на сьогодні є теорії інформаційного суспільства, глобалізації, модернізації та дифузії інновацій. Їх огляд дозволить виділити та відокремити фактори впливу інформаційних технологій саме на ефективність законодавчої діяльності для усвідомлення об'єктивних передумов її здійснення за сучасного стану технологічного розвитку та шляхи підвищення ефективності.

Криза ідеології індустріалізму спричинила економічні та соціальні передумови розвитку постіндустріального (інформаційного) суспільства [22]. Це нове суспільство, яке відрізняється більшою динамікою змін, рівнем складності своєї структури та знання. В соціальних системах збільшується кількість елементів, які взаємодіють з надскладною маршрутизацією потоків подій. За кожним наслідком тепер стоїть більша кількість альтернатив можливої причини. Все менше лишається місця очевидному, яке майже зникло. Швидко прийняті рішення все частіше виявляються неправильними, підвищуючи значення ретельних досліджень колись зрозумілих явищ [101, с. 108].

Інформаційні технології, як фактор, впливають на всі сфери життя сучасного суспільства, ставши істотним елементом соціальної реальності сьогодення. На відміну від технологій інших типів (енергетичних, транспортних, хімічних) інформаційні не мають ресурсної основи та матеріалістично обумовлених обмежень. Висока динаміка їх оновлення забезпечує швидкість зміни поколінь

кожні 3 - 5 років. Можливо, саме це призводить до наслідків, коли динаміка соціального розвитку повільніша за темпи зростанням обсягів інформації [108, с. 98].

Наука визначає цю епоху в залежності від галузі змін, як «інформаційне суспільство», «постіндустріальна економіка», «епоха постмодернізації» та інше. Але детальний аналіз цих теорій показує, що переважно правильно визначивши правила суспільних комунікацій, більшість авторів недостатньо дослідили причиново-наслідкові зв'язки, які забезпечили їх ефективність сьогодні, що нерідко призводить до помилкових реакцій на події об'єктивної дійсності та неправильне сприйняття явищ в категоріях головного і другорядного.

Сучасне покоління опинилось в умовах вирішення нового типу проблем. Необхідність протистояння безлічі криз, як малих, так і великих, у найрізноманітніших сферах: економіці, політиці, культурі, екології, стало повсякденним порядком денним сучасної держави. І у своїй сукупності вони складають кризу сучасної цивілізації. Це перехід до нового типу суспільства, яке дослідники називають постіндустріальним (Белл), або суспільством третьої хвилі (Тоффлер), або інформаційним суспільством [135].

Автором терміну «постіндустріальне суспільство» був Даніель Белл – професор Гарвардського університету. Цей термін, у його сучасному значенні, він вперше оголосив на міжнародному соціологічному семінарі в Зальцбурзі (Австрія) у 1959 році. Сутність постіндустріального суспільства полягає у ідентифікації соціуму, в якому промисловість втрачає провідну економічну роль на користь науки. Ідея Д. Белла отримала великий успіх, підтримку і подальший розвиток у наукових колах, беручи її за основу для розвитку нових концепцій та ідей. Найвідомішими працями на основі ідеї постіндустріального суспільства є: «Нове індустріальне суспільство» Дж. Гелбрейта; «Надіндустріальна цивілізація» О. Тоффлера; «Технотронне суспільство» З. Бжезинського; «Інформаційне суспільство» Я. Масуди [67, с. 30].

Теорія постіндустріального суспільства існує не лише у формі загальної дискусії, але й у галузевих наукових дослідженнях. Наприклад, у економічній

теорії виділяють поняття «постіндустріальної економіки», «інформаційної економіки», «економіки знань». Ця галузева диференціація не передбачає відокремленого розгляду концепцій постіндустріалізму, а побудована скоріше за принципом спеціалізованого дослідження окремих галузевих елементів одного цілого, що лише додатково відображає складність процесів, притаманих цій епосі [115, с. 153].

У теоретичних обґрунтуваннях постіндустріальної епохи наукою прийнято поділяти суспільства на три типи: традиційно-інноваційне (японське), капіталістичне (американське) та культурно-етичне (європейське). Між собою вони різняться у культурно обумовлених деталях, але подібні за практичними механізмами загальної доктрини постіндустріальної теорії, які відображаються у державних витратах на освіту і науку, високої уваги до якості системи соціального забезпечення та гуманізації праці [67, с. 36].

В умовах посткризового відновлення національної економіки Україна потребує розробки та реалізації стратегії, яка має об'єднати в собі цілі на збереження власного економічного потенціалу з розвитком галузей, актуальних до нового технологічного та економічного укладу. Умови формування новітнього типу суспільства та розвитку глобалізації роблять актуальним акцент на дослідження щодо впровадження нового господарського механізму, відповідних сучасності способів виробництва [45, с. 212].

Якщо вважати постіндустріалізацію черговим етапом розвитку людства, важливо критично оцінити теоретичні основи процесів переходу суспільства між економічно та політично обґрунтованими епохами в контексті теорії модернізації.

Термін «модернізація» розкривається соціологією, як процес переходу від традиційного, переважно аграрного суспільства до сучасного: світського, урбанізованого, індустріального. Або як перехід від стабільного до більш динамічного суспільства. У широкому розумінні цей термін вживається для опису країн, які можуть почати інтенсивний економічний розвиток шляхом форсування технологічного укладу. Сучасне суспільство, яке прийнято вважати

розвинути, за теорією модернізації формує економічну структуру на основі розвитку досягнень науки і техніки, які виступають фундаментом продуктивності праці і соціальної заможності. Розвиток банківських мереж, доріг та комунікацій, послаблення ролі релігійних і родових доктрин та інститутів змінюють традиціоналістську форму суспільного життя у напрямку раціоналізму [119].

Модернізаційна парадигма сформувалась у середині 20-го сторіччя під впливом фактору розпаду колоній європейських імперій і появи нових «молодих націй» Азії, Африки та Латинської Америки. Щодо виникнення цієї теорії соціологічною літературою прийнято виділяти наступні фактори: соціополітичний (необхідність вивчення «третього світу»); інформаційно-політичний (формування інформаційних баз даних для розробки політичних рекомендацій у діяльності США та союзників); ідеологічний (ідеологічна альтернатива соціалізму); теоретичний (розробка нової парадигми історичного розвитку як протиставлення концепціям кризи та «занепаду» західного світу, представленими такими вченими, як Шпенглер, Тойнбі, Сорокін, Ясперс та іншими). Основою цих концепцій був песимістичний виклад історичного процесу і заперечення прогресу. Це формувало потребу у створенні парадигми і теоретично обґрунтованої концепції оптимістичного опису історичних передумов розвитку [12, с. 217].

У контексті політичної модернізації її зміст становлять перетворення у політичній системі, переважно пов'язані з економічною, соціальною та культурною трансформаціями. Важливою особливістю політичної модернізації є її форма, як складного процесу без виділеного напрямку та мети – це трансформація, яка здатна розвиватись у альтернативних напрямках. Ефективність цього процесу залежить від рівня органічності її взаємодії з існуючими владними інститутами та ціннісними орієнтаціями нації [82, с. 197]. Динаміка модернізації визначається за трьома складовими, а саме: економічним розвитком, культурним розвитком і, нарешті, взаємодією між політичними, економічними та культурними елементами [127, с. 29].

Відповідно до теорії постмодернізації розвиток людської цивілізації так само має три основні періоди: традиційне суспільство (доіндустріальне), сучасне (індустріальне) та постмодерне (постіндустріальне), де третя трансформація передбачає прозорість влади, максимум щастя та постматеріальні цінності [127, с. 30]. Побудова більш гнучких концепцій та вироблення більш глибоких поглядів на природу та процеси модернізації під час розвитку теорій на «другому етапі» історії даних концепцій фактично підвела даний рефлекторний процес до його нового етапу – «третього». Цей етап, на думку дослідників, характеризувався, в першу чергу, однозначним протиставленням сучасності та традиційності в суспільному розвитку. Переважна кількість авторів погоджувалася, що технологічний прогрес, впровадження «західних інститутів» та норм все ж таки виступають не просто у другорядній якості, але й процес їх впровадження є певною функцією від соціальних відносин та соціокультурних цінностей, що панують в тому чи іншому не західному суспільстві [84].

Аналізуючи теоретичні погляди на явище модернізації, не залишає відчуття заміни причин і наслідків. Сприйняття культурного домінування західних цінностей як глибинну сутність процесу необґрунтовано виключає роль розвитку інформаційних технологій, які зробили це явище наслідком. Економічно і політично сильніші наддержави сьогодні домінують у всіх сферах культурного життя: кінематографі, літературі, театрі. А інформаційні технології відкрили можливості до швидкого розповсюдження цих творів у глобальному, світовому просторі, впливаючи на свідомість населення інших, незахідних держав. Відповідно розвиток стандартів західного світу є наслідком динаміки становлення інформаційних технологій, так само, як і зміна стандартів життя та культурноорієнтованих цінностей у населення країн Заходу.

В сутності теорія модернізації описує наслідки процесу соціально-політичної трансформації культурних цінностей через динамічний розвиток інформаційних технологій та науково-технічного прогресу. Цьому явищу характерні всі вищезазначені теоретичні концепції, де динамічність суспільних змін відповідає динаміці наукових винаходів, оскільки кожний новий винахід

пришвидшує появу наступного, а з винаходом електронно-обчислювальної техніки цей процес набув гіпердинамічної швидкості. Так само і вплив західних культурних та політичних цінностей на іншу частину світу, яка відбулась в самих західних країнах внаслідок високої здатності соціуму до обміну даними в реальному часі – можливості, сформованої інформаційними технологіями, і вплинуло на незахідні країни. З цього формується висновок про певну недостатність обґрунтованості теорії модернізації в описі явищ сучасності. В цьому контексті варто більше приділити уваги теорії інформаційного суспільства, яка більшою мірою описує саме причини соціальних змін.

Як було зазначено вище, термін «інформаційне суспільство» було вживано Б. Беллом в контексті складового елементу суспільства постіндустріального та йому належить не лише авторство цього поняття, але й наповнення його первинним змістом. Інформація для Белла пов'язана перш за все з науковим, теоретичним знанням. Інформаційне суспільство в його тлумаченні володіє всіма основними характеристиками постіндустріального суспільства (економіка послуг, центральна роль теоретичного знання, орієнтованість у майбутнє і зумовлене нею управління технологіями, розвиток нової інтелектуальної технології) [48, с. 141].

В інформаційному суспільстві основною продуктивною силою є знання та інформаційні технології. Вони впливають на всі сфери суспільного життя, в тому числі і на політичні процеси. Розвиваються напрямки використання технологій у питаннях прийняття державних рішень та адміністративних послугах, такі як: Е-демократія, Е-уряд, Е-самоврядування та інші [73]. «Інформаційне суспільство» є ідеєю нового циклу історичного розвитку більшості держав. Це ідея виникнення внаслідок «другої індустріальної революції» нового соціуму, який розвиватиметься на основі трансформацій у сфері мікроелектронних технологій. Інформація і знання набувають все більшого значення у процесах структурування сучасного суспільства. Інформатизація проникає майже у кожную сферу суспільної активності, в тому числі такі, як побутові, виробничі та міжнародні відносини або дозволя [63, с. 362].

Кожен новий термін, який отримав форму загальноживаного, підкреслює появу новітнього, частіше правового явища, яке в якихось глибинних змістах відрізнилось від схожих. Так, перебуваючи в зоні проведення антитерористичної операції, я звернув увагу, що у військових добровольчого батальйону, відомого як «Айдар», виник сленговий термін «армійці», яким вони називали військовослужбовців частин регулярної армії, в той самий час і військові називали солдатів добровольчого батальйону «добровольцями» або «айдарівцями». Це явище привернуло мою увагу, бо на той час «Айдар» був 24-м батальйоном територіальної оборони Сухопутних військ Збройних сил України з польовим номером військової частини В0624, а, отже, сам «Айдар» був частиною регулярною армії. Тож чому виникли ці терміни, якими рядові військовослужбовці відокремлювали добровольців від представників інших частин, що перебували поруч? У комплексному вигляді відповідь на це питання стала зрозумілою декількома роками пізніше при дослідженні фундаментальних теоретичних ознак правовідносин. Саме наявність правил формує комунікаційно-інформаційні сталі зв'язки індивідів, що об'єднують їх у соціальну спільноту і забезпечують відмінності від інших груп та явищ. Але в більшості випадків люди усвідомлюють ці відмінності лише на інтуїтивному рівні, формуючи сленгові терміни, якими відрізняють новітні явища. Так само відбулось і з солдатами батальйону «Айдар», який не тільки відрізнявся добровільністю зарахування до складу частини, але й структурою організації, де внаслідок недостатньої кадрової політики в перші місяці існування підрозділу замість звичної армійської структури вертикалі «відділення – взвод – рота ...» сформувався принцип незалежних «груп», які об'єднувались навколо командира, чий статус залежав від рівня лідерського авторитету, а не військового звання, і кожна з таких груп перебувала у прямому підпорядкуванні командуванню батальйону. Таким чином, поява і суспільне прийняття будь-якого нового терміну має індуктивний характер, вказуючи дослідникам на появу нової системи, корпорації, явища, з усіма належними ознаками від суб'єктивного

складу учасників до наповнених змістом правовідносин у послідовній системі комунікацій групи.

Вищеописане явище має значення для наступних висновків. Сьогодні термін «інформаційне суспільство» набув більшого застосування відносно сучасної моделі структури суспільної організації, ніж терміни «постіндустріальне суспільство» та, тим більше, за теорію модернізації. Аналізуючи теоретичні дослідження в напрямку форми організації суспільства, можна звернути увагу на тенденцію до розділення понять «інформаційне суспільство» та «постіндустріальна економіка». Інтуїтивно публіка усвідомлює залежність структури своєї організації від інформаційних технологій, але не заперечує фундаментальну зосередженість нової економічної моделі від позаіндустріальних, а, скоріше, інтелектуальних засобів виробництва валового продукту.

Інформаційне суспільство стало терміном, який, в першу чергу, відображає новітню структуру суспільної комунікації, систематизовану модель організації груп з усіма належними їй елементами відокремленості: відмінністю від попередніх форм, нового порядку виникнення зміни і припинення правовідносин.

У межах теорії інформаційного суспільства розвиваються і політичні ідеології, наприклад, такі, як кіберкомунізм. Мережа поступово формує новітнє середовище суспільного існування, від політичних до юридично-обумовлених форм комунікації.

Та незважаючи на всезагальне захоплення ідеями інформаційного суспільства, ця теорія має і своїх противників. Зокрема, Лайон Д. писав: *«Той, кого турбує вторгнення тиранії технократичної влади, втіленої в інформаційній технології, не може не помічати протидіючих рухів, які також існують у сучасному суспільстві. Це правда, що ідея інформаційного суспільства є сильною й популярною, однак є досить багато людей, для яких вона є віддаленою й нереальною, і, крім того, є інші, хто ставиться до неї з підозрою й ворожістю. Для них критика ідеології самої по собі уявляється чимось незначним, а не*

центрального завданням; більш нагальним є дієвий опір прийняттю нової технології» [63, с. 369].

Остання теза нагадала мені власне спостереження за незначним натовпом в торговельному центрі біля банківських терміналів зарахування готівкових коштів. Біля двох терміналів банк встановив третій - новий, який дозволяв зараховувати одразу всі купюри, автоматично розділяючи їх за номіналом. Але люди вишукувались в чергу до старих і, витрачаючи свій час, жодна людина з черги не підходила до нового апарату. Слухаючи розмови, було зрозуміло, що всі учасники черги усвідомлюють сутність і роль нового терміналу. Він мав значні привілеї перед старими, те ж саме програмне забезпечення та інтерфейс, але додаткову велику перевагу – замість прийняття по одній купюрі міг одразу перерахувати всі, що значно економило час. Відповідно виникало питання: якщо всі розуміють перевагу пристрою, чому жодна людина з черги ним не скористалась, а витрачала час на простої та повільно працюючий пристрій? Відповідь давно відома вченим самих різних галузей гуманітарних наук від історії до психології – люди бояться всього нового. В цьому ж контексті я звертав увагу на людей, особливо похилого віку, які, маючи платіжні картки з технологією PayPass і точно знаючи, як вона працює, все одно намагались знімати готівку через банкомати і розраховуватись у звичній їм формі. Доторкнутись картою до терміналу – технологія не тільки швидша, але й простіша для застосування, але частина населення вважає за краще застосувати складнішу і витратнішу, але звичну їм практику.

Теорія еволюції часто використовує термін, який вживається до процесу розвитку цивілізації - «багаторазове повторення». Лише той процес, який людина повторила багато разів і переконалась в його результативності, сприймається нею, як звична практика. А будь-який інший процес чекає своєї черги на статус «звичного явища», допоки основна маса населення не здійснить його багаторазове повторення і не продемонструє результат іншим. Сучасне суспільство беззаперечно значно швидше приймає новітні практики, чому є психологічно-обґрунтоване пояснення – готовність до високої динаміки зміни

практик, що сформувалась на рівні соціального досвіду сучасного покоління, та раціонально-обґрунтоване – завдяки соціальним мережам та іншим інструментам обміну даними сучасна людина швидше пізнає досвід оточуючих у використанні нових практик та їх наслідків.

Питанню розповсюдження в суспільстві та прийняття нових технологій присвячено теорію дифузії інновацій. Ця теорія заслуговує окремої уваги за рахунок значного впливу висновків даної концепції на державу і закон. Сьогодні інновації розглядають переважно в межах теорії дифузії інновацій за Евереттом Роджерсом, який розглядав під цим терміном не лише технології, але й і практики [145, с. 51]. Він визначає дифузю, як особливий тип спілкування щодо провадження нової ідеї, розділяючи її на чотири ключові елементи: інновацію, особу, яка передає інновацію, особу, яка її приймає, та канал зв'язку між ними [145, с. 80]. Теорія дифузії інновацій створювалась для маркетингу і лише у 2000-х роках наукова спільнота оцінила її вплив на право. В багатьох випадках Роджерс описує юридичні явища іншими термінами, як-от «практики», значення яких розкриває у відповідності до явища правовідносин, а структура дифузії, за Роджерсом, відповідає структурі правовідносин: об'єкт, суб'єкт, зміст. Тому вплив цієї теорії має високу актуальність щодо даного дослідження, але її термінологічна складова вимагає переосмислення в межах аналогічних правових категорій.

Дифузія інновацій Роджерса чудово ілюструє причини ускладнення суспільної організації, де інновації формують ті самі цінності та інтереси, навколо яких формуються соціальні групи, а доступні інформаційні технології визначають динаміку цього процесу в часі і у просторі. Як форма соціальної організації, з розвитком суспільства змінюється і держава, її мета та завдання, керівні структури та функції [15]. Кожна інновація стає об'єктом правовідносин, що спрямовує увагу законодавчої діяльності у напрям їх виявлення, оцінки, прийняття рішення щодо порядку регулювання та інших необхідних дій. Такий процес займає чимало часу. Але інновація, будучи об'єктом правовідносин сама собою, породжує додаткові об'єкти у напрямках зміни правовідносин, для яких

вона стає інструментом. Інновація завжди має свої функціональні можливості, що змінюють багато звичних правових механізмів, в тому числі пов'язаних із розподілом майна, поділом праці, новітніх інструментів злочинної діяльності. Іншими словами, чим більше інновацій, тим більше соціальних груп і типів правовідносин, а, отже, тим складнішою є модель соціальної організації у частині, що потребує законодавчого регулювання.

Інновація з'являється в суспільстві або внаслідок винаходу, або як запозичена від інших суспільних утворень, які її винайшли. Навіть у сучасному світі, де винахідництво є спеціалізованою діяльністю вчених та інженерів, не кожному з них вдається здійснити винахід, а за спрощеної форми раннього суспільства шанс того, що технології потраплять в руки людини, досвід якої дозволить ускладнити їх у нову технологію, існував у формі не більше, ніж випадковості. Це зумовлює первинність фактору розповсюдження інновацій, де чим більше коло людей отримає технологію або практику, тим більшим є шанс на появу винаходу.

Узагальнюючи дані, отримані з огляду існуючих теорій з приводу впливу інформаційних технологій на ефективність законодавчої діяльності, формується висновок, що більшість з них переважно спрямовані на пояснення наслідків високої динаміки технологічного розвитку у таких галузях, як економіка (теорія постіндустріального (інформаційного) суспільства), міжнародні відносини (теорія глобалізації), культурологія (теорія модернізації). Законодавчу діяльність зазначені теорії переважно оминають, лише припускаючи опосередкований вплив на даний вид активності через послідовність подій за предметом дослідження. Більшої уваги до законодавчої діяльності приділено у системній динаміці, яка за різними джерелами визначається і як метод, і як самостійна теорія. Розглядаючи суспільство і державу як соціальні системи, певні її елементи спрямовані на ускладнення структури суспільної організації, внаслідок чого відбулось збільшення абстрактної відстані між причинами і наслідком, як проблем, що потребують правового регулювання. В цьому контексті системна динаміка спрямована на ширший, але близький за родовими ознаками напрям

вдосконалення методів і способів розробки законів, інших нормативно-правових актів, а також державних програм і стратегій. Важливі дані для предмету даного дослідження закладені у теорії дифузії інновацій. Незважаючи на термінологічну відмінність від права в ідентифікації соціальних явищ, ця теорія пояснює основні концептуальні межі перетину взаємозалежності наслідків динаміки розвитку інформаційних технологій та ефективності законодавчої діяльності незалежно від історичного періоду і стану розвитку. Особливої уваги приділено явищу дифузії, яке у правовому значенні показує, що інновація створює не лише новий об'єкт права, викликаний самою інновацією, але й нові інструменти, що змінюють порядок реалізації вже існуючих правовідносин. Як приклад, крипто-валюти, які не лише сформуvalи вимогу до регулювання відносин стосовно віртуальних активів, але й створили новий інструмент формування статутного капіталу у корпоративному праві, нові способи реалізації злочинної діяльності, підняли питання оподаткування доходів та багато іншого. Відповідно кожна соціально значима інновація створює високе навантаження на законодавця. Однак, повертаючись до загального огляду теорій, більшість з них сформувались у період 50-х – 80-х років 20-го сторіччя, а отже, ще до появи соціальних мереж, крипто-валют, штучного інтелекту та інших технологій, які спровокували основні наслідки на державно-правові процеси, що підлягають аналізу в межах зазначеної роботи. І ці наслідки не були досліджені і враховані авторами концепцій.

Узагальнений ж огляд досліджень останнього десятиріччя показав тенденцію у відході від концептуальних теорій в бік звуження предмету пізнання, часто до емпірично рівня дослідження наслідків окремих технологій, справ, випадків, подій. У зарубіжній науковій літературі привернула увагу і практика до об'єднання команд фахівців різних галузей науки і техніки. Зводячи до права лише завдання, методи і висновки, шлях до них прокладається через застосування знання з предмету вивчення інших наук. Переважно, окрім юристів, до авторських колективів сучасних публікацій входять вчені з політології, психології, інформаційних технологій. Зустрічались і статті, де соціальні і

правові системи пізнавались через відображення їх у математичних моделях теорії ігор. За напрямками досліджень переважає тема застосування штучного інтелекту у державній сфері. Наукова спільнота задається питаннями порядку його правового регулювання, ризиків та переваг технології, розробки та державного контролю етики його застосування.

Дослідивши існуючі теорії та дослідження соціально значимих наслідків розвитку інформаційних технологій, формується висновок, що на законодавчу діяльність вони чинять прямий та опосередкований вплив. Прямий вплив відображається у потребі регулювання самої технології, як нового об'єкту правовідносин, а також у використанні функціональних можливостей технологій для підвищення ефективності законодавчої діяльності. Опосередкований вплив відбувається через наслідки динаміки розвитку інформаційних технологій у інших соціальних сферах, які через причиново-наслідкову послідовність подій впливають на такі значимі для ефективного провадження законодавчої діяльності явища, як: складність структури суспільної організації, часовий вимір актуальності норми та швидкості настання правових наслідків у просторових вимірах держави, кількість і динаміка виникнення нових об'єктів права та зміни умов реалізації існуючих правових механізмів.

Підсумовуючи, головними факторами впливу епохи інформаційного суспільства на державно-правові явища стали суспільні трансформації у категорії простору і часу та масштаби ускладнення структури суспільної організації до рівня, на який не розраховані сучасні моделі прийняття державних рішень. Тому не дивним є і спротив теорії інформаційного суспільства, яка передбачає зміну звичного укладу, прийняття новітніх технологій і практик, систематичними подіями, які вказують не тільки на потребу зміни образу життя окремого індивіда, але й штовхають до розгляду більш глобальних змін звичних систем, навіть таких, як організація державної влади і система її комунікаційної конструкції.

Висновки Розділу 1

Законодавча діяльність є видом активності уповноваженого суб'єкта органів державної влади, спрямована на створення закону. Як динамічне явище законодавча діяльність оцінюється у категорії ефективності застосованих способів і методів у загальній спроможності створення закону в його якісних характеристиках. Від споріднених правових явищ законодавчого процесу і законотворчості законодавча діяльність відрізняється предметом, як вид активності, та спеціальним суб'єктом – уповноваженою особою органів державної влади.

Законодавча діяльність існує у синергетичній взаємодії з державою, будучи формою виконання її функцій, та суспільством, в межах якого реалізується продукт законодавчої діяльності – закон. Держава є автономною соціальною системою, спрямованою на управління суспільством. Держава виникла в процесі еволюційно-цивілізаційного розвитку, в першу чергу, внаслідок поділу праці, що призвело до ускладнення структури соціальної організації через диференціацію соціуму за групами, внаслідок чого в деяких об'єднаннях відбулось відокремлення влади за ознакою спеціалізації в окрему форму професійної діяльності, структуровану в єдину систему комунікації суб'єктів. Це дозволило забезпечити ефективне управління, розширювати владу на більшу територію і кількість населення, ефективніше розвивати військову справу, технології, науку, мистецтво, інше. Держави стали більшими та сильнішими за племена, що і визначило історичні передумови еволюційного витіснення новими формами організації влади попередніх. Ступінь ефективності держави в історичному процесі становлення цього явища лишалась залежною від фактору відповідності системної моделі до рівня цивілізаційного розвитку соціуму, де лише ті держави витримували історичну конкуренцію, хто вчасно адаптував систему організації влади до новітніх науково-технічних та соціально прийнятних реалій епохи.

Важливою ознакою відмінностей держави став і метод управління, який змінився від прямого наказу до виконавця у моноструктурних соціумах до

управління шляхом моделювання загальних систем інструментами визначення загальних для соціальної групи правил через писемний текст закону, який також забезпечував і стабільність та однаковість застосування правила всупереч попередній моделі звичаєвого права, що в деталях могла відрізнитись в залежності від локації перебування групи. Закон створював переваги розвитку, в першу чергу, економічного. Але з перших актів він відзначився залежністю від кратологічного фактору мотивів суб'єктів державної влади в їх особистих переконаннях справедливості та ефективних методів управління, а також від їх компетенції щодо формулювання правила для забезпечення його здатності спонукати виконавця до дії, яка замислювалась автором.

Крізь тисячоріччя свого існування і донині якість закону лишається залежною від двох фундаментальних факторів – мотивів державної влади та їх компетенції. Але система законодавства створила умови до систематизації суспільної організації, як точного комунікаційного ланцюгу, в межах якого суспільство існує як структурована модель.

Інформаційні технології впливають на ефективність законодавчої діяльності прямо і опосередковано через причиново-наслідкову послідовність. Прямий вплив проявляється у новітніх об'єктах правового регулювання та застосуванні функціональних можливостей інформаційних технологій для підвищення ефективності діяльності. Опосередкований вплив виникає у категоріях простору і часу актуальності правової норми, складності структури соціальної організації та динаміки її розвитку, часовому виміру настання правових наслідків у просторі держави.

Ці висновки про державу і закон важливо усвідомлювати в контексті розгляду сучасної моделі соціальної організації епохи інформаційного суспільства. Нова ера системи відносин, зміна технологічних та економічних умов, черговий історичний етап гіпердинамічного поділу праці і появи нових правовідносин сформували актуальність уваги науковців до перегляду моделі організації державної системи та порядку здійснення законодавчої діяльності. Особливого значення набули фактори масштабів ускладнення структури

суспільної організації та соціальні трансформації в їх впливі на державно-правові явища в категорії простору і часу.

Усвідомлення появи історично нового типу суспільства повертає нас до еволюційних передумов конкуренції держав: виживуть лише ті, хто вчасно адаптує свою систему управління до новітніх епох.

Результати дослідження, викладені у Розділі 1, відображено у таких публікаціях автора: [101, с. 106-110], [107, с. 22-28].

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИКА ЗАКОНОДАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1 Якість закону та ефективність законодавчої діяльності

У юридичній літературі неодноразово зазначалося, що якість закону залежить від його оформлення. Серед основних вимог до оформлення закону визначальне місце посідає саме концепція законопроекту. Процес розробки, прийняття та реалізації закону завжди перебуває під впливом безлічі внутрішніх та зовнішніх факторів. Одним з таких факторів є якість концепції законопроекту, помилки в якій здатні призвести до нездатності досягнення законом запланованого соціального результату або й спричинити більш негативні наслідки [126, с. 55].

У двоєдиності політичної і юридичної природи закон спрямовано на досягнення певного сталого стану, в якому мають опинитись фізичні або юридичні особи на території держави. Така мета досягається шляхом примусу суспільних груп до регламентованого правила поведінки, внаслідок появи якого має виникнути бажаний результат. Концептуальні засади майбутнього акту формують саме цю логічну послідовність причиново-наслідкових комунікацій – способи досягнення мети і обґрунтування їх ефективності. Лише у другу чергу застосовується стадія юридичної техніки. Де-факто, техніка законотворення відповідає на питання «писати як?», а концепція - «писати що?». Недотримання послідовності зазначених категорій нерідко призводить до створення актів низької якості, де навіть за виваженого формулювання тексту проекту закону використані в ньому способи досягнення мети виявляються неефективними.

Якось у соціальних мережах була популярною історія про боротьбу з кобрами Ост-Індської компанії, і хоч достовірність її перевірити складно, як аналогія вона добре показувала значення і роль концептуального розрахунку в розробці способів регулювання відносин, які закладаються у зміст закону. За цією історією кобри в Індії наносили значних збитків скотарству, що змусило

керівництво Ост-Індської компанії оголосити винагороду за кожен принесений вбиту кобру. Місцеве населення одразу почало вирощувати кобр в домашніх умовах, як діяльність, спрямовану на гарантованого покупця. Таких ферм виникло дуже багато і на певному етапі керівництво компанії усвідомило, що місцеве населення їх обманює, збитки від загибелі світської худоби не зменшуються, відповідно, вони скасували розпорядження. Природною реакцією населення на таке рішення стало закриття кобрових ферм та випуск змії на волю. Таким чином, популяція кобр зростає і збитки збільшились. В цій історії нормативний акт, яким запроваджувалось нове правило, визначається як такий, що технічно був сформульований правильно і у повній мірі відзеркалював волевиявлення його автора. Але помилка була закладена в обраному способі досягнення поставленої мети, де нормотворці недостатньо врахували фактори об'єктивної та суб'єктивної дійсності, які впливали на місцеве населення, як виконавців правила, що, врешті, призвело до нівелювання результатів ініціативи.

Вся законодавча діяльність побудована на припущенні людської поведінки і реакції на неї оточення. Відповідно, важливого значення набуває апелювання до більш точних і перевірених даних, всупереч припущенням та ідеологічним переконанням про природу людського духу.

Окремим, але одним з ключових напрямків законодавчої діяльності є розробка реформ. Правові реформи класифікують за двома критеріями:

- за юридичним предметом. Реформа інституту або галузі права;

- за фактичним предметом. Цей вид включає управлінську та регуляторну реформи [72, с. 22]. Правова реформа передбачає зміну основних засад, принципів та цілей правового регулювання певних суспільних відносин [67, с. 23]. Сергій Кравченко наводить таке теоретичне розуміння реформ, як: *«якісних еволюційних суспільних змін з такими визначальними характеристиками: спрямованість на прогресивний суспільний розвиток, тобто на підвищення якості життя переважної більшості громадян країни; відносно повільний та поступовий характер змін, що сприяє їх органічності для суспільства, стабільності суспільного розвитку, уникненню насильницьких методів і кризових*

явищ; здійснення під проводом державної влади, тому її дієздатність та ефективність має ключове значення для успішного реформування; цілеспрямованість, тобто неможливість здійснення реформ без чіткого цілепокладання; законність, що зумовлює важливість конституційного і законодавчого забезпечення реформаторських змін; збереження основ існуючого ладу, що з урахуванням наявності конституцій у більшості сучасних держав доцільно трактувати так, що реформи не порушують основ саме конституційного ладу» [59, с. 20].

Реформування є стратегічною категорією, процесом створення глобальних систем розвитку держави на тривалий період майбутнього. Такий висновок збільшує і відповідальність авторів реформи в контексті правильності розрахунку причинно-наслідкових комунікацій у їх здатності забезпечити очікуваний результат. Первинною стадією процесу реформування є побудова стратегічних цілей: нового стану суспільного інституту як соціального результату. Важливого значення для розвитку суспільства набуває явище стратегічного планування. Цей процес побудовано на спробах передбачення майбутніх подій, щоб належним чином до них підготуватись, відповідно воно дозволяє державі розвиватись, уникаючи поглинання у вирішенні проблем. Також планування формує компромісні моделі взаємодії соціальних груп, що необхідно для досягнення суспільно важливих результатів. Не менш важливою функцією стратегічного планування є здатність до розробки оптимальних моделей ресурсокористування у їх широкому розумінні. Стратегічне планування забезпечує орієнтири підвищення показників ефективності влади у всіх сферах суспільної і державної діяльності [6, с. 9]. Але термін «реформа» складається з двох англійських слів: придатку «ре», який використовується, як зміна або повернення, та слова «форма». Відповідно він означає зміну форми якогось явища. Реформи варто усвідомлювати, як зміну стану, в якому перебуває вже існуюча у державі соціальна система, у протиположності іншим підходам, коли розробляється регламентація нової системи, що раніше не мала законодавчого регулювання, або за внесення до існуючої системи змін, які не мають суттєвого

впливу на її форму. Важливого значення набуває оцінка існуючого явища, яке підлягає зміні. В межах цього, переважно аналітичного процесу, фундаментальну роль відіграють точні ознаки існуючого соціального результату, та головне – причин, які забезпечують цей стан. Більшість невдалих реформ не досягають поставлених цілей саме внаслідок помилкових уявлень авторів про причиново-наслідкові зв'язки в середині визначеної системи. Якимось мені довелося спілкуватись з юристом одного з парламентських комітетів, перед яким було поставлено завдання оцінити ефективність інституту реєстрації за постійним місцем проживання і надати рекомендації щодо його реформування. В приватній розмові колега поскаржився, що група громадських активістів вимагає від нього ініціювати дослідження причин, за яких власники житла відмовляють орендаторам у наданні згоди оформити реєстрацію за місцем проживання в орендованих помешканнях. Мій співрозмовник, оцінюючи зазначений інститут за формально-нормативного підходу, виходив з того, що, як законом визначено обов'язок реєстрації постійного місця проживання, а власникам надано інструмент його реалізації, випадки таких відмов є припустимим виключенням і порушенням закону, відповідно аж ніяк не можуть нести масового характеру, тому таке дослідження вважав неактуальним. В той самий час він категорично не сприймав аргументів, що в умовах реальної дійсності явище таких відмов дійсно має масовий характер, роблячи виключенням випадки дотримання нормативно визначеної процедури. За неймовірної важливості встановлення істинних причин негативних наслідків роботи системи в процесі розробки реформ їх автори часто виходять з власних суб'єктивних переконань про природу явищ, що призводить до помилкових суджень, які відображаються на якості закону. В умовах ускладнених систем причини явищ можуть бути встановлені виключно за ретельного аналітичного дослідження. Всі ж причини, які оголошуються, як суб'єктивне переконання окремої людини, завжди є помилковими, а побудована на їх основі реформа не створить бажаного результату.

В процесі розробки стратегічного плану реформування виникає новітня система правових відносин, яка підлягає регулюванню нормами позитивного

права. Беззаперечно, закон регулює правовідносини і має значний вплив на формування правил людської поведінки. І. В. Риндюк характеризує якість законодавства двома аспектами: соціальним та юридичним. *«Соціальний аспект якості законодавства відображає відповідність змісту законодавства соціальним реаліям (економічним, політичним та іншим), а юридичний аспект якості законодавства відображає відповідність законодавства мовним та логічним вимогам правотворчої техніки»* [96, с. 42]. Однак цей перелік є не повним. Якість закону є абстрактним явищем, що визначається людиною у суб'єктивному сприйнятті здатності закону забезпечити його власні потреби. Будучи виключно державним інструментом, закон перебуває в монопольному володінні діючої державної влади, яка за його допомогою примушує суспільство до виконання певних вимог. З цієї позиції якість закону визначається його здатністю досягати визначеної владною елітою політичної мети. Навіть за умови, що метою автора закону була публічна популярність, якщо закон її забезпечить, то в розумінні його монопольного власника (влади) він є якісним. Соціальна складова якості закону спрямована на відображення в його змісті соціальних процесів, із припущенням того, як вони виглядатимуть у майбутньому та факторів, що на них впливатимуть. Політична ж складова вирізняється мірою вибору владою варіантів регламентації певної сфери суспільних відносин у загальній концепції вдосконалення політичної та правової системи щодо їх відповідності потребам суспільного розвитку [74, с. 397]. Якість закону – суперечлива категорія. Так, Кравченко М. Г. вважає, що: *«Це комплексна категорія, що полягає в поєднанні ознак закону, які у своїй сукупності визначають його як окремий вид нормативно-правових актів, який посідає особливе місце в системі законодавства держави, а також вимог, яким він має відповідати»* [58, с. 15].

Категорію «якість» у вітчизняній філософській літературі подають у різних визначеннях. Одні відображають її, як форму відмінностей властивості однієї речі від інших, зазначаючи, що саме такі відмінності і виражають специфіку речі. Інші акцентують увагу на ототожненні якості з сукупністю властивостей [74, с.

396]. Відносно критеріїв якості закону переважно застосовуються підходи визначення цієї категорії від мети права. Хоча і остання не має єдиного визначення у наукових колах. Тому в залежності від прихильності автора до певної концепції мети виділяють такі критерії якості закону, як:

- забезпечення законності і правопорядку. Визначає вимоги якості переважно формального, юридично-технічного характеру, спрямовані на створення юридичних наслідків у вигляді прийняття регламентованого правила соціальною групою;
- ефективного правового регулювання суспільних відносин. Спрямовані на створення соціального результату, де вимоги якості спрямовані на здатність закону до забезпечення узгодження суспільних інтересів [35, с. 24].

Закон є трансформацією політичного рішення у сфері соціальної організації у юридичну форму, коли політична мета до створення певних змін суспільного або державного ладу досягається шляхом примусу спільноти до певних правил поведінки. У політико-юридичній двоєдинності своєї природи закон залишається залежним від двох факторів: юридичного – готовності або здатності суспільної групи прийняти приписане правило, та політичного – здатності нового правила спровокувати очікувані зміни, створити політично-очікуваний результат. Лише у своїй єдності обидва фактори визначають явище, яке прийнято називати якістю закону.

Якість закону варто усвідомлювати у сукупності його змістовних характеристик та здатності реально задовольняти суспільні потреби і приватні інтереси [71, с. 110]. Важливим критерієм якості закону є прийняття людьми регламентованих ним правил поведінки. Не можна вважати правовими норми, які суспільством не приймаються і не визнаються, такі норми переважно приречені і будуть скасовані [18, с. 91]. У своїй книзі «Теорія чистого правознавства» Ганс Кельзен розглядав закон, як виключно юридичне явище, яке, на його думку, має бути очищене від впливу інших наук, таких, як політологія або соціологія [50]. З таким підходом важко погодитись, схиляючись на користь протилежної позиції щодо потреби більш комплексного і широкого

дослідження факторів впливу на суспільні процеси, як умов, в яких закон існує і діє. Сутність закону за його відмінності від інших писемних документів полягає у тому, що він є інструментом донесення владного наказу його виконавцям. Інструменти управління можна умовно поділити на три форми: прямий наказ, наказ, делегований через вертикаль, та управління шляхом створення систем. Цей фактор особливо буквально можна побачити у відмінностях форм бізнесу, де малий бізнес побудований на управлінні інструментами прямого наказу, що є можливим завдяки кількісно малій чисельності працівників, які перебувають у безпосередньому контакті з керівником – підприємцем. Середній бізнес спирається на управління інструментами наказу, делегованого через вертикаль. Але така вертикальна структура тут одна, відповідно, власник компанії або директор надає пряму вказівку до певної дії, яка швидко доноситься до виконавця через декілька елементів структури компанії. Великий бізнес передбачає складні системи, які перебувають у багаторівневій комунікації різних вертикальних і горизонтальних підсистем. Відповідно тут наказ до дії виключається, як явище. Через винайм топ-менеджменту, як категорії персоналу, здатного до прийняття самостійних рішень, власник компанії зосереджується на формуванні якісних систем комунікації всіх елементів корпорації між собою, визначає цілі, показники та бажані способи їх досягнення. Також корпорації, зазвичай, є споживачами супутніх послуг, пов'язаних із залученням фахівців із розробки і функціонування систем – консалтингові, аудиторські, юридичні компанії. Так само і закон є інструментом управління у формі створення і забезпечення функціонування систем. Це є додатковим критерієм оцінки його якості в контексті створення і підтримки ефективної або неефективної системи. Людина оцінює закон в його юридичній складовій за своїм суб'єктивним сприйняттям дійсності стосовно можливостей до самореалізації в межах законодавчо встановлених обмежень, а також у складовій політичній, за остаточним результатом змін у певній галузі, які відбулись внаслідок реалізації нормативного припису. І така оцінка не позбавлена сенсу. Ми можемо звинуватити підприємця у його особистій відповідальності за низькі прибутки

лише у тому випадку, якщо такі проблеми притаманні виключно йому одному. Та якщо у схожих умовах перебувають більшість учасників даного ринку, то причини потрібно шукати в законі, який, за виключенням глобальних перешкод (війн, революцій, економічних криз), залишається єдиною подією, здатною впливати на всіх учасників ринку одночасно. Відповідно оцінка політичної якості закону, наприклад, за рівнем доходів населення, як результатом дії визначеного ним правила, в більшості випадків є доцільною та об'єктивною.

Важливим фактором створення якісного закону є дотримання принципу юридичної визначеності. Правова визначеність вітчизняною літературою інтерпретується, як один із принципів правової системи з комплексом вимог до порядку прийняття та дії нормативно-правових актів і виконання судових рішень [26, с. 83]. Одним із важливих елементів правової визначеності є захист людини від необґрунтованих або протиправних дій держави, які можуть відображатись, в тому числі, і у формі ухвалення нечітких законів. Держава має дотримуватись власних зобов'язань, взятих на себе перед людьми [31, с. 67]. За цим принципом, як елементом верховенства права, реалізується державна гарантія незмінності правовідносин та правового статусу їх суб'єктів, що досягається інструментами чіткого і зрозумілого викладення змісту законів, як неодмінної вимоги до правопорядку і добробуту держави та суспільства, а також - належна якість нормативного акту, яка ґрунтується на врахуванні засад справедливості, моралі, звичаїв та традицій [25, с. 135].

Конкретизуючи висновки дослідження варто систематизувати етапність процесу створення нормативного акту в межах мети на створення якісного закону, усвідомлюючи двоєдинність його юридично-політичної природи.

Першим етапом створення нормативного акту завжди є підстава, як об'єктивна подія, що схиляє законодавця до усвідомлення потреби започаткування нормотворчої ініціативи. Підставами законотворчості є: виникнення нової системи правовідносин, що вимагає регулювання її нормами позитивного права; низький соціальний (політичний) результат існуючої системи правовідносин, що вимагає перегляду порядку її нормативного

регулювання; ненастання правових наслідків або виникнення їх у інших формах моделей поведінки виконавців правила, ніж було задумано законодавцем. Кожна з зазначених підстав має переважні фактори об'єктивної дійсності, які впливають на причини їх виникнення. Зокрема, в умовах гіпердинамічного розвитку суспільства у постіндустріальний період часто виникають новітні технології, як об'єкти правовідносин, так і альтернативні моделі поведінки у напрямку отримання бажаного об'єкту. Як приклад тут можна привести явище крипто-валют, які відрізнялись одразу обома факторами: і новітньою формою об'єкту, і новою моделлю його отримання, аналогів якій не було у попередні епохи, відповідно вона і не мала моделі правореалізації в межах контрольованих державою правил. В умовах такої підстави правотворчості законодавець має завдання до створення не просто нового акту, а новітньої системи – галузі інституту права, яку важливо розробляти в умовах інтеграції в діючу систему законодавства. Підстава, що полягає у неякісній роботі існуючої системи, зазвичай, потребує попереднього аналізу причин, які її спровокували. Такі причини можуть бути: об'єктивними – зміна обставин об'єктивної дійсності, внаслідок яких деякі елементи системи втратили свою актуальність і почали створювати інші наслідки, ніж це було раніше; суб'єктивними – виникнення недоліків порядку виконання норм, частіше внаслідок зниження активності контролюючих інституцій; юридичними – зниження ефективності системи внаслідок зміни нормативних актів інших галузей та інституцій, від яких система була залежною. Виключно за правильного встановлення причини зниження результативності нормативного акту виникає можливість до якісної зміни. В цій ж категорії варто відзначити і ще один напрямок – суб'єктивне прагнення законодавця до підвищення результативності акту. Це відбувається в умовах якісно працюючої системи, але за вмотивованості зробити її результат ще кращим. Тут так само важливого значення набуває правильність встановлення причиново-наслідкових зв'язків, що дозволяє точно спрогнозувати елементи системи, які впливають на результат. Третя підстава виникає в умовах помилок законодавчої техніки або зміни нормативних актів інших галузей, внаслідок яких

змінюється термінологія та системи правових комунікацій. Також в межах цієї ж категорії підстав можна розглядати і внесення змін до законодавства, які є необхідними для реалізації нового закону або комплексної правової реформи. Та не зважаючи на конкретну підставу законодавчої ініціативи, всі вони вимагають точного усвідомлення послідовності причиново-наслідкових зв'язків у їх впливі як на правові наслідки застосування норми, так і здатності до створення політичного результату. В цьому контексті свідомо не розглядається така підстава, як популізм, оскільки вона ніколи не спрямована на створення якісного закону та його наслідків.

Другим етапом розробки проекту є визначення мети, способів і засобів її досягнення. Цьому питанню було приділено достатньо уваги у інших розділах рукопису, але певні його елементи варто розглянути додатково. Кожна з вищеописаних підстав законотворчості відображається і в порядку дослідження та формування підходів до розрахунку мети, способів і засобів її досягнення. За формування нової системи законодавець виходить з принципу потреби її інтеграції у чинне законодавство. Так, крипто-валюти можна розглядати, як нову валюту, але для цього потрібно оцінювати законодавство України в галузі регулювання грошово-валютних операцій, його понятійну і змістовну форму, щоб точно визначити правову модель, в якій крипто-валюта може існувати. Так само і за спроби визнати крипто-валюту цінним папером аналізу підлягає галузь регулювання фондового ринку. Частою помилкою на цьому етапі є прийняття припущення за знання, що призводить до формування помилкових базових установок, в межах яких формулюються мета, способи і засоби законодавчого регулювання. Як наслідок, така помилка, в кращому випадку, надовго блокує процес розробки правила, а в гіршому призводить до створення неякісних систем, нездатних до реалізації в умовах протилежного регулювання елементів системи іншими нормативними актами. За зміни існуючої системи розробка цих елементів зосереджена на вдосконаленні елементів вже існуючої моделі відносин, тому тут більше уваги приділяється дослідженню системи на предмет виявлення причиново-наслідкових комунікацій з метою визначення тих

елементів, що створюють бажаний результат. Формулювання мети тут, зазвичай, відбувається у формі зміни існуючого стану соціальної групи, а способи розділяються за категоріями сталих моделей та способів імплементації правила, як порядку дій, спрямованих на перехід від однієї сталої системи в іншу.

Третім етапом законотворчості є законодавча техніка, де визначені способи та засоби правового регулювання оформлюються у текстову форму проекту нормативного акту. Головним завданням цього етапу є формулювання понятійної конструкції владного наказу до моделі поведінки, яка призведе до реалізації запланованого способу, що досягне поставленої мети. Основою текстової форми закону є юридичний понятійний апарат, конструкція термінів, що у злагодженні з іншими нормативними актами сформулює логічно послідовну систему дій. Так, під час розгляду проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання статусу та соціальних гарантій окремим особам із числа учасників антитерористичної операції» [39], в переліку документів, які підтверджують участь особи в антитерористичній операції було зазначено: «нотаріально завірені свідчення» - на такий термін ряд експертів зазначили, що тут мова йде про окремий вид нотаріальної діяльності, який не передбачено статтею 34 Закону України «Про нотаріат» [40], відповідно, в процесі реалізації нового закону може виникнути конфліктна ситуація у відмові нотаріусів засвідчувати документ, що паралізує реалізацію права, гарантованого законом. Було рекомендовано змінити формулювання на: «письмові свідчення з нотаріально засвідченим підписом», що відповідало б пункту 11 статті 34 Закону «Про нотаріат», або внести зміни до останнього закону, доповнивши статтю відповідним видом нотаріальної діяльності. Таким чином, якісний закон наче механізм, що від людини має вимагати єдиного кроку – завести його, а далі складні конструкції системи, вступаючи у динамічний зв'язок її елементів, самостійно створюють необхідний результат, що забезпечується точністю правової конструкції, яка будується на етапі законодавчої техніки.

Для досягнення високої якості нормативного акту йому мають бути присутні наступні ознаки:

- точне визначення соціального результату;
- логічно обґрунтована концепція послідовності способів і засобів у їх причиново-наслідковому зав'язку до мети, від провадженого законом правила поведінки до соціального результату;
- коректне застосування понятійного апарату законодавчої техніки;
- зрозумілість норми для виконавця, що, уникаючи ризиків подвійного тлумачення, дозволить йому точно розуміти дію/бездіяльність, яку він має проявити в певних об'єктивних умовах свого буття;
- дотримання принципу правової визначеності.

Ці ознаки визначають і послідовний порядок дій законодавця, за дотримання якого автор законопроекту отримує шанс на створення якісного закону, порушення ж послідовності виключає навіть шанс.

Теоретичні висновки не мають сенсу без реалізації їх результатів у практичній діяльності. Сучасний регламент законодавчої діяльності в новітніх умовах соціального розвитку потребує удосконалення механізмів та включення додаткових елементів процесу, спрямованих на підвищення якості законів, що приймаються парламентом. Зокрема, дослідження на предмет встановлення причиново-наслідкових зв'язків визначеної системи соціальних комунікацій, що має стати обов'язковим елементом законодавчого процесу; виділення процесу розробки концепції законодавчого регулювання в окремий елемент законодавчого процесу; вдосконалення комплексу знання у напрямку законодавчої діяльності у контексті виділення фахового, в тому числі і освітньо-кваліфікаційного напрямку діяльності [101, с. 109].

Досліджуючи законодавчу діяльність у напрямку формування практичних рекомендацій підвищення її ефективності, ми завжди спрямовуємо погляд на категорію якості закону, яка і відображає термін «ефективність» як такий. Для більш ретельного вивчення цього процесу важливо окремо розглядати діяльність, спрямовану на створення соціального (політичного) результату

закону та на створення якості юридичної, оскільки обидва процеси вчиняються у різні способи, але їх результати є взаємодоповнюючими. Процес складання закону в умовах ускладнених систем припинив бути предметом припущень і фантазії автора. У прагненні створення якісного продукту, формуючи нормативний акт, важливо розуміти мотиви, які підштовхують людину до обрання моделі поведінки в певних умовах. Перебуваючи в реальному світі людина підвладна впливу безлічі динамічних факторів об'єктивної дійсності – від погоди і її власного стану здоров'я до інструментів комунікації з іншими людьми і сприйняття їх досвіду. Всі ці фактори має враховувати законодавець в процесі створення норми, оскільки саме людина буде її виконувати, і щоб бажаний результат було досягнуто, норма має відповідати обставинам реального буття її реципієнта.

2.2 Методи законотворчості та законодавчої техніки

Одним з важливих напрямів теоретичних досліджень юридичної науки є вдосконалення методів створення закону задля підвищення його здатності досягати запланованих результатів. Але закон є рукотворним явищем, якість якого перебуває у залежності від факторів людської поведінки, компетенції та мотивів автора, які отримують своє відображення у змісті акту. Суб'єкти державної влади (законодавчого процесу) є людьми, яким можуть бути притаманні і негативні риси, такі, як жадібність, жорстокість, необґрунтовані амбіції, популізм та інші, які нерідко відіграють вирішальну роль у цілях і мотивах прийняття нової норми, що врешті матиме за наслідки зниження її юридичних властивостей. Виключення впливу негативної складової людського фактору на якість закону в процесі його прийняття є важливою метою наукових досліджень в категорії розробки нових моделей і методів законотворчості.

Законодавча діяльність – проміжний процес динаміки соціальної системи. Проблема, що потребує законодавчого регулювання, виникає в об'єктивній дійсності, і на певному етапі свого існування переважно встигає сформулювати

певні суспільно значимі наслідки. Така проблема потребує своєчасного виявлення та прийняття політичного рішення щодо способів її усунення. В наступних етапах вже прийнятий закон впливає на соціальну групу, змінюючи наслідки проблеми. Законодавча діяльність, як процес, перебуває між цими етапами [101, с. 106].

Процес створення закону існує, як один з видів діяльності держави, має свої процесуальні межі та етапи. Ефективність закону є кінцевим результатом цього процесу, який залежить від його процедурної досконалості, відображаючи якість державного впливу на життєдіяльність суспільства [70, с. 262]. За сферою впливу, у чіткій послідовності, цей процес складають наступні етапи: політичний – формулювання мети закону та допустимих способів її досягнення; експертний – визначення остаточних способів і засобів досягнення мети; юридичний – інструменти реалізації способів та засобів (конкретні правила суспільної поведінки, відображені у правовій нормі з застосуванням понятійної точності та послідовності юридичної техніки). На досягнення законом запланованого результату впливає порядок його виконання, який проходить у зворотній послідовності: інструмент (правова норма породжує в суспільстві правило поведінки) – способи та засоби (події, стимульовані правилом поведінки, що виникла внаслідок норми) – мета (результат, який досягається внаслідок подій, що виникли). Усвідомлення політичної та юридичної двоєдності природи закону, як важливого фактору, що впливає на його здатність у досягненні запланованого результату, звертає увагу на важливу вимогу щодо розширення сфери розробки методів законотворення до категорій досліджень мотивів прийняття рішення, функціонування соціальних систем та інших аналогічних теорій і концепцій.

Мета, спосіб та засіб у законодавчій діяльності – точні категорії, але парламентарі переважно сприймають їх, як щось абстрактне, навіть архаїчне. На практиці свої формулювання вони частіше відображають у красномовній, нерідко популістичній формі узагальнених виразів. Якщо переглянути пояснювальні записки до законопроектів та класифікувати наведені там

визначення мети закону або способів її досягнення за точними дефініціями цих категорій, то частіше за все виявиться, що формулювання «мети» буде подано, як дію і відповідатиме критеріям категорії «спосіб». Або під остаточною метою буде сформульовано проміжний елемент послідовності подій, до яких призведе введене законом правило поведінки, і не враховано наступні етапи комунікацій, які приведуть до остаточного результату, внаслідок чого будуть допущені помилки у способах досягнення визначених цілей.

Застосування понятійної точності цих категорій здатне знизити негативний вплив людського фактору на процеси законотворчості через примус авторів до правильної послідовності мислення та логічного обґрунтування змісту і наслідків законодавчої ініціативи.

Одним з найважливіших факторів впливу на якість закону у його здатності до створення соціального результату, який відобразатиметься у зміні соціального стану суспільної групи, має первинний, переважно політичний мотив. Мотиви у своїй ієрархії формуються особистістю відповідно до її уявлень про ідеал, на що впливають фактори різноманітних соціальних ситуацій та соціокультурних умов середовища, в яких вона перебуває [1, с. 12]. У політичному, особливо законодавчому процесі, мотиви його суб'єктів є політично обумовленими, які у широкому розумінні можуть бути як позитивними, так і негативними в контексті інтересів держави і суспільства. Та для подальшого дослідження буде застосовано акцент на позитивний мотив законодавця, спрямований на створення змін соціального стану, що відповідають істинним інтересам суспільства в цілому і держави конкретно.

Підручник «Соціологія права» Герасіної Л. М. та Панова М. І. влучно визначає мету закону, як *«Усвідомлений та бажаний результат регулюючого впливу права на суспільні відносини»* [20, с. 303]. Як категорія мета завжди спрямована на відображення сталого стану, в якому опиниться людина. Мета може бути висвітлена у формі одного остаточного стану, наприклад, більший рівень доходів населення. Або відобразати декілька рівнозначних станів, наприклад, більші доходи населення та надходження до державного бюджету.

Або формулюватись у вигляді декількох станів, що перебувають у причиново-наслідковому зв'язку між собою, наприклад, збільшена зайнятість та рівень доходів населення. Існують типи «мети», де вона полягає не у створенні нового (зміненого) стану, а навпаки – у певній формі бездіяльності, у недопущенні зміни звичного стану речей, наприклад, національна оборона, де мета досягається відсутністю війн та руйнацій, збереженням миру та державності. Відповідно, фундаментальна ознака категорії мети у законодавчій діяльності відображається та формулюється у формі певного сталого стану соціальної групи, суспільства в цілому, держави, який виникне в майбутньому внаслідок прийняття суспільством правил поведінки, закладених у законопроект.

Дотримання правил формулювання мети відкриває логічно обумовлену можливість визначення категорії «способів», як форми активності, спрямованої на досягнення мети. У певний спосіб здійснюється будь-яка діяльність, і законодавча не є виключенням. Спосіб полягає у використанні певних прийомів, методів, з дотриманням послідовності порядку дій (певних процедур) [96, с. 43]. В широкому розумінні це певна дія, прийом або система прийомів, за допомогою яких здійснюється що-небудь або щось досягається [7, с. 578]. Як категорія, спосіб є динамічним явищем активностей, за допомогою яких у чіткій послідовності їх взаємодії виникає сталий стан, обґрунтований метою. Саме тому у процесі розробки проекту нормативного акту етап розрахунку способів слідує після визначення мети, а його результат має перебувати у логічній причиново-наслідковій відповідності актуальності обраних методів і прийомів у їх здатності спричинити бажаний стан.

Наступною категорією є засоби, які іншими словами можна виразити терміном «ресурси» у його широкому розумінні. Це можуть бути предмети матеріального світу, наприклад, інформаційні технології збору та обробки даних, комп'ютерна техніка, інше. Або і нематеріальні явища, такі, як мова, правові норми, юридичні конструкції. Це явища та предмети, за допомогою яких суб'єкт здійснює вплив на об'єкт (предмет) [1, с. 42]. Іншими словами, мова про людські та інституційні ресурси, за допомогою яких реалізація способу стає можливою.

Останньою є категорія «інструментів» реалізації способу, якими є правила суспільної поведінки, що відображаються у нормі права, яка формулюється в тексті проекту закону. Цей етап є виключно юридично обумовленим, і на його якість впливають фактори компетенції у застосуванні правил законодавчої техніки, як точної юридичної понятійної конструкції. В межах цього етапу також приймається рішення щодо виду нормативного акту, юридичними властивостями якого досягається бажаний результат.

Порівняння цих елементів за емпіричними прикладами показує актуальність застосування диференційних ознак вищеописаних категорій. Так, під час заходу, присвяченого обговоренню питань дії мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, один з учасників слушно висловився на тезу доповідача про те, що метою реформи є створення ринку аграрних земель. Він зазначив: «Сам вираз «створення ринку» вже передбачає дію, а якщо це дія, то це спосіб, а не мета, та й поява ринку землі ще не створює остаточний вплив на результати аграрного ринку, а лише умови для його виникнення». Продовжуючи цю думку, варто підкреслити, що ринок – явище узагальнене, і у приватній формі може існувати в багатьох різних конструкціях явищ, які матимуть різні за соціальним результатом наслідки. Такі різні цілі, як підвищення рівня життя сільського населення, збільшення надходжень до бюджету, збільшення обсягів аграрного виробництва матимуть різні вимоги до структури ринку, порядку його створення і перехідного періоду його формування. Відповідно, цей приклад показує випадки, коли плутають категорії мети і способу. В іншому прикладі, під час обговорення ідеї створення в Україні Міністерства у справах ветеранів, один з учасників зауважив, що Міністерство, як інституція, є лише засобом досягнення певних цілей через здатність реалізовувати способи. Але на той момент не було розроблено єдиної стратегії реформи системи соціального захисту ветеранів війни, не було сформульовано мети, як кінцевого стану, в якому мають опинитись ветерани, та способів її досягнення. Відповідно в таких умовах заявляти про потребу створення засобу було передчасно. В цій же тематиці ветеранського руху була і дискусія, що

пов'язана з категорією інструментів реалізації права. Зокрема, мова йшла про порядок надання статусу учасника бойових дій добровольцям АТО, які не мали належних документів про участь в антитерористичній операції. Багато з них звертались за визнанням відповідних фактів до суду, але чинними нормативними актами рішення суду не відносились до підстав надання статусу, відповідно, такі рішення не могли бути виконані. Частина волонтерів розробили відповідні зміни до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [41], але отримали зауваження, що вносити зміни до Закону немає потреби, оскільки порядок видачі статусу регулюється Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення» № 413 від 20 серпня 2014 року [93]. Нею передбачено перелік документів, що підтверджують юридичні факти, визначені законом, відповідно, саме до цієї Постанови і необхідно внести одне словосполучення, де до переліку документів, на підставі яких може бути надано статус, додати «рішення суду». Але в той же час деякі парламентарі зацікавилися популістською складовою такої законодавчої ініціативи та переконали волонтерів внести саме зміни до Закону. Після тривалих дискусій і суперечок із фахівцями, врешті законопроект не було навіть зареєстровано у парламенті, так само, як і не було внесено змін до Постанови Кабінету Міністрів України. Весь період цих подій мені персонально довелося бути їх свідком, що і дозволяє впевнено використовувати цей приклад у емпіричній демонстрації значення правильного обрання виду нормативного акту, юридичними властивостями якого норма може бути реалізована.

Порушення послідовності використання цих категорій або незастосування понятійної точності їх ознак є найбільш розповсюдженими помилками цього методу. Але причинами допущення цих помилок не завжди є негативні мотиви

використання державної влади або некомпетентність. Динаміка ускладнення структури суспільної організації під впливом фактору гіпердинамічного розвитку інформаційних технологій сформуvalo додаткові вимоги компетенції, на які не розрахована сучасна парламентська модель. Існує помилкова думка, що проблема зниження якості закону під тиском фактору ускладнення систем відносно вимог до законодавчої діяльності має вирішуватись через узагальнення норм регулювання відносин з метою відкриття виконавцям більшого простору для самостійного обрання моделі поведінки в конкретних умовах. Однак аналіз цього явища вказує на ефективність протилежного підходу. Узагальнення правила виключає правову визначеність. Створюючи нормативний акт, суб'єкт ініціативи рекомендує ставлення держави до певного кола суспільних відносин через їх регулювання – визначення єдиної, визнаної державою моделі поведінки з декількох існуючих альтернатив або і прямої заборони певних поведінкових дій. В сутності, засобами права держава досягає двох головних цілей: 1. Виключає з соціальної конкуренції такі способи, як сила і обман, що дозволяє сформувати рівність правил соціального протистояння на рівні третього способу - таланту; 2. Формує структуру суспільних комунікацій, спрямовану на створення результату діяльності. Таким інструментом формується правовий порядок, наслідками якого стає певний стан суспільної організації, загального і індивідуального результату кожного учасника спільноти в категоріях матеріального і духовного блага, безпеки та здатності до вдосконалення і розвитку. Узагальнена норма виключає такий результат, створюючи правовий доступ до невизначених державою альтернатив поведінки, відкриваються можливості суб'єктам відносин використовувати негативні інструменти соціальної конкуренції цілком законно, що призводить до руйнації джерел забезпечення рівності умов співіснування спільноти у шкоду здатності кожного з його учасників до створення власного результату, і відповідні процеси набувають власної системної динаміки розвитку суспільно деградаційних наслідків. За аналогією з механізмами: чим він складніший, тим більше вимог до точності кожної деталі. Так само і в умовах регулювання відносин в ускладненій

системі суспільної організації: чим більше елементів системи і відносин, тим точнішою і виваженішою має бути норма. Помилковість ж ідей про узагальнення законодавчої вимоги фундаментально сформувалась на припущеннях, що люди читають закон. Цей доктринальний, але помилковий погляд сформував логічний висновок про спрощення процедур регулювання правила. Але ви не зустрінете жодної людини, яка б прочитала весь об'єм сучасного законодавства. Люди реагують на події, які закон провокує. Якісна система, хоч і складається з точних і складних конструкцій юридично виважених правил, але провокує точні алгоритми поведінки, що забезпечують ефективну взаємодію всіх учасників суспільної групи. І навпаки, зрозуміла до прочитання середньостатистичним громадянином, але узагальнена норма, створює хаотичне виникнення безсистемних подій, які деструктуризують суспільну групу, знижуючи ефективність її загального результату. Відповідно в сучасних умовах підвищується значення компетенції в питаннях законодавчої діяльності та точності застосованих методів і форм нормотворчого регулювання. Це значно складніша структура суспільства, яка має значно більше елементів соціальної комунікації, більше об'єктів права і способів їх отримання – це складна система форм і змістів, що перебуває у вкрай високій динаміці розвитку і змін. У порівнянні з умовами, в яких розробляли законопроекти парламентарі навіть декілька десятиріч тому, сучасний законодавець має справу зі значно складнішою соціальною системою і об'ємом знань, які не дають йому можливості визначати істинні причини проблем суспільної організації та приймати швидкі рішення, спираючись лише на свої індивідуальні знання і досвід. Сьогодні цей процес вимагає застосування більш точних і вивірених підходів, нерідко з залученням сторонніх фахівців та експертів, що володіють спеціальними знаннями у певній галузі.

Системний підхід аналізу правовідносин із дотриманням послідовності «мета – спосіб – засіб – інструмент» відзначається високою ефективністю і точністю у створенні соціального результату, закладеного в мету законопроекту. Але у повній мірі застосування цього методу нечасто можна побачити на

практиці за його високої вартості через потребу залучення та оплати експертних груп і їх ресурсів. Відображення ж у пояснювальних записках цих категорій частіше є продуктом роботи, де точні дані замінюються припущеннями та переконаннями. Окрім того, зазвичай, цей метод не співвідноситься з популістськими цілями за точністю даних його розрахунків. Сформований за таким принципом законопроект переважно представляє форму складних, багаторівневих юридичних конструкцій, незручних для публічного пояснення, внаслідок чого знижується й інтерес багатьох парламентарів до застосування такого підходу. Сучасність формує умови, коли мета щодо створення якісного нормативного акту є обґрунтовано не вигідною. Суспільство отримало більше доступу до інформації, але від цього не стало грамотнішим. В умовах усвідомлення дійсності через короткі змісти виборець, переважно, недостатньо сприймає істинні причини наслідків, будуючи свій світогляд на помилкових переконаннях. Залежний від волі виборця парламентар логічно-мотивований на створення власного результату найменшими зусиллями, що дозволяє йому виключно популізм. Створивши зрозумілу для виборця, але юридично неефективну законодавчу конструкцію, парламентар отримує умовний політичний дивіденд електоральної симпатії через докладання мінімальних зусиль. Створення ж якісного закону вкрай витратний і складний процес, який не дає жодних політичних переваг, оскільки навіть за отримання власного позитивного результату виборець не здатен усвідомити, що причиною цих наслідків став закон, а отже, не здатен оцінити роботу парламентаря. Нерідко спроба формування якісного закону може мати і негативні наслідки для автора через помилкову оцінку публікою методів, які в ньому закладено, як негативну. За попередніх епох переважна частина суспільства отримувала недостатньо інформації про діяльність законодавчого органу, оцінюючи лише загальний результат держави, що дозволяло парламентарям бути більш виваженими у розробці проектів актів. За сучасного технологічного стану інформація про таку діяльність стала доступна кожному, і кожен отримав можливість до висловлення власного ставлення про методи діяльності політиків інструментами соціальних

мереж, тим самим створюючи систему політичного тиску. Саме ця обставина і забезпечила виключність вигоди популізму над створенням реального результату в мотивах законодавця.

Кінцевим споживачем будь-якого закону або нормативного акту іншого виду завжди є людина. Ганс Кельзен казав, що: *«Лише людська поведінка може врегульовуватись нормами. Інші обставини справи – відмінні від людської поведінки – можуть бути предметом нормативного врегулювання тільки у зв'язку з людською поведінкою»* [50, с. 25]. Саме через позитивні норми права держава встановлює систему правил допустимої та дозволеної поведінки людей [79, с. 6]. Дія закону може бути спрямована до різних суб'єктів, юридичних осіб або на саму державу. Але якими б не були ці вимоги, їх виконавцем завжди буде людина, яка буде реалізовувати норму в своєму реальному житті та під тиском персональних зовнішніх факторів впливу. Переконання законодавця часто підвладні помилково-ідеологічним уявленням про природу людини, як індивіда, і людства, як спільноти, і ці уявлення він закладає в зміст нормативного акту, формуючи вимогу про виконання людьми певної дії на базі утопічних поглядів. Та поза його волею людина перебуває в умовах її фактичного життя, на яке впливає значний комплекс факторів об'єктивної дійсності, від погоди та навколишньої інфраструктури до соціального стану і досвіду самого виконавця норми. Маючи на меті реальні зміни сталого соціального стану, важливо врахувати ці фактори і усвідомити умови, в яких перебувають основні виконавці новітнього правила.

Не останню роль в цьому процесі грає рівень правової культури окремої людини та соціуму загалом. Діалектично правова культура має поєднувати у собі загальне, особливе та одиничне [66, с. 18], утворюючи цим мультикомплексні алгоритми мислення, на які людина спирається, як на власне судження у своїй оцінці якості закону. За цих же обставин в умовах свого реального життя людина приймає рішення стосовно дотримання або порушення правил, приписаних законом. Відповідно, якість закону оцінюється в межах стандартів правової культури окремої людини та рівня юридичної дисциплінованості суспільства.

У контексті мотивів політичних рішень щодо законодавчої ініціативи Ришелюк влучно зазначає: *«Політичні рішення, про які йде мова, гіпотетично можуть бути результатом серйозного вивчення потреби у законодавчому регулюванні і в такому разі є втіленням чіткого й обґрунтованого законодавчого замислу. Однак в сучасних політичних умовах України поява таких рішень, як правило, зумовлюється лише міркуваннями політичної доцільності, а тому їх негайна реалізація шляхом підготовки законопроектів несе чимало ризиків. Необхідність фахової перевірки і критичного аналізу цих рішень до початку їх реалізації законотворчим шляхом завжди є надзвичайно актуальною»* [97]. Та з одним із його висновків важко погодитись, а саме із прикладом засудження Уряду за законопроект, який зводився до одного слова. За прийняття політичного рішення щодо потреби законодавчого регулювання певної сфери суспільних відносин набувають значення лише якісні, а не кількісні характеристики майбутнього акту, як то – зміни в реальному житті людини, які виникають внаслідок запровадження нового правила. Якщо законопроект із одного слова здатен спровокувати такі зміни, він є виправданим. Але поза тим проблема негативної динаміки зниження якості законодавства є беззаперечною. Причини цієї негативної тенденції полягають у проблемах поспішного прийняття нормативних актів, порушення правил нормопроекування, брак ефективних механізмів організації та забезпечення процесу законотворчої діяльності, а також рівень правової культури суб'єктів законотворчого процесу [65].

Окремої уваги заслуговує метод експертизи концепції проекту закону через когнітивне моделювання мапи соціальних комунікацій, як подій в реальному житті кінцевого виконавця. Фактично, мова про фантазійний вимисел цих подій: уявлення людини, яка живе один день у правовідносинах за запропонованими правилами. Метою методу є встановлення зовнішніх і внутрішніх факторів дійсності, які впливатимуть на його рішення та забезпечать здатність виконувати встановлені вимоги. Отримані фактори узагальнюються та диференціюються за юридичними категоріями. Цей метод дозволяє не лише виявити невраховані положення підзаконних нормативних актів, які ускладнюють процедурні

механізми реалізації права та чинять вплив на здатність людини реалізувати сформульовану норму (наприклад, необхідність довідки, яку складно отримувати), але і відкривають зовнішні, психологічні та соціально-політичні умови, які неможливо було виявити в процесі розробки законопроекту за підходу «згори донизу» (послідовність: первинна дія - ідея правил, вторинна дія – обґрунтування їх здатності сформувати правові наслідки та соціальний результат).

Показовий приклад застосування такого методу з власного досвіду був під час надання консультацій групі громадських активістів, які працювали над вирішенням проблеми недопуску собак-реабілітологів у громадські місця, проблеми, за якої в Україні майже не використовуються собаки-поводирі для людей з вадами зору. Здійснивши моделювання обставин реального життя різних груп користувачів собак-реабілітологів в сучасних умовах, розробники виявили ряд юридичних вимог, які не були помічені раніше, в тому числі порядок фіксації юридичного факту спеціального дресирування та спеціальних санітарних вимог догляду за такими тваринами. Але одна обставина не юридичного змісту мала вирішальний вплив на подальшу роботу. У порівнянні з юрисдикціями держав Заходу, де доступ тварин у громадські місця вільний незалежно від мети їх використання, в Україні суб'єктами влади активістам було надано згоду лише у порядку виключення, що змушувало включати у проекти нормативних актів вимоги про зовнішні знаки розрізнення, які вказували б на статус домашньої тварини. Та, як виявилось, такі собаки частіше використовуються для психологічної реабілітації людей, які перебувають у стані стресового розладу. Стало зрозумілим, що перебування у громадських місцях із собакою, поміченою зовнішніми знаками розрізнення, у супроводі людини без явних фізичних вад буде вказувати на наявність у власника проблем психологічного характеру і привертати зайву суспільну увагу. Це не тільки буде створювати погіршення стану особи, але й може провокувати події неприйняттого суспільного сприйняття. Експерти з питань психологічної реабілітації, які входили до складу групи, оцінили виявлену проблему, як вкрай серйозну, що врешті призвело до

зупинення процесу розробки проектів нормативних актів до вирішення цієї концептуальної задачі. Вчасне виявлення проблеми дозволило уникнути ситуації негативної оцінки закону, як неякісного, коли ним створюється правило, неможливе до застосування в умовах реального життя, що, зазвичай, негативно оцінюється людьми, як хибна надія.

Переважно, створюючи проект нормативного акту, ми виходимо з позиції очевидності обставин і факторів, які впливають на людську поведінку, але це неправильне уявлення. Чим складніше суспільство, тим сильнішим, аж до рівня догмату, стає висновок про відсутність очевидного. Факторів, на підставі яких людина приймає рішення, багато, і всі їх врахувати неможливо, але описаний метод дозволяє встановити більшість з них. Він не розкриває «темної» частини правовідносин, а дозволяє раціоналізувати обставини дійсності, вийти за межі узагальненого уявного світу в бік детальних подій дійсності. Так, у другому прикладі, 2015-го року після прийняття Закону України № 291-VIII «Про внесення змін до Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" щодо статусу осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України» [43], яким статус учасника бойових дій було надано добровольцям АТО, застосувавши описаний метод, було виявлено, що для отримання повного комплексу гарантій соціального захисту ветеранів, статусу учасника бойових дій недостатньо, такій особі потрібна ще довідка про безпосередню участь в АТО, яку видають військові частини на основі даних штатного розкладу, і на яку добровольці не мають права. Незважаючи на те, що довідка, як документ, була добре відомою багатьом розробникам проекту закону, оскільки вимагалась майже всюди (отримання землі, постановка на облік осіб, що вимагають поліпшення житлових умов, отримання одноразової грошової допомоги, інше), і аргументи, як про неможливість її отримання добровольцями, так і обов'язковість її надання для отримання пільг базувались на вимогах нормативних актів, на той час, як суб'єкти органів виконавчої та законодавчої влади, так і громадські активісти, які підтримували законодавчу ініціативу, категорично відкинули інформацію про недоліки закону, назвавши її надуманою.

Проблему визнали лише 2017 року, коли накопичилась критична кількість скарг від добровольців щодо неможливості скористатись пільгами та отримати довідку. Але повною мірою проблема не вирішена і дотепер. Цей приклад я ще буду підіймати у даній роботі і в інших контекстах, але тут він показує випадки, коли очевидні речі можуть не лише бути непоміченими законодавцем, але й навіть відкидатись за їх виявлення в угоду ідеологічних міркувань. Більше того, важливим показником цього прикладу є те, що очевидний факт відкидала не одна людина, а значна їх кількість.

Метод моделювання обставин життя виконавця закону має високу ефективність, але є й і розповсюджені на практиці помилки його застосування. Серед них можна виділити:

- врахування інтересів лише одного суб'єкту правовідносин. Сам термін «відносини» вже передбачає взаємозалежність інтересів декількох сторін. Законом ми організуємо дисципліну співіснування суспільної групи, примушуючи її учасників до цивілізованих правил соціальної конкуренції, і лише сформулювавши ідеальні умови компромісу, держава отримує шанс на те, що ці правила будуть прийняті учасниками спільноти. Якщо ж не врахувати інтерес одного з суб'єктів, він вдаватиметься до позаправових шляхів отримання цінності, руйнуючи баланс сил та позитивно-правову структуру суспільної організації. Відповідно, моделюючи поведінку кінцевого виконавця, важливо врахувати його вплив і залежність у відносинах з іншими суб'єктами, а інколи буває доречним і змоделювати нові правила за кожним із них окремо. Особливо часто такої помилки припускаються у законах, спрямованих на соціальний захист населення, де, зазвичай, враховують лише потребу споживача, упускаючи законні інтереси держави, інших груп населення та юридичних осіб приватного права. Наслідком таких помилок законотворення є виникнення стану, за якого суб'єкти ринку вимушені працювати у позаправовому полі (в тіні), а соціально незахищена група не отримує обіцяну гарантію захисту, що зумовлює обидві сторони відносин охарактеризувати такий закон, як неякісний з позиції його як юридичних властивостей, так і політичного результату;

- поспішне прийняття законів. Для формування ідеального компромісу співіснування сторін необхідне ретельне дослідження і врахування факторів реального життя, в яких перебуває кожен із суб'єктів, тривалий у часі і складний за змістом процес пошуку правила, яке задовольнить всіх учасників спільноти і стимулюватиме їх до створення політично бажаного результату. На практиці ж автори законів, зазвичай, намагаються уникати такої складної роботи, формуючи норму на базі їх власного світогляду, суб'єктивних уявлень про природу речей і відносин. Частіше за все такі припущення виявляються помилковими.

Моделювання поведінки кінцевого виконавця норми є досить ефективним методом законодавчої діяльності, який не тільки підвищує якість нормативного акту, але й дозволяє оптимізувати законотворчий процес, зосередивши зусилля на виключно якісних змінах. Завдяки цьому закон створює суспільно-позитивний результат, уникаючи явища, яке сленговою мовою вже охрестили як «законодавчий спам» - позасистемне накопичення законів та окремих норм, які не мають прямого застосування у реальному житті людини, при цьому ускладнюючи орієнтацію в системі законодавства.

Американський адвокат і громадський діяч Кріс Конлі в одному зі своїх публічних виступів провів аналогію законодавчої діяльності з комп'ютерним програмуванням, зазначивши: «Закон – це код, а більшість законів є поганим кодом».

У світі поступово розвивається термін «законодавчої інженерії», який, в залежності від контексту, поки що вживається у різних значеннях, від техніки складання закону до поняття законодавчого регулювання галузі інженерних наук. Відповідно за нинішнього етапу розвитку цей термін можна охарактеризувати скоріше, як сленговий, з претензією на те, щоб стати науковим у найближчі роки, оскільки його понятійна сутність досить комплексно охоплює всі етапи побудови якісного акту. Знижуючи вплив людського фактору, інженерія, як явище, базується на технологічному системному аналізі і максимально точних знаннях, спрямованих на створення гарантованого результату. Відповідно, як метод законодавчої діяльності, інженерія

відрізняється двома ознаками: охоплює всі етапи законотворчості та базується на точних знаннях і науково-методологічних підходах, як протилежність процесу, заснованому на уяві, фантазії і припущеннях. В той же час законодавча інженерія у своїй технократичності не виключає вплив політичних ідеологій та плюралістичної конкуренції груп, однак висуває вимоги до компетенції в питаннях визначення способів, засобів та інструментів нормативно-правового регулювання. Предметом ідеології в таких умовах виступає мета, як бажаний політиком результат суспільних змін. Гарантією ж соціально-припустимого мотиву володарювання стає право на оцінку певних способів і засобів досягнення мети, які розробляються фаховими спеціалістами, але оцінюються всенародно обраними політиками за категорією їх припустимості. Таким чином, формується підхід, за якого зберігаються набутки демократії у вигляді вільних виборів та конкуренції груп, при цьому підвищується якість управління суспільними процесами через формування правил у розрахунку на створення ними реального результату, знижуючи ризик негативного впливу людського фактору.

Для досягнення високої якості закону в сучасних умовах збільшуються вимоги до професійності, системності і точності законодавчої діяльності. За межами політичного етапу законотворчості - формування мети - всі інші вимагають фаховості і якісного дослідження реального життя людини (реципієнта), а також здатності даних правил до створення політично-очікуваного результату. Законодавча діяльність за ступенем вимог до точності дослідження поступово набуває ознак вузько-професійного фаху. Явище «законодавчої інженерії» особливо точно охоплює зміст цієї потреби. Невизнання ж цих важливих вимог часу призводить до десистематизації законодавства, розвитку правового нігілізму та втрати державною владою інструментів управління суспільними групами [106, с. 195-202].

2.3 Прийняття рішень у законодавчій діяльності

Важливим елементом процесу створення закону є врахування його якості до правореалізації - готовності і здатності соціальної групи застосувати такий регламент поведінки у їх реальному житті. Не меншого значення набувають і знання про психоемоційні процеси, на основі яких законодавець приймає рішення стосовно проєкту закону. Актуальність дослідження даного напрямку характеризується його фундаментальністю у впливі на якість закону. Сучасна інформаційно-технологічна епоха відкрила людям більше альтернатив у виборі порядку виконання однієї норми, але одночасно відбулось і збільшення кількості законів. Ці кількісні показники системи законодавства перейшли критичну межу об'єму інформації, який людина здатна усвідомити. Щодня вона вступає у сотні правовідносин, які регульовані інструментами позитивного права. Сподівання на те, що ці норми людина прочитала, усвідомила і запам'ятала, є, меншою мірою, просто утопічними. В цьому ж напрямі відбувається і зниження здатності законодавця до компетентної оцінки проєкту нормативного акту, зовнішніх систем, що на нього впливають, та врахування всіх вимог законодавчої техніки. Відповідно, не знаючи приписане державою правило поведінки, маючи багато альтернатив вибору, постає питання про мотиви, на підставі яких людина приймає остаточне рішення стосовно обрання поведінкової моделі в конкретних обставинах реального життя, вирішує, дотримуватися вимог закону або порушити його, а законодавець оцінює якісні характеристики проєкту.

Законодавча діяльність – це робота з припущення людської поведінки. Ми надаємо логічну систему текстових символів, лише припускаючи, що вона стимулює людей до тієї дії, яку планував законодавець. Не зважаючи на високий перелік знань з суб'єктивного складу правореалізації, яке людство накопичило за тисячі років дослідження закону і порядку його виконання, точними ці знання назвати не можна, виходячи лише з одного практичного показника: люди досі порушують закон, а, отже, знання про їх поведінку досі залишаються припущеннями. Ця обставина спонукає до більш якісного аналізу факторів, на

які спирається людина, що стоїть перед вибором законної або протиправної поведінки.

Важливим набутком цього напрямку стали роботи Лева Петражицького, зокрема, він писав: *«До складу нормативних суджень та мотиваційних процесів, взагалі відповідних емоційно-інтелектуальних співвідношень, входять у різних випадках різні емоції, що повідомляють, відповідно до їх специфічної природи, належним областям духовного життя та поведінки різні властивості і особливості, у відповідності з цим можна і варто утворити різні класи нормативних хвилювань»* [86]. У сформульованій ним Психологічній теорії права Петражицький вважав, що, обираючи нормативно визначену модель поведінки, людина схильна спиратись виключно на емоції і власне сприйняття дійсності.

Процес обрання людиною моделі поведінки можна умовно поділити на наступні етапи: виникнення підстави - події об'єктивної дійсності, що провокує суб'єкта до вчинення дій/бездіяльності у реакції на неї, або подія суб'єктивного сприйняття дійсності, яка базується на вчиненні активності, спровокованої внутрішніми емоційними мотивами; аналіз дійсності – усвідомлення бажаного результату від вчинення дій/бездіяльності, наявності засобів, відомих способів реалізації дії; оцінка ризиків; аналіз припустимих моделей поведінки, які забезпечують досягнення максимального результату за наявних засобів і з мінімальними ризиками; прийняття рішення. Така послідовність мислення людини видається логічною, але на рівні припущення. Для її дослідження потрібно починати саме з наукового обґрунтування останнього етапу – прийняття рішення. Через аналіз останніх досліджень цього психологічного фактору важливо усвідомити поведінкову природу послідовності людських мотивів, на які спирається суб'єкт правовідносин, що стоїть перед обранням нормативно-врегульованої моделі поведінки в його реальному житті.

Систематичні дослідження питання природи прийняття рішення починаються з двадцятого сторіччя. Сформульовані в цей період теорії умовно можна розділити на концепції емоційного та раціонального рішення. Історично першою є парадигма емоційних рішень, що базується на практиці, досвіді та

інтуїції [114, с. 38]. У протилежність до неї розвивалась і парадигма рішення раціонального. Нині питаннями подальшого розроблення і розвитку теорії прийняття раціональних рішень займаються праксеологи, економісти, юристи, філософи, кібернетики, математики, соціологи, психологи та інші. Деякі з них розглядають теорію прийняття рішень у сфері менеджменту як самостійну наукову дисципліну [125]. Особливу роль в дослідженні раціонального підходу відіграла нормативна теорія прийняття рішення. Відповідно до даної концепції людина завжди намагається прийняти оптимальне рішення, якому відповідає максимальна очікувана корисність [100]. Із цієї позиції виходить мета вступу у правовідносини - отримання очікуваної користі.

Психічні процеси поділяються на пізнавальні, емоційні, вольові та мотиваційні. Найважливіше значення серед них у ході прийняття рішення мають пізнавальні або когнітивні процеси, а саме: відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, інтуїція, увага [134]. Часто людина приймає рішення не замислюючись, бувають випадки, коли мотиви свого рішення вона виявляється не здатною пояснити, і лише за детального дослідження у рішення знаходяться свої причини і системна логічна послідовність висновків. В сутності, на цьому явищі побудована психологія, як наука дослідження логічних причин емоційних рішень. Кожна подія в нашому житті формує висновок про модель поведінки у зазначених обставинах, ці висновки вибудовуються у логічні послідовності, що формують інші висновки. Такі послідовності провокують емоцію, яка визначає оцінку об'єкта і ефективні способи його досягнення та підштовхує до прийняття рішення. Якщо емоцію можна пояснити логікою навіть після прийнятого і реалізованого рішення, то де-факто емоція раціональна. Як ланцюги ДНК створюють нашу плотську сутність, та зовні ми бачимо лише цілісне людське тіло, так і раціональні висновки життєвого досвіду переплітаються у логічні послідовності, які проявляються у формі емоції, що підштовхує нас до дії. Відповідно, обираючи модель поведінки в межах регламентованих законом правил, людина приймає рішення емоційно, але емоція кожного окремого індивіда є відображенням висновків його життєвого досвіду.

Для людини закон є подією, що впливає на її життя і не залежить від її волі. Як явище глобальне він створює переважно однакову послідовність подій для учасників соціальної групи, які кожен з індивідів схильний вважати своїм власним досвідом, лише припускаючи, що інші особи можуть обирати такі самі моделі поведінки у прагненні отримання оптимального результату або як реакцію на певну подію.

Переважно люди прагнуть до законслухняності. Та логічно, що для обрання поведінки, регламентованої нормою, потрібно знати сам акт. Люди ж не читають закони, віддаючи перевагу художній літературі, відповідно виникає питання, звідки їм відомо, яку саме модель поведінки можна вважати законслухняною? Знання — це теоретично узагальнений суспільно-історичний досвід, результат оволодіння людиною дійсності, її пізнання. Знання та дія тісно переплетені [81]. Так саме у формі внутрішнього та зовнішнього врахування обставин життєвого досвіду людина пізнає закон. Досвід є емпіричним знанням, здобутим у процесі життєдіяльності, практики, виробництва [131]. Тому говоримо не тільки про важливість засвоєння соціального досвіду індивідом, а й розглядаємо його, як активного суб'єкта соціалізації. При цьому треба зазначити, що цей процес є безперервним і відбувається протягом усього життя людини і ніколи не може бути «завершеним» [98].

Моделі поведінки людини, як реакція на зовнішні обставини, формуються в процесі соціалізації. Важливим показником цього процесу є соціальний досвід - сукупність накопичених знань, навичок, умінь, черпаних людиною, спільністю, групою з реального життя, практичної діяльності, процесу соціальної взаємодії [51]. Його колективний характер важливо відрізнити від персональних особливостей досвіду індивіда. У підручнику «Соціологія» за редакцією Танчина І. З. застосовується такий приклад: *«Діти, які вирости у тій самій сім'ї, так сильно відрізняються одне від одного, навіть якщо вони мали подібний груповий досвід, тобто на них впливали ті самі агенти соціалізації, тому що у них не було повністю ідентичного групового досвіду, їх досвід у чомусь був подібний, а чимось і відрізнявся. Діти спілкуються з різними групами і навіть близнюки з*

однаковою спадковістю не можуть постійно зустрічатися з тими самими людьми, відчувати ті самі емоції. Варто також підкреслити, що картина індивідуального досвіду ускладнюється тим, що особистість не просто нагромаджує досвід, але засвоює його. Кожна людина по-своєму, відповідно до власного досвіду, інтерпретує ті події, які відбуваються з нею, її близькими і знайомими, вони (події), як цеглинки, з яких кожна людина вибудовує свою власну споруду» [119]. Тож досвід є сумарним вираженням наших реакцій на події дійсності. Ми не бачимо атоми і молекули, тисячі видів мікроорганізмів та додаткових хімічних сумішей. Ми бачимо воду, як щось узагальнене, що можна поділити за такими ж узагальненими критеріями, як питна або непитна, смачна або несмачна та інше. Так само ми бачимо людське тіло, лише з науки знаючи про мільярди елементів, що перебувають у складній послідовності систем, з яких це тіло складається, і які відрізняють людей одне від одного. Досвід є не меншою за складністю системою. Не маючи потреби усвідомлювати, який фільм людина дивилась чотириста днів тому або який кров'яний тиск відчувала надвечір сотого дня після народження, ми лише сприймаємо те загальне явище, яке склалось внаслідок мільярдних оцінок подій внутрішньої і зовнішньої дійсності, які відрізняють цю людину від інших за такими узагальненими критеріями досвіду, як характер, темперамент, поведінка та інше. І саме ці критерії досвіду грають вирішальну роль у формуванні емоції, яка мотивує до певного рішення.

На сприйняття людиною події впливають не лише фактори соціального оточення, але й інші чинники, наприклад, за теоремою Томаса: «Якщо люди визначають ситуації як реальні, ці ситуації будуть реальними за своїми наслідками» [119]. Осмисленість сприйняття полягає в тому, що відображені предмети та явища порівнюються з минулим досвідом людини, відомостями і знаннями про них, на основі чого виникає відповідне ставлення до них [14].

Прийняття рішення, як і будь-який інший процес, що існує у часі, має свою початкову і завершальну стадію. В контексті нормативно визначеної поведінки прийняття рішення починається з моменту усвідомлення потреби людини у доступі до об'єкта правовідносин, яким може бути як річ матеріального світу, так

і духовні потреби, час або безпека. Тут важливо повернутись до усвідомлення питання оптимальної цінності - речі, предмета, явища, які виникають, як результат вчинення дії/бездіяльності у певних умовах. Сутність оптимальності полягає у наданні суб'єктивної оцінки цінності в контексті більшої або меншої вірогідності її отримати. Саме у своїй суб'єктивній реальності людина створює вірогідності - шанси досягти тієї або іншої мети внаслідок застосування певних зусиль. З цих причини, наприклад, діти заможних батьків, зазвичай, є більш успішними, зважаючи до вартісних цілей, як до абсолютно оптимальних і досяжних. Їх же однолітки з родин бідних, навіть за наявності достатньої освіти, зазвичай, витрачають той самий об'єм зусиль для отримання менш вартісного результату, прагнення якого здається їм більш реалістичним. Оптимальність оцінки цінності як об'єкту правовідносин є фундаментальним явищем для реалізації доктрини «злочину і покарання», на якій базується закон. Встановлюючи санкцію за порушення заборони або заохочення за дотримання приписаного правила, держава стимулює суб'єкта, який прагне отримати цінність за докладання дій у формі певної моделі поведінки, до емоційного сприйняття такої цінності, як більшою або меншою мірою оптимальної чи досяжної. У зворотній проекції при формуванні змісту законопроекту з'являється важлива вимога до оцінки встановленого правила поведінки в контексті його оптимальності для досягнення людиною бажаного результату, як об'єкту правовідносин. Якщо правило передбачатиме докладання значних зусиль для досягнення менш вартісного результату, то люди переважно будуть порушувати такий закон, обираючи моделі поведінки, хоч і протиправні, але такі, що досягають цінності ефективніше.

Підсумовуючи ці висновки, формується конфігурація, за якої, потрапляючи у певні обставини об'єктивної реальності, людина формує суб'єктивний висновок про співвідношення дії та ефективності, безпечності та своєчасності отримання від неї результату. Переважно суб'єкт не оцінює свою поведінку, як законну або протиправну. Він обирає соціально прийнятну модель, яка формується під впливом подій, які складають соціальний досвід індивіда. Лише

частково про існування нормативного регулювання даної поведінки людина дізнається з зовнішніх інформаційних джерел в процесі соціалізації. Події навколо людини не тільки дають йому інформацію про факт існування закону, але і про наслідки його дотримання або порушення в конкретних умовах.

Та розглядаючи ці послідовності, важливо усвідомити закон в якості первинного джерела, що провокує події у вигляді його виконання учасниками суспільної групи. Так, якщо поліцейський притягне до відповідальності невинуватого, у суб'єктивній реальності правоохоронця це буде дія з виконання своїх повноважень, для підозрюваного це буде подія з порушення його прав. У більшості законодавець звертає увагу лише на цю ланку суб'єктів. Але існують інші - друзі, знайомі, родичі підозрюваного, особи, які дізнаються історію з соціальних мереж. Для таких людей це буде подія, що підштовхне їх до висновків про наслідки даної моделі поведінки, і як сформований досвід в подальшому матиме відображення у правовій культурі цих індивідів. Зазвичай, за притягнення явно невинуватих осіб до юридичної відповідальності кількість порушень даної норми збільшується, оскільки люди починають сприймати ризик покарання як випадковість, яка настає незалежно від факту вчинення порушення. Відповідно, якщо порушення закону дозволяє отримати оптимальну цінність меншими зусиллями, а зв'язок між дією і покаранням сприймається як випадковість, то логічним висновком людини, що проявляється у формі емоції, є порушити закон і отримати вигоду. І навпаки, якщо людина бачить лише правомірні покарання, вона класифікує протиправні способи отримання цінності, як неоптимальні і неефективні.

Вплив цих явищ можна спостерігати у практичній діяльності, де, зокрема, люди сприймають як санкцію виклик до правоохоронних органів у якості свідка, зазвичай, спираючись на досвід оточення щодо високої вірогідності зміни цього статусу на підозрюваного, як випадковість, що не залежить від факту вчинення протиправної дії. Сюди ж можна віднести і випадки, коли, стаючи жертвою явного порушення, але у незначних сумах (дрібні займи, комунальні платежі, інше), сучасна людина приймає рішення не боротись за свої права, емоційно

усвідомлюючи, що витрати на боротьбу (в тому числі витрати часу) перевищують вартість збитків від порушення. В той же час такі рішення стимулюють порушника до повторення протиправних дій через усвідомлення вигоди від такої поведінки та безкарності за порушення правила. Як наслідок, у таких випадках навколо людини формується система подій, які негативно впливають на правову культуру соціальної групи через зниження довіри до соціально важливих установ (банківської системи, комунальних установ, інше) та оцінки законодавства, яке регулює дані правовідносини, як неякісного.

Стаючи перед вибором моделі поведінки, людина, хоч і на емоційному рівні, але завжди оцінює різні альтернативи. Здатність до усвідомлення альтернативних шляхів отримання оптимальної цінності залежить від знання та досвіду індивіда. Можна звернути увагу, що більшою мірою злочинці такої категорії злочинів, як крадіжка, розбій, інше є малоосвіченими людьми. Чим більше знання отримує індивід, тим більшу кількість альтернативних моделей поведінки для досягнення цілей він здатен проаналізувати. За низького ж рівня знання людина не усвідомлює інших альтернатив отримання майна, окрім як викрасти або забрати його. Обидва суб'єкта (освічений та неосвічений) прийматимуть рішення, спираючись на емоції, та за неоднакового досвіду і знання ці емоції базуватимуться на різній кількості альтернатив поведінки. Саме тому ці групи мають взаємопротилежні результати у застосуванні такої поведінкової якості, як рішучості. Освічена людина буде успішною, якщо прийматиме рішення швидко, а неосвічена, якщо ретельно їх обдумуватиме.

У питаннях дотримання або порушення закону на людину впливає одразу декілька факторів: соціальне оточення, інформаційне поле, власний матеріальний стан, інше. Та впливовими джерелами розвитку законослухняної правової культури є і системи переконань. Вони мають як індивідуальну сутність (переконання у власних здібностях та можливостях), так і колективну (релігійні, політичні, соціальні). Підручник «Філософія» Губерського так визначає це явище: *«Переконання - це незворушна впевненість у правильності ідеалів, принципів, ідей, поглядів, які підпорядковують собі почуття, розум, волю та*

вчинки людини» [24, с. 184]. Група британських вчених, що досліджували психологічні фактори сприйняття закону у вузькій галузі – відносин із правоохоронними органами - припустила, що переконання можуть бути не тільки фактором утримання від протиправної поведінки, але і навпаки – стимулом до неї. Зокрема, у їх спільній публікації зазначалось: «Особи дотримуються даного закону, оскільки вважають, що ця дія (заборонена законом) є неправильною. Вони можуть утримуватися від такої поведінки, навіть якщо вона стане легальною, або якщо вони мають особисту вигоду з неї, і все лише тому, що їх до утримання змушують моральні принципи. Вони можуть в рівній мірі брати участь у незаконному діянні, якщо вони бачать поведінку, як морально правильну (або, принаймні, морально нейтральну)» [149, с. 5]. За власними спостереженнями, переконання є одним з найвагоміших факторів, спираючись на які, людина визначається з моделлю поведінки. В адвокатській практиці мені часто доводилось чути пояснення людей щодо мотивів дотримання закону саме наявністю переконань: соціально-політичні (приклад: «після участі в АТО вирішив змінитись у ставленні до закону через усвідомлення, що ті жертви не можуть бути даремними». Або: «Зрозумів, що зміни мають початись з мене») та релігійні (приклад: «поліція може і не знайшла б, але Бог бачить все»). Так само, як і соціальний досвід, переконання мають груповий характер, а отже, підлягають прогнозуванню в процесі законодавчої діяльності.

Фундаментальний вплив на рішення людини про спосіб виконання норми в конкретних умовах об'єктивної дійсності забезпечують дії первинного виконавця – особи, яка першою створить подію з реалізації закону в ланцюгу суспільних комунікацій. Частіше за все це органи державної влади, але не виключно. І саме ці події стають відправною точкою формування правової культури соціальної групи, оскільки наступний рівень комунікації суб'єктів вже прийматиме рішення, спираючись на висновки з оцінки результату дій первинного виконавця.

Так, 2010 року було прийнято Закон України № 2756-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового

кодексу України» [38], яким, зокрема, було додано частину третю до статті 228 Цивільного Кодексу України, розширюючи інститут нікчемності правочину до відносин відповідності умов договору інтересам держави і суспільства. В період 2011-2013 років закон було використано податковими органами для одностороннього визнання нікчемними господарських договорів і притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності за порушення податкового законодавства. Часто розмір санкцій складав значний відсоток від обігових коштів підприємства, що створювало ризик припинення його діяльності.

Реакцією соціальної групи (підприємців) на такі дії первинного виконавця норми (фіскальної служби) стало укривання реальних доходів (перехід бізнесу в «тінь»). Як наслідок, 2013 року відбувається значне падіння податкових надходжень до бюджету. Довіра підприємців до держави поверталась поступово. З 2014 року зазначена практика фіскальної служби була зупинена шляхом адміністративного наказу, а пізніше і Законом України № 1728-VIII «Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [42] (мораторій на податкові перевірки). Більшість осіб, приймаючи рішення про умисне порушення податкового законодавства з мотивів збереження підприємницької діяльності, не мали повного усвідомлення комплексу і змісту норм, які стали підставами таких дій податкових органів. Їх рішення було реакцією на відповідні події, як ті, що відбувались з підприємцями безпосередньо, так і ті, що відбувались у їх близького оточення. Цей приклад чудово ілюструє випадки, коли, не зважаючи на текстовий зміст норми, правові наслідки створює її реалізація первинним виконавцем.

Та у другому прикладі можна показати зворотній феномен, коли первинний виконавець мотивований на правильний суспільний результат, але для його створення обмежений юридичними помилками у тексті закону. Так, 2015 року було прийнято Закон України № 291-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо статусу осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України»

[43], яким до осіб, що мають право претендувати на отримання статусу учасника бойових дій було віднесено добровольців АТО. Зазначені суб'єкти були визначені Законом наступним чином: «Особи, які у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції ...». Тут було порушена вимога законодавчої техніки, оскільки в законодавстві України відсутній такий вид військового формування, як «добровольче». Також не було досліджено законодавство нижчого рівня, де для підтвердження юридичного факту безпосередньої участі в антитерористичній операції було передбачено відповідну довідку, яка видавалась на підставі штатного розкладу військової частини, в якій не було добровольців. У цих умовах Кабінет Міністрів не зміг розробити механізму реалізації акту. Але мотивовані бажанням реалізувати надане добровольцям право відповідні комісії створили власні практики та механізми. Та не маючи достатнього нормативного підґрунтя, така ініціатива призвела до серії публічних звинувачень, як щодо випадків надання статусу особам, які не приймали участі в АТО, так і чисельних випадків втрати документів реальних добровольців і не надання їм статусу. На сьогодні активісти ветеранського руху характеризують питання визнання добровольців як невирішене. За особистого спілкування виявилось, що більшість з них жодного разу не читали норми, а з тих, хто ознайомився з нею, не було жодного, хто б розумів юридичні причини її невиконання. Цей приклад спростовує розповсюджений погляд, що зміст закону має бути викладений мовою, зрозумілою для середньостатистичної людини. Як вбачається з опису, зміст норми був зрозумілий для громадян, але вони її не читали і складну послідовність юридичних комунікацій не аналізували, формуючи свої висновки на підставі оцінки подій правового характеру, створених первинним виконавцем.

Відповідно, саме на розуміння і здатність до застосування закону первинним виконавцем важливо орієнтувати термінологічну конструкцію акту. Це вужча

група суб'єктів, чиє психоемоційне сприйняття дійсності легше прогнозувати у порівнянні зі всіма учасниками правовідносин даної групи.

Створюючи новий закон, автору потрібно враховувати не тільки наслідки його виконання або порушення первинними виконавцями - суб'єктами, але і вплив норми на формування правової культури суспільства - різновиду і невід'ємної частини загальної культури, що становить систему духовних і матеріальних цінностей у правовій сфері, збережених, накопичених та розвинених суспільством завдяки постійному вдосконаленню заходів інформаційного, просвітницько-освітнього характеру з урахуванням загальнолюдських правових цінностей [110]. Правова культура не тільки забезпечує досягнення бажаного від закону соціального результату через факт створення ним правових наслідків за прийняття правила поведінки більшістю соціальної групи, але й має зворотний ефект, забезпечуючи фіксацію нормативно-обумовленого правила у формі соціально-прийнятої моделі поведінки, провокуючи до неї кожного окремого індивіда, як учасника спільноти.

Забезпечення реалізації закону засобами державного примусу з погляду суб'єкта є не більше, ніж правом вибору – порушити закон і понести покарання або підкоритись вимозі. Цей вибір особа робить, спираючись на психоемоційні фактори її суб'єктивного сприйняття дійсності. Відповідно кожен закон є залежним від психологічних факторів прийняття людиною рішення і не може бути незалежним від них. Розглядаючи закон у його здатності бути прийнятим до виконання людьми у їх реальному житті, важливо враховувати наступні умови.

- Принципові наслідки створюють первинні суб'єкти - особи, які першими виконують норму закону. Переважно, але не завжди, це посадові особи органів державної влади або місцевого самоврядування. Суб'єктивно усвідомивши зміст норми, вони створюють першу хвилю подій, які інша частина соціальної групи сприйме, як досвід, на підставі якого будуть сформовані їх висновки про оптимальну цінність та ефективні моделі поведінки для її отримання.

- Важливої актуальності набуває попередня оцінка соціальної групи за категоріями: соціальний досвід (важливі події та їх наслідки у реальному житті учасників групи, які відбувались у даній сфері правовідносин в останні роки), переконання (релігійний, соціальний, політичний зріз групи), освіченість. Зазначені дані можна отримувати шляхом статистичних досліджень. Така інформація відкриває можливості автору закону коригувати норму в напрямку підвищення її здатності бути прийнятою людьми у формі саме такого правила поведінки, яке за задумом автора має створити необхідний результат.

- Формуючи проект, важливо розуміти, що значення має не текст, а подія. Текст акту виступає лише первинним стимулом події, орієнтуючись на яку, людина і приймає рішення про застосування правила. Складаючи проект закону, його текст і структуру важливо розглядати саме у контексті причиново-наслідкових послідовностей: зміст - подія - правило.

Не зважаючи на те, що рішення людина приймає емоційно, сама емоція раціональна, має свої причини і базується на логічних висновках, зроблених людиною в процесі накопичення її індивідуального життєвого досвіду. За фактором досвіду людина обирає і цінність, заради якої вступає у відносини, попередньо оцінивши її за критерієм оптимальності з точки зору об'єму зусиль, які потрібно докласти для її отримання.

Про моделі поведінки, регламентовані нормами позитивного права, люди дізнаються в процесі соціалізації, орієнтуючись на події правового характеру, які відбуваються в їх реальному житті. В той же час закон, маючи глобальний вплив на суспільні відносини, створює переважно однакову послідовність подій. Відповідно переважна більшість учасників суспільної групи роблять порівняно однакові висновки життєвого досвіду, які в узагальненому вигляді проявляються у формі емоції, що мотивує їх до обрання моделі поведінки. Саме цю форму реалізації суспільно-прийнятих норм поведінки і прийнято називати законослухняною.

Виокремлені у даному підрозділі концептуальні дані щодо прийняття рішення важливо проаналізувати з позиції законодавця у рішенні стосовно

законопроекту. На відміну від виконавця норми – середньостатистичної людини, що перебуває в умовах реального життя, законодавець є посадовою особою, чия емоційна складова мотиву прийняття рішення обмежена повноваженнями. Саме відповідно до них суб'єкт законодавчої діяльності приймає рішення у категорії оцінки проекту закону або правотворчості (складання проекту). Та не зважаючи на повноваження та вид дії, на рішення законодавця впливають такі особистісні фактори, як: досвід – фах діяльності, освіта, знання сфери, на регулювання якої спрямовано закон, суб'єктивні висновки індивідуального досвіду у категоріях головного та другорядного, причини та наслідку, висновки соціального досвіду групи; переконання – політико-ідеологічні, релігійні, морально-етичні; фахові знання з питань законодавчої діяльності – законодавчої техніки, правових концепцій, доктрин, принципів, правил. На законодавця також впливає і фактор співвідношення об'єму інформації, що підлягає оцінці до часу на прийняття рішення.

Більшість факторів сприйняття закону людьми можуть бути спрогнозовані ще на етапі розробки проекту акту і використані у законодавчій діяльності, що відкриває можливості до корегування його змісту у напрямку підвищення властивостей закону до прийняття регламентованого правила в умовах реального життя виконавців. Зокрема, можуть бути враховані фактори освіти, релігійних та соціальних переконань, подій, які ставались у соціальній групі в останні роки і переважні реакції на ці події та багато інших [105, с. 23-28].

Висновки Розділу 2

Обираючи модель поведінки, регламентовану нормами позитивного закону, індивід спирається на висновки його персонального досвіду оцінки зовнішніх подій, які у загальному вигляді формують його власну суб'єктивну реальність, в тому числі і правову. Зазначені висновки в їх узагальнених показниках підлягають встановленню методами статистичних досліджень, що дозволяє з більшою ймовірністю визначати ставлення суб'єкта до нового закону ще на етапі

його створення, що, в свою чергу, збільшує здатність акту до створення запланованих ним правових наслідків. Важливого значення набуває і визначення первинного виконавця закону та його психоемоційних мотивів та поглядів, оскільки саме ним буде створено першу подію, за якої слідуватиме мережа послідовностей об'єктивної дійсності, на яку реагуватимуть інші суб'єкти права.

Усвідомлення психологічних особливостей, які впливають на прийняття індивідом рішення стосовно дотримання або порушення закону, має важливе значення для законодавця, мотивованого до створення якісного акту. З позиції суб'єкта законодавчої діяльності, на прийняття рішення стосовно оцінки або складання змісту проєкту нормативного акту впливають такі фактори, як: досвід – фах діяльності, освіта, знання сфери, на регулювання якої спрямовано закон, суб'єктивні висновки індивідуального досвіду у категоріях головного та другорядного, причини та наслідку, висновки соціального досвіду групи; переконання – політико-ідеологічні, релігійні, морально-етичні; фахові знання з питань законодавчої діяльності – законодавчої техніки, правових концепцій, доктрин, принципів, правил. Також впливає і фактор співвідношення об'єму інформації, що підлягає оцінці, до часу на прийняття рішення. Психологічний – один з фундаментальних факторів законодавчої діяльності, де точність знання про поведінкові особливості збільшує ймовірність практичної реалізації правової норми та створення нею саме тієї групи суспільних відносин у формі дій/бездіяльності/подій, до появи яких в об'єктивній дійсності прагне діюча державна влада з метою забезпечення для суспільства бажаного соціального результату.

Якість закону, як мультифакторне явище, полягає у двоєдинній політичній та юридичній природі закону, явищах, що перебувають у причиново-наслідковій залежності соціального результату від фактичного, передбаченого законом настання правових наслідків. У сучасних умовах, коли закон став інструментом формування або регулювання ускладнених систем соціальних відносин, збільшились вимоги і до точності методів його складання. Сьогодні ми вже не можемо застосовувати термін «придумати закон», а виключно «розрахувати».

Навіть незначні і, на перший погляд, зрозумілі проблеми підлягають попередньому ретельному дослідженню на предмет істинності причин, які їх спровокували, замість припущення цих причин в умовах людської фантазії. Важливо визначити догматичну умову законодавчої діяльності: в сучасних умовах більше не залишилось зрозумілих явищ, але є багато спокус помилкового припущення їх зрозумілості.

Для досягнення результату в процесі створення якісного закону важливо застосовувати точні дефініційні ознаки кожного з елементів його формування: визначення мети, способів, засобів та інструментів правового регулювання. Вживати більш точні знання про поведінку основних виконавців норми, розраховувати причиново-наслідкові зв'язки між діями виконавців і їх наслідками у ланцюгу комунікації до виникнення бажаного соціального результату, моделювати виконання запланованої норми в реальному житті людини для усвідомлення факторів об'єктивної дійсності, що впливатимуть на її дії, мотиви та рішення.

Взявши за основу фактори впливу на державно-правові явища, що виникли в новітніх умовах постіндустріального суспільства під тиском динамічного розвитку інформаційних технологій, важливо дослідити законодавчу діяльність у двох станах якості закону: соціальному та правовому.

Людина не завжди здатна оцінити зміст закону, але виключно людина оцінює його якість через власний життєвий результат. Сучасний парламентар перебуває в умовах значно вищого рівня відповідальності у ставленні до своїх обов'язків, ніж його колеги за попередніх епох.

Результати дослідження, викладені у Розділі 2, відображено у таких публікаціях автора: [101, с. 106-110], [105, с. 23-28], [106, с. 195-202].

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАКОНОДАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1 Законодавча діяльність в умовах ускладнення структури суспільної організації

Не тільки в Україні, але й у світі спостерігається явище кількісного збільшення бази законодавства. В суспільстві навіть виник сленговий термін «законодавчий спам». Не зважаючи на те, що у цього явища цілком об'єктивні причини, які полягають в ускладненні структури суспільної організації під тиском динаміки технологічного розвитку, кількісні показники законів негативно вплинули на їх якість. Умови новітньої історії висунули перед законодавцем додаткові вимоги: аналізу більшого об'єму інформації, ретельного підбору методів законодавчої діяльності, врахування проміжних актів виконавчих органів влади та інше. В більшості випадків за недотримання цих вимог виникає акт, який не створює правових наслідків - системи правил в реальному житті людини - та не досягає поставленої перед законом мети соціального результату.

Нормальний стан законодавства будь-якої сучасної держави - це тисячі законів і десятки, а інколи і сотні тисяч підзаконних актів, і цей показник продовжує зростати. Процес збільшення кількості законів набув високої динаміки у 20-му сторіччі під впливом науково-технічного прогресу та розвитку інформаційних технологій. Більше половини науково-технічних знань (відкриттів, винаходів, теорій), на які спираються творці науки і техніки початку ХХІ століття, – спадок, який дістався від ХХ сторіччя [92, с. 197]. І кількісне збільшення бази законодавства стало лише об'єктивним наслідком цього процесу. В основному виділяють дві групи причин, що негативно впливають як на саме законодавство, так і на процес його прийняття. До перших відносять «зайву» кількість або надлишок законодавчих актів, до других – відсутність

належного наукового забезпечення законодавчого процесу. Як результат – велика кількість нормативно-правових актів вищої юридичної сили, в ефективності та якості яких сумніваються як експерти, так і сама громадськість [68, с. 197-198].

Закон, як інструмент, створює систему правил, та у єдності нормативних актів система законодавства створює більш глобальну конструкцію комунікацій суспільних груп. Від ефективності цієї моделі залежать економічні, безпекові, правові та інші результати діяльності, як окремих членів суспільства, так і держави в цілому. У своєму ідеальному варіанті система законодавства має пропорційно відображати природню структуру суспільної організації, сформовану під впливом подій об'єктивної дійсності, в якій інструментами закону усуваються негативні фактори, що знижують ефективність і результативність таких комунікацій. Якщо взяти за приклад демократії Західного світу, як свідчить практика, зміни в соціальній структурі розвинених країн відбуваються під впливом нових виробничих та інформаційних технологій, зростання матеріального добробуту людей, зміщення їх ціннісних орієнтацій на користь вільного часу і культури, розширення міжособистісних зв'язків і відносин [99]. Новітня модель суспільної організації знайшла своє відображення і у системі законодавства, де за збільшенням кількості правовідносин слідувало і збільшення кількості нормативних актів, а горизонтальний і вертикальний напрями комунікацій проєкціювались в ускладненій моделі їх систематизації.

Цей процес особливо чутливий до явища поділу праці, динаміка якої особливо підвищилась з початком науково-технічної революції кінця 19-го сторіччя. Міжнародний поділ праці проявляється в єднанні двох процесів: власний поділ (спеціалізація) та об'єднання (кооперація) [61, с. 197]. Глибинна природа спеціалізації полягає у накопиченні знань до критичної межі, недосяжної до усвідомлення однією людиною, що зумовлює працівника замикає діяльність на вузчому їх об'ємі, достатньому для створення якісного результату. Спеціалізація потрібна, щоб підтримувати процес створення продукту, оскільки на певному етапі цивілізаційного розвитку людина не може

мати всіх знань, доступних у суспільстві [157, с. 19]. І тут мова не тільки про новітні технологічні винаходи, але й про знання гуманітарного напрямку. В свою чергу, кожна нова професія створює нові правовідносини та інтегрується у загальну структуру суспільної організації новим елементом комунікацій. Відповідно перед державою постає вимога про відображення цих явищ в системі законодавства.

В цьому аспекті важливо окремо розглянути й явище політичної рішучості у реакції на такі соціальні зміни. Наслідки рішення залежать від своєчасності його прийняття. Якщо уявити час, як певну пряму зі шкалою відповідних одиниць, то завжди десь є точка часу, на якій впровадження правильного рішення створить найкращі наслідки. Інші ж часові проміжки знижуватимуть результативність рішення відповідно до віддаленості від ідеальної точки. Така модель відповідає і запровадженню нормативного регулювання новітніх відносин, де негативні наслідки можуть сформуватись як за передчасного прийняття закону, так і у випадку зволікання. За першої помилки норма може з'явитись на етапі, коли інновація ще сформувалась і не показала свого впливу на правовідносини у повній мірі. Відповідно з часом відносини можуть змінитись, а технології вдосконалитись, і в момент «ідеальної точки часу» існувати у абсолютно іншому вигляді, ніж це передбачено передчасно прийнятою нормою, що спровокує її неприйняття суспільною групою або завадить якісному розвитку технології. Так само до негативних наслідків призводить і зволікання з регулюванням інновацій. Як приклад можна привести зволікання держави у законодавчому регулюванні новітніх професійних спеціалізацій - майнерів крипто-валют. Відсутність законодавчого регулювання цього напрямку діяльності призвели не тільки до значних втрат бюджету за неотримання податків і зборів, але й до чисельних випадків протиправного кримінального переслідування громадян та порушення їх майнових прав.

Іншим юридично значимим наслідком НТП стало формування нових об'єктів права. Кожен винахід створює нові цінності у формі предметів та явищ, заради отримання яких людина вступає у правовідносини або інструменти, які

змінюють порядок дій і правил, спрямованих на їх отримання. Для участі у таких відносинах індивід приймає обов'язки і отримує комплекс прав, набуваючи певної персоніфікації, як суб'єкт права.

Об'єднані у прагненні отримання цінності, суб'єкти утворюють абстрактну спільноту. Соціальна група вирізняється сукупністю людей, об'єднаних за критеріями спільних для них ознак статі, віку, раси, професії, інше. Вона є проміжною ланкою або посередником між індивідом і суспільством [119]. Група не має власної правосуб'єктності. Фундаментальним змістом наповнена роль її окремого учасника - індивіда у його соціально-правовому статусі як суб'єкта. І лише усвідомлення, що у суспільстві він не один, а їх певна кількість, формує абстрактне сприйняття групи, навіть за умови, коли між такими індивідами відсутня персональна комунікація. Так само група відображається і у системі законодавства, де правовий статус індивіда є юридичною формою узагальненого відображення прав, свобод та обов'язків особи, як комплексу складних зв'язків між державою та індивідами, а також між індивідами у державно-організованому суспільстві [37]. Фактично у соціальну групу ми об'єднуємо спільноту людей, які мають спільні цінності щодо використання прав і виконання обов'язків. Так, усвідомлюючи, що держава має дбати про ветеранів війни, що це люди, які заради держави втрачають психологічне і фізичне здоров'я, стикаються з проблемами десоціалізації і несуть втрати, які держава мусить їм компенсувати, ми об'єднуємо їх в єдину групу. Але не через класичне розуміння цього терміну – персональну комунікацію, а через надання кожному з них окремо юридичного статусу учасника бойових дій і визначення певного комплексу прав і обов'язків за самим статусом, як узагальненим абстрактним явищем, що, врешті, отримує кожен з учасників. Відповідно, в процесі законодавчої діяльності створюється правило, орієнтоване на формалізований юридичний статус окремого суб'єкта, за рахунок чого чинність норми розповсюджується на всю соціальну групу. Сьогодні є немало прикладів, як існування нових соціальних груп поза нормативного регулювання, так і негативних наслідків уникнення дефінічного виділення суб'єкта у законах, спрямованих на регулювання нових

правовідносин. До перших можна віднести явище блогерів, які відповідають більшості ознак соціальної групи, але їх діяльність не регулюється жодною нормою позитивного права, і це в умовах, коли вони забезпечують значний вплив на процеси суспільної організації, де-факто ставши новим типом засобів масової інформації. До другого прикладу можна віднести спробу українського парламенту надати гарантії соціального захисту добровольцям через Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо статусу осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України» № 291-VIII [43]. Актом було додано пункт 20 до частини першої статті 6 Закону, яким до переліку осіб, що мають право претендувати на отримання статусу учасника бойових дій, були включені *«особи, які у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції ...»*. В той же час, в законодавстві України не було включено дефініції «добровольця», переліку його прав, обов'язків та порядку набуття (визнання) відповідного статусу, а серед нормативно визначених видів військових формувань не існувало «добровольчого формування». Такі помилки спровокували серію публічних конфліктів, пов'язаних як з отриманням статусу особами, які не приймали участі в АТО, так і відмови у наданні статусу дійсним добровольцям. Виникли проблеми і в отриманні пільг в умовах, коли порядок надання більшості з них передбачав наявність додаткових документів, які мали лише військовослужбовці, чий статус мав якісне визначення у нормативних актах. Але останній приклад не тільки показує сутність соціальної групи і важливість правильного застосування законодавчої техніки в процесі визначення юридичного статусу, але й повертає нас до питання динамічності виникнення новітніх правовідносин в умовах інформаційних технологій. Самому явищу появи військових добровольців Україна також завдячує саме інформаційним технологіям. Люди, які без жодної матеріальної вигоди приймали рішення захищати Батьківщину в умовах реальної війни, існували у всі часи та всіх війнах.

Але це явище завжди мало виключність локального характеру: партизани, зазвичай, складались з мешканців одного населеного пункту або сусідніх. Та сучасні добровольці в Україні перетинали значні відстані, формуючи загони в межах зони бойових дій людьми, які приїздили з інших частин країни. Це стало можливим завдяки розповсюдженню в соціальних мережах інформації про альтернативну модель реалізації прагнення до захисту держави – існування добровольчих формувань, а також можливостей контактувати з ними з питань долучення до загону інструментами меседжерів та інших доступних джерел інформації. Незважаючи на наявність в державі регламентованої моделі поведінки у таких умовах – набуття статусу військовослужбовця - інформаційні технології відкрили доступ до формування альтернатив, які держава не встигла врегулювати.

Поява інновацій є постійним процесом, що існує у формі ускладнення (збільшення елементів) кожної наступної технології. Винахід буде виникати на базі знання про попередній продукт, винахідник якого не знав, для чого буде використано його винахід [140, с. 36]. Правовідносини, джерелом яких став винахід, виникають та існують у об'єктивній реальності незалежно від волі держави. Остання лише реагує на явище шляхом прийняття одного з трьох рішень: ігнорування, регулювання та заборона. За регулювання або заборони держава формалізує правовідносини шляхом штучного створення позитивної норми. Цей процес базується на фундаментальних умовах: дефінологічної ідентифікації об'єкта, персоніфікації (або порядку набуття статусу) суб'єкта, визначення комплексу його прав і обов'язків, формулювання правил комунікації та дій, спрямованих на отримання об'єкту.

Окресливши розвиток вчення про правовідносини, можна дійти висновку, що в теорії права тривають дискусії щодо цієї правової категорії. Незважаючи на те, що всі дослідники розглядають їх як фундаментальну, основну, головну, базову тощо частину юридичної науки, єдиного розуміння останньої немає. Це й не дивно, оскільки розуміння правовідносин безпосередньо залежить від праворозуміння науковця, а також від того, чим є право для держави [133, с. 15].

Теорія позитивного права визначає правом і правовідносинами лише ті явища, які виходять із закону, де навіть нормою права може вважатись лише норма закону [44, с. 79]. Протилежною до позитивного права є теорія права природного, за яким правова норма ґрунтується на об'єктивних чинниках, незалежних від волі окремою людини. Термін природне виходив з припущень, що основою таких об'єктивних чинників є природа [29, с. 30]. За нинішнього періоду в умовах високої динаміки позадержавного розвитку правовідносин за допомогою технологічних інструментів обміну інформації вчення про природне право знову привернуло увагу науковців своєю актуальністю за вимогами часу.

На певному етапі розвитку науково-технічного прогресу він сприяв формуванню динамічного соціально-економічного середовища, в якому культивуються такі принципи, як змагальність, модернізація попередніх стандартів суспільної поведінки (шаблонів), прийняття швидких рішень [56, с. 94]. Динамічний розвиток технологій спровокував стан, за якого на однакову кількість людей збільшилась кількість суб'єктів права. Така ускладнена структура суспільної організації вимагала нормативного регулювання. Це прямопропорційний зв'язок між динамікою технологічного прогресу та збільшенням кількості нормативних актів у державі, визначаючи останній процес, як об'єктивний та безальтернативний. Глобальний світ створив нові умови роботи державних інституцій, просторові межі прийнятого ними нормативного акту розширюються і дедалі більше вимагають удосконалення повноважень під новітні виклики [153, с. 265].

Але окрім НТП, значну роль у збільшенні кількісних показників системи законодавства відіграв процес розвитку інформаційних технологій. Це явище, хоч і наближене до науково-технічних досягнень людства, але в питаннях впливу на правові процеси сформувало іншу, окрему послідовність причиново-наслідкових зв'язків, що вимагає її окремого розгляду. Інформація для людини є джерелом оцінки навколишнього світу, в тому числі і правових явищ. Ми отримали не тільки нові речі, але й інструменти обміну даними в оцінці їх якостей, способів та засобів досягнення. Всю свою історію людство було

локальним: інформаційно замкнутим у межах населеного пункту та близького оточення. В цих умовах закон був виключним глобальним явищем, здатним провокувати моделі поведінки на території всієї держави. Значення мало і те, що законів, як і ланцюгів комунікації у природно-правових відносинах, було мало, що формувало доступний для усвідомлення об'єм інформації. На оцінку якості та ефективності нормативного акту, отримання інформації про альтернативні моделі поведінки та їх наслідки людина витратила значний проміжок часу, який в глобальному вимірі впливу на всю соціальну групу міг вимірюватись сторіччями. Навіть поява засобів масової інформації лише частково пришвидшила цей процес, оскільки останні передбачали надання інформації людині, але не мали зворотньої дії. Та наш час відзначився інструментом, який змінив умови виникнення правовідносин.

Здатність до оцінки якостей речі та ефективності дій, спрямованих на її отримання, як у часі, так і у просторі, вплинули на системність і стабільність правової норми: актуальності правила у закономірній послідовності його елементів. Кількість і якість зв'язків і відносин між елементами системи визначають ступінь організованості тієї або іншої системи. Чим вищі стійкість, оптимальність, доцільність зв'язків між елементами системи, тим вища організованість самої системи [118, с. 274].

Наслідки впливу на суспільство продуктів НТП та інформаційних технологій сформували нову структуру суспільної організації, яку не оминула увага вчених. Інформаційне суспільство – одна з теоретичних моделей, що використовуються для опису якісно нового етапу суспільного розвитку, в який вступили розвинені країни з початком інформаційно-комп'ютерної революції [30, с. 78].

Тож, кожен винахід породжує нові правовідносини, які існують в об'єктивній реальності незалежно від волі держави щодо їх регулювання нормами права. В свою чергу, саме функціональними можливостями інформаційних технологій збільшилась динаміка появи інновацій за рахунок можливостей обміну даними в реальному часі та необмежному просторі. Це

призвело до збільшення складових елементів кожного інституту права та доступних механізмів реалізації правовідносин. Це стало об'єктивною причиною збільшення кількості нормативних актів, що негативно відзначилось на їх якості. Це нова система законодавства, що збільшує об'єм інформації, який підлягає аналізу у прийнятті рішення щодо проєкту нормативного акту, водночас коли в умовах високої динаміки змін на таке рішення зменшується час. За таких обставин виникають об'єктивні причини зниження якості закону.

Фундаментальною інформацією, на базі якої створюється зміст закону, є інші, вже діючі нормативні акти. Кожне нове правило має бути гармонійно інтегровано у загальну систему законодавства, для чого її потрібно усвідомлювати. Та в сучасних умовах кількість нормативних актів давно перейшла критичну межу об'єму інформації, прийнятного для усвідомлення однією людиною. Збільшилась і термінологічна база законодавчої техніки, а кількість складових елементів кожного інституту зумовила збільшення альтернативних результатів від дій, регламентованих правовою нормою.

Зазначена проблема мала б вирішуватись за дотримання двох доктринальних умов - відповідності підзаконного акту нормі закону та систематизації, як процесу структурування регламентованих правил. Однак ефективність таких гарантій останнім часом знизилась під тиском тих самих, вищеописаних наслідків високої динаміки розвитку інформаційних технологій.

Усвідомлюючи двоєдинну політико-юридичну природу закону, правило, встановлене нормативним актом, потрібно розраховувати у послідовності причиново-наслідкових комунікацій від моменту його імплементації до виникнення політично очікуваного результату. Так, за бажанням законом дати людині хліба, фермер має виконати вимогу підзаконного акту і передати зерно постачальнику, а постачальник має доставити його млинарю, і так по всьому ланцюгу до моменту, коли людина отримує хліб в її реальному житті. Внаслідок розвитку НТП та інформаційних технологій ускладнювались ланцюги комунікацій, і сторони процесу стали залежними від постачання палива та електроенергії, попиту на ринку і безлічі інших факторів у горизонтальній та

вертикальній системі зав'язків. Ці ланцюги комунікацій відображаються у вертикальній складовій системи законодавства, де між законом і виконавцем норми виникає значна кількість підзаконних актів, які регулюють проміжні елементи ланцюга. В юридичній практиці, особливо в галузі адміністративного права, часто доводиться зустрічати випадки, коли нормативним актом, що безпосередньо створює правові наслідки, передбачені законом, стають акти нижчої ланки, такі, як посадові інструкції або розпорядження регіональних відділень органу виконавчої влади. Зазвичай, посадова особа, приймаючи рішення, спирається на положення саме таких, безпосередніх для неї актів, а не основної норми. Частими є і випадки, коли підзаконними актами зміст основної норми закону змінюється, а інколи і нівелюється.

Важливим фактором впливу на процес виникнення правовідносин є обсяг знання середньостатистичного учасника групи, чим їх більше, тим складнішими стають системи відносин за рахунок здатності до застосування більшої кількості альтернатив поведінки. У простих системах підходи, які дають кращі результати, очевидні і вони працюють. Форрестер порівнює це з аналогією опіку: *«Уникаючи спалювання пальців у гарячій печі, ви тримаєтеся подалі від неї. Але в складних системах, очевидно, результативні підходи часто мають дуже мало впливу»* [147, с. 15]. Сучасність є світом вкрай складних систем, де кожне явище є результатом мультифакторного впливу обставин об'єктивної дійсності. Ніщо сьогодні вже не має єдиної причини, і все, що існує, є продуктом поєднання багатьох причин, як у горизонтальній площині рівнозначного впливу, так і у вертикальній структурі причиново-наслідкових зв'язків. Для ефективної реалізації свого потенціалу в таких умовах набула значення потреба звуження спеціалізації, що дозволяє за рахунок зменшення галузі пізнання збільшити об'єм інформації про кожен елемент системи галузі окремо. Але всупереч цій потребі через інформаційні мережі в реальності виникає зворотній ефект віртуалізації особистостей та спільнот у форму, відмінну від «реального» соціуму. Віртуальні системи принесли не користь, як очікувалось, а віртуалізацію самого суспільства, перетворивши його на потоки образів, а знання - на комунікативний процес «про

все» або «ні про що» [23, с. 98]. Більш поширеною за спеціалізацію стає поведінка депрофесійності. Інформація характеризується темою, як її одиницею, та змістом, як обсягом одиниці. У сучасної людини в один проміжок часу почала втискатись велика кількість різних тем інформації, що зменшила обсяг змісту пізнання кожної з них. Людина сприймає потоки інформації у формі коротких змістів. У користувачів соціальних мереж навіть виник сленговий термін «лонгрід», як текст, що перевищує декілька абзаців. Зміст і обсяг інформації складає фундаментальну основу не тільки здатності суб'єкта до створення продукту його професійної діяльності, але й здатність до аналізу обставин об'єктивної дійсності. Узагальнене знання негативно вплинуло і на порядок виникнення правовідносин, оскільки знизило здатність суб'єкта усвідомлювати істинні причини подій, замикаючись на помилкових, але зрозумілих ідеологіях, концепціях і судженнях. В умовах, коли лише одиниці людей, звужуючи спеціалізацію діяльності, створюють продукти, а більшість, розгалужуючи здатність до сприйняття дійсності, перетворюється у виключних споживачів, вкрай актуальною стає суспільна класифікація Арістотеля про знаючу меншість і незнаючу більшість. І між цими категоріями вже зароджуються перші ознаки конфлікту груп, які можна спостерігати, як у сучасних виборчих кампаніях, так і у неконтрольованій конкуренції в соціальних мережах, де світогляди продуктивної меншості та споживацької більшості різняться у сприйнятті процесів, правил та умов.

Норми права формулюються таким чином, щоб вони могли застосовуватися у різних соціальних умовах. Водночас гнучкість законодавства не може бути безмежною. Настає момент, коли норми вступають у суперечність з реальною дійсністю, і тоді необхідна зміна або скасування такої норми [118, с. 275]. І тут важливого значення набуває процес встановлення реальної причини зниження якості норми. Автор методу системної динаміки Джей Форрестер зазначав: *«Ідея про те, що причина симптому повинна перебувати десь поруч і відбуватися незадовго до появи симптому, справедлива лише в простих системах. У більш реалістичних складних системах причини можуть бути дуже віддаленими як в*

часі, так і в просторі від їх наслідків» [147, с. 14]. Нездатність нормативно-правового акту до створення обумовлених ним правовідносин є універсальною причиною його зміни [57, с. 36]. Фіксуючи факт низької ефективності норми, важливо переконатись в причинах проблеми, якими можуть виявитись акти виконавчої влади, що регулюють порядок виконання даного закону. За такого висновку для підвищення якості правового регулювання відносин змінювати потрібно не закон, а відповідні акти нижчої ланки. Не зважаючи на те, що для виявлення таких випадків законодавством передбачено спрощену процедуру адміністративного оскарження підзаконного акту, за якого органи виконавчої влади зі скарг громадян можуть дізнаватись про невідповідність підзаконних актів вимогам закону, цей інструмент не є ефективним, оскільки людині, що розраховує на отримання скорішого результату в реальному житті, часто буває простіше підкорятися протиправній вимозі підзаконного акту, ніж витратити час на його оскарження. Таким чином, держава не дізнається про дану суперечність. Тоді саме на державу покладається обов'язок у встановленні причини зниження ефективності правового механізму іншими інструментами аналізу. Диференціюючи нормативно-правові акти за критерієм їх впливу на створення правила поведінки, вони поділяються на основні, проміжні та безпосередні, відображаючи ланцюг комунікацій соціальної групи у напрямку від рішення до результату. Не дивлячись на те, що за доктриною позитивного права закон має вище значення за підзаконні акти, для досягнення якісного результату правового регулювання важливо визнати, що у реальному житті посадові особи орієнтуються на акти безпосередні - останні в ланцюгу між законом і його виконавцем.

Іншою проблемою системи законодавства в контексті кількісного збільшення нормативних актів стала руйнація структури систематизації, за рахунок якої фахівець здатний відокремлювати лише необхідні йому норми з метою інтеграції в них нового порядку. Але багато років прийняття популістських та корупційних законів і позафахового підходу до законодавчої діяльності, що спирався лише на уяву і припущення авторів, уникаючи точних знань, призвели

до десистематизації законодавства. Цей фактор, окрім суб'єктивних, також має і свої об'єктивні причини. В умовах ускладнення структури суспільної організації та системи законодавства більшість парламентарів втрачають здатність до якісного аналізу подій об'єктивної дійсності в умовах обов'язку до законотворчості. За таких обставин в процесі розробки проекту нормативного акту часто вони вимушені спиратись на поверхневі, помилкові уявлення про речі, події та обставини, що призводить до хибних висновків стосовно порядку регулювання правовідносин та їх правових наслідків.

Перед сучасним парламентарем стоять вимоги: розробляти проекти законів, приймати рішення стосовно проектів авторства інших суб'єктів, аналізувати правовідносини в суспільстві на предмет потреби їх державного регулювання. В інформаційному суспільстві кількісні показники кожного з зазначених елементів вимірюються десятками актів у досить короткий проміжок часу. При цьому компетентність не є критерієм обрання члена парламенту і більшість з них не володіють спеціальними знаннями в галузі права, відповідно не мають точних методичних алгоритмів аналізу зазначеної інформації. В таких умовах парламентар, зазвичай, апелює до власних уявлень та переконань, ніж до точного знання стосовно причиново-наслідкових зв'язків елементів комунікації у даній галузі правовідносин. У більшості випадків ці уявлення виявляються хибними. Це явище відображає загальний людський порядок мислення в процесі прийняття рішення, коли необхідно вибрати оптимальний шлях, тобто той, де ймовірність досягнення цілі максимальна. Цінність інформації визначається як різниця між ймовірностями досягнення цілі при відсутності інформації про оточення і при отриманні її. При цьому враховується той факт, що при відсутності потрібної інформації ймовірність досягнення цілі не дорівнює нулю у зв'язку з можливістю випадкового вибору раціонального шляху [78, с. 49]. Відповідно в таких умовах за відсутності фахового знання формування змісту закону на базі припущень і стає для сучасного парламентаря тим самим випадковим вибором шляху, як єдино припустимим способом виконання свого обов'язку.

Підсумовуючи в категорії досягнення соціального результату закону в умовах динамічного розвитку інформаційних технологій, фактор масштабів ускладнення системи соціальної організації призвів до таких негативних наслідків, як: висока динаміка виникнення нових соціальних явищ, які потребують державного регулювання; збільшення елементів комунікації між причиною та наслідком соціальних явищ, що відображується у результативності прийнятих політичних рішень, помилки в оцінці засобів і обрані способів досягнення мети правового регулювання; збільшення об'єму інформації, аналіз якої є необхідним для прийняття виважених рішень. У категорії досягнення юридичної якості закону ускладнення суспільства спровокувало: збільшення кількості нормативних актів за об'єктивних причин, що ускладнює процес інтеграції нової норми в загальну систему законодавства; збільшення елементів вертикальної складової системи законодавства між законом та підзаконним, але безпосереднім для виконавця нормативним актом; збільшення кількості правових термінів і ускладнення законодавчої техніки.

Збільшення кількості законів, будучи наслідком науково-технічного прогресу та динамічного розвитку інформаційних технологій, стало однією з причин погіршення якості нормативно-правових актів у сучасний період. В умовах цієї проблеми набувають актуальності методи законотворчості, побудовані на точних алгоритмах усвідомлення причиново-наслідкових елементів комунікації суспільної групи в діапазоні від закону до настання бажаного результату. Високого значення набуває і потреба моніторингу системи законодавства на предмет стану дотримання вимог систематизації нормативних актів, а також її здатності до організації державної та суспільної структури [104, с. 206-214].

3.2. Законодавча діяльність в умовах зміни значення простору і часу

Правовідносини - явище не статичне, а динамічне, яке в процесі реалізації постійно перебуває у стані активної трансформації за формою і змістом. Їх

системна динаміка у часі набула особливо високого темпу під тиском стрімкого розвитку інформаційних технологій. На цей процес впливають два домінуючі фактори: поява глобального форуму, а також динаміка технологічних та інформаційних відкриттів. Забезпечуючи інструменти обміну даними в реальному часі, соціальні мережі та меседжери створили здатність суспільних груп до оцінки правових явищ у глобальному просторі. А новітні винаходи забезпечили збільшення процесів, у які людина здатна вступати протягом дня, та високу динаміку ускладнення системи суспільної організації. Зміни правовідносин і виникнення нових правових явищ відбуваються швидше за здатність держави регулювати їх інструментами закону. В найближчому майбутньому прогнозовано ця динаміка буде лише прискорюватись, що актуалізує потреби дослідження вимог до законодавчої діяльності у новітніх соціально-правових умовах інформаційного суспільства.

Як і будь-що існуюче, процес прийняття закону перебуває у часовому вимірі. Усвідомлення суспільної проблеми, прийняття рішення про врегулювання її інструментами закону, формування змісту, складання тексту, застосування процедур - ці та інші етапи законотворчості розтягнуті у часі, а їх сума складає загальний час, витрачений на прийняття акту. Але позитивіська доктрина, розглядаючи у часі лише дію чинного закону, виключає актуальність дослідження часу, витраченого на його прийняття, як питання, що не впливає на якість акту. Підтвердженням цьому є брак статистики про середній час законодавчого процесу в державі, що вказує на відсутність наукового попиту щодо такої інформації. Однак постіндустріальна епоха інформаційних технологій відзначилась прикладами, коли правовідносини змінюються швидше, ніж держава встигає їх законодавчо врегулювати, відповідно на момент набуття чинності встановлені новим законом правила втрачають свою актуальність. Ці, поки що одиничні, але вже існуючі емпіричні приклади збільшують актуальність дослідження ефективності законодавчої діяльності у часовому вимірі в умовах тиску факторів динаміки розвитку інформаційних технологій у їх здатності впливати на фундаментальні ознаки суспільної організації.

Форма будь-якого суспільства невіддільна від практичного впорядкування часу та простору [159, с. 13]. Загальною формою буття як матеріальних систем, так і процесів, є простір і час. Кожен об'єкт перебуває в межах простору і часу, і немає простору і часу поза матерією в них [91]. Кожна шкала часу має свої закони і описується за допомогою рівнянь, які обмежені відповідними умовами. Якщо система перевищує межі відповідного масштабу, її поведінка буде змінюватися, але і рівень також буде змінюватися. Це не дефект опису – це просто перехід від одного режиму до іншого [154]. Опис правовідносин, як явища, що розвивається, змінює свої властивості у часі, орієнтується на перетворення соціальної реальності, обумовлює необхідність розробки нової методології дослідження цього феномену [32, с. 30].

У російських наукових колах розвивається напрям усвідомлення правовідносин у часовому вимірі через ідентифікацію явища під терміном «правовий час», який досліджується не тільки у позитивно-правовій проєкції застосування чинної норми, але й у природно-правових поглядах на правовідносини, що існують незалежно від волі держави. Так, М. І. Панतिकіна розглядає правовий час у не класичному праворозумінні, у межах якого час визначається, як одна з форм пізнавальної активності правового суб'єкта [83, с. 1]. На її думку, *«всередині часу і засобами часу особистість усвідомлює та ідентифікує себе із суспільством»* [83, с. 1]. Вказівка на те, що час у праві визначається строками дії тієї чи іншої норми, передбачає уточнення того, чим обумовлені ці строки і хто є їх «автором» [83, с. 1]. Досить детальний аналіз поглядів дослідників явища правового часу відображено у роботі Ю. В. Двойнічкіна. В його розумінні *«час характеризується, по-перше, тривалістю існування предметів і явищ, процесів, тривалістю зміни і розвитку окремих сторін, фаз і станів; по-друге, порядком, послідовністю зміни цих станів. Крім цього, в якості характеристик часових рядів можна вказати також ритмічність і швидкість зміни»* [32, с. 30]. У своєму дослідженні він підкреслює, що *«норми права розраховані на неодноразове застосування в цілях регулювання життя суспільства, поведінки людей, характерною рисою соціального часу в*

праві, на відміну від природничо-наукового поняття часу, вважаємо є неодноразовість його протікання. Така властивість часу як тривалість в праві буде характеризувати терміновість існування правовідносини і його об'єкта з моменту виникнення і до моменту припинення (досягнення правового результату)» [32, с. 31]. Узагальнюючи, під правовим часом дослідники переважно мають на увазі широкий комплекс випадків, де часовий вимір впливає на якісні характеристики норми права, від форм прямої залежності, як у категоріях дії закону у часі, до опосередкованих послідовностей через зміну суспільних та державних процесів, що мають юридичну значимість.

Однією з теоретичних категорій, в межах якої відбувається вплив часового виміру на ефективність законодавчої діяльності, є питання своєчасності правового регулювання правовідносин, що виникли, або змінились за появи інновації. Крипто-валюти створили додатковий інструмент розрахунку при купівлі наркотичних речовин в умовах відсутності механізмів виявлення і доказування злочинів, скоєних у такий спосіб. Але для законодавчої діяльності важливі масштаби наслідків у питанні, скільки часу проходить від першої (однієї) у суспільстві угоди до моменту, коли такий механізм розрахунку за наркотичні речовини змінює весь «чорний ринок», а відсутність механізмів протидії цим злочинам навіть дозволяє збільшити його масштаби? Динаміки розповсюдження інновацій у суспільстві напряму залежить від стану розвитку інформаційних технологій, які відповідають за суспільну комунікацію – обмін інформацією у часі і просторі. Метод, за допомогою якого намагаються вирішити усі проблеми, зазвичай, один й той самий - це метод проб та помилок. Цей ж метод, по суті справи, використовується організаціями в процесі адаптації. Зрозуміло, що його успішність у величезній мірі залежить від кількості та різноманітності проб: чим більше ми здійснюємо проб, тим більш ймовірно, що одна з них виявиться вдалою [33, с. 46]. Цей ж метод пізнання дійсності є однією з фундаментальних категорій, у межах якої відбувається прийняття інновації суспільством. Нові механізми і способи діяльності завжди стикаються з первинною недовірою з боку більшості. Це нові проби, які ще не показали

комплекс помилок. Для прийняття рішення – це ризик, усвідомлення масштабів якого відбувається не лише на власному досвіді, але й досвіді оточення. Чим більше людей застосують нові правовідносини і покажуть його ефективність, тим більше шансу здійснення такої проби менш активною частиною. У кількісно малої групи такий обмін досвідом відбувається на рівні безпосереднього спілкування, діалогу, монологів, візуальної демонстрації. Через це учасники малої групи швидше застосовують продукти інновації.

Мінімізовану модель зміни правовідносин у кількісно малій групі мені довелось спостерігати навесні 2014 року, коли серед перших добровольців АТО були популярні анархічні ідеї проти доктрини беззаперечності наказу командира і припустимості самоорганізації в умовах військового підрозділу. Вже за два-три місяці, протягом яких відбувались активні бойові дії, ці погляди змінилися у бік іншої крайності – збільшення ролі військової дисципліни. У реальному бою проявлялись негативні наслідки помилковості первинного припущення. Але вони усвідомлювались не одразу. Група витратила час на оцінку подій у боях, визначення причиново-наслідкового зв'язку між системою управління та втратами, обмінювалась даними і оцінювала їх в процесі діалогу з іншими військовими підрозділами, допоки не формувались висновки, які змінювали субординаційну структуру організації підрозділу.

Але велика група домовитись нездатна, тим більше, коли її учасники розмежовані у просторі, тут позитивний закон є єдиною подією правового характеру, що створює правило поведінки незалежно від локації перебування виконавця. Оскільки закон розподіляє владу, він може направляти її відносно передбачуваним способом, вимагаючи, щоб вона здійснювалась в певних формах, а не в інших, через конкретні процедури формалізованих операцій, які мають бути заздалегідь відомими тим, кого це стосується [143, с. 17]. Понад чотири тисячі років фактори нездатності групи до узгодження правила у глобальному просторі та низького рівня комунікації були фундаментальною основою законодавчої діяльності, спрямованої на організацію структури суспільства, нездатного до самоорганізації. Все змінилось за нинішнього періоду

розвитку інформаційних технологій, які функціонально сформували явище глобального форуму - колективний діалог у необмеженому просторі та реальному часі. Це досягається інструментами соціальних мереж, меседжерів та інших технологій обміну даними. Соціальні мережі як засіб комунікації у світовій практиці – це особливий феномен, який є виразником таких міжсуб'єктних відносин, як комунікативна взаємодія, обмін змістами у часі й просторі, пізнання, конструювання й конституювання суспільних і міжособистісних стосунків. [94, с. 194]. Останні дослідження порівняння політичної активності онлайн та оффлайн показали, що вони відбуваються у різних формах. Це актуалізує напрям академічної уваги до новітніх форм політично орієнтованих активностей інструментами мережі [144, с. 78]. Форум існує у реальному часі, але глобальному просторі, відкриваючи інструменти діалектичного пізнання явищ та узгодження рішень в межах всієї суспільної групи. Діалектика (в сучасному, тобто, головним чином, гегелівському сенсі терміну) - це теорія, згідно якої щось, зокрема, людське мислення, у своєму розвитку проходить так звану діалектичну тріаду: теза, антитеза та синтез [33, с. 48]. Без сумніву, здатність до реалізації критичного усвідомлення явища складає основу діалектики. Критика є в дуже важливому значенні головною рушійною силою будь-якого інтелектуального розвитку [33, с. 49]. Але в процесі формування нових правовідносин значення набуває ще одна роль діалогу – уточнення через можливість пізнання нової практики в її деталізованому вигляді. Тут суб'єкт отримує обсяг інформації, необхідної для прийняття рішення про застосування нового правила в умовах реального життя. Форум, базований на сучасних інструментах інформаційних технологій, відкрив можливості до існування альтернативної правової реальності, що об'єктивно повторно привернуло увагу вчених до дослідження законодавчої діяльності в контексті природничо-правових поглядів.

За рахунок глобального форуму інновації отримали надвисоку динаміку суспільного розвитку. Технологія не лише швидко стає відомою загалу – у реальному часі люди з різних частин держави обмінюються практикою її

використання, виставляють відео візуальної демонстрації, обговорюють у коментарях, дають поради і висновки. Кожен новий об'єкт правовідносин, так само, як і нові інструменти реалізації врегульованих законом прав і наслідки їх застосування, тепер можуть досягати загальнонаціонального масштабу у лічені місяці, а інколи і тижні. Законодавча діяльність не розрахована на таку кількість суспільно-значимих інновацій у часі та настільки високу динаміку їх розповсюдження. Її основні елементи розроблялись в умовах, коли цей процес вимірювався у роках – інновації виникали не часто, повільно розповсюджували по території держави, і навіть в цих умовах ще довго лишались у межах кількісно малих груп ентузіастів. Та окрім надвисокої динаміки настання наслідків потрібно усвідомлювати різницю їх впливу на суспільство і державу, що відображається на різниці своєчасності їх регулювання. Так, додатки електронного виклику і розрахунку за послуги таксі виникли і розповсюдились швидко, але відсутність регуляторного акту щодо них призвела до незначних правових наслідків, переважно у рідкісних випадках порушення прав споживачів та визначення суб'єкта відповідальності. Технологія «онлайн-кінотеатрів» розповсюджувалась довше, а правові наслідки їх неврегулювання стали більш очевидними – порушення законодавчих вимог щодо медійної продукції, в тому числі і «мовних квот». Та найбільш негативних наслідків в контексті зволікання із законодавчим регулюванням відносин створили крипто-валюти, які вплинули на більшість галузей права, як у формі нових інструментів реалізації правових механізмів, так і через створення нового об'єкту правовідносин.

Відповідно перед законодавчою діяльністю сьогодення стоїть завдання зміни основних підходів у напрямку більш системного виявлення нових правовідносин та їх оцінки на предмет масштабів наслідків і актуального часу на їх врегулюванням позитивною нормою.

Зазвичай, розглядаючи наслідки динамічного розвитку сучасних засобів комунікації, вчені звертають увагу на їх позитивну суспільну роль. Нові форми комунікації держави і суспільства створюють передумови розвитку інститутів і організацій громадянського суспільства, які забезпечують нарощування

соціального капіталу всіх учасників певної комунікації [55, с. 120]. Функціонування соціальних мереж сприяє горизонтальній структуризації суспільних відносин, що є однією з передумов формування й розвитку громадянського суспільства [129, с. 56]. Критикуючи теорію глобалізації, Розенберг називає її утопічною і не науковою ідеологією. І тут можна погодитись, розглядаючи появу технологічних інструментів обміну даними у глобальному просторі, ідеологи теорії не усвідомлювали суспільну організацію, як мультифакторне явище, вивчаючи причини переваг і впускаючи вплив недоліків. Розенберг пов'язував появу глобалізації з розпадом Радянського Союзу, коли *«заповнення соціополітичного вакууму (породженого наслідками розпаду СРСР) створило жахливе відчуття прискореного руху часу і стиснення простору. Але ці відчуття за визначенням могли бути лише тимчасовими»* [159, с. 6]. Аналіз сучасного періоду вказує на іншу обставину: не тільки появи, але й занепаду утопічної віри дослідників у суспільне об'єднання - неконтрольована конкуренція груп - фактор, який замість об'єднання світу почав сприяти ще більшому розколу. Конкуренція - важливий елемент прогресу людської цивілізації, але її можна порівняти хіба що з атомною реакцією - корисна, лише якщо контрольована. В свою чергу, Інтернет не має інструментів централізованого контролю соціальної конкуренції, і це виключає його здатність до забезпечення принципу рівності у конфлікті спільнот, що спровокувало хаотичну форму соціального протистояння, супроводжувану тиском і приниженням оточуючих. Додатковим фактором цього явища стало і право на анонімність, забезпечене Інтернетом, яке відкрило можливості до уникнення відповідальності за розповсюдження інформації. Соціальні мережі сьогодні поступово замінюють собою багато інститутів громадянського суспільства, наприклад, інститут мирних зборів, імпортувавши протест у віртуальну мережу з тією ж ефективністю результату. Та вони не стали соціумом! Однак Інтернет позбавлений здатності до примусу, припускаючи виключність свободи у формі хаотичного конфлікту, наслідком якого стає лише суспільне розрізнення і зниження результативності. Проблема свободи Інтернету і наслідків цього явища

у впливі на державно-правові процеси є однією з найактуальніших наукових дискусій сучасності, яка досі не має єдиного рішення.

Підсумовуючи, сьогодні ми отримали форму суспільної організації, де за наявності технологічних інструментів обміну даними людству відкрилась можливість до діалогу у глобальному просторі та реальному часі. Цей процес не тільки відзначився здатністю спільноти до самостійного, поза волею держави, формуванню правила поведінки, але й до високої динаміки його зміни в часовому вимірі, як результат комунікативної системи розповсюдження альтернативних практик. З розвитком процесів використання можливостей нового електронно-інформаційного середовища обмін даними усе більше перетворюється з засобу виникнення правовідносин на засіб їх існування [132, с. 51]. Емпірична, фактична або феноменологічна основа дійсності полягає в тому, що знаходиться у світі реальності, буття, факти. На цій підставі обґрунтовується норма у її ефективній слухняності з боку виконавця. Ми більше не маємо справи з обґрунтуванням або ідентифікацією права, а з його застосуванням [156, с. 322]. Однак процеси децентралізованої соціальної конкуренції замість утопічно очікуваної самоорганізації спричиняють деградаційні та деструктивні наслідки. Явище відкритості Інтернету здатне нести загрозу збереження суверенітету зацікавлених держав та їх можливостей у контролі вмісту, ідей, поглядів чи інформації, які доступні громадянам [162, с. 1]. Проблему неконтрольованості суспільних відносин в Інтернеті визнав і один з його засновників Тім Бернерс-Лі, який у своєму відкритому листі до 30-ї річниці створення мережі зазначив: *«У Лісабоні на веб-саміті було досягнуто домовленості об'єднаною групою людей, які погоджуються, що нам необхідно встановити чіткі норми, закони та стандарти, що лежать в основі мережі»* [164].

Наступним фактором, що впливає на порядок зміни правовідносин у часі, є динаміка технологічного розвитку. Кожна нова технологія лише пришвидшує наступний винахід, а це - нові об'єкти права, нові, ефективніші способи і засоби їх набуття. У сучасному світі значних глобальних перетворень знання та інформація породжують нові знання, їх обсяги і вплив на продуктивний розвиток

суспільства зростає у геометричній прогресії [69, с. 18]. Винаходи не тільки здатні породжувати правовідносини нового типу, але й збільшувати кількість процесів, в які людина вступає протягом часового проміжку. Так, сучасна домогосподарка завдяки доступній побутовій техніці здатна одночасно виконувати такі процеси, як прання, миття посуду та прибирання, і поки прилади працюватимуть, вона може виконати і четвертий процес, наприклад, вивчення іноземної мови онлайн. Завершені результати, на які лише декілька десятиріч тому знадобився б мінімум один повний день, домогосподарка 21-го сторіччя створює в лічені години. Але людина не здатна не діяти, відповідно звільнену частину дня вона наповнює іншими діями та практиками, створюючи протягом одного часового проміжку значно більше результатів у порівнянні з попередніми епохами розвитку людства. Навіть при написанні цього дослідження часто використовувались наукові публікації, які перебувають у відкритому доступі, що дозволяло зекономити час на бібліотеку (не тільки перебування у самому закладі, але й час дороги до нього). А за допомогою хмарних сховищ робота редагувалась онлайн зі смартфона, перебуваючи у громадському транспорті, заповнюючи відповідний час. Тут можна привести приклад динамічної трансформації військового волонтерства 2014 року, які декілька разів змінювали форму роботи, як відповідь на шахрайські дії під їх ім'ям. На момент виникнення перших ініціатив із законодавчого регулювання волонтерства вони адаптували формат роботи під діючі норми, але значно втратили в ефективності явища. Підвищення темпу життя середньостатистичного виконавця закону сьогодні сформувало і соціальну вимогу до зміни ефективності звичних механізмів реалізації права у бік зменшення часу від звернення до результату, як важливого критерію суспільної оцінки якості закону.

Приведення способів реалізації законодавчої діяльності у відповідність до вимог сучасності має і ряд перешкод, що полягають, в тому числі і у парадоксі взаємосуперечливих способів вирішення окремих елементів проблеми, де, зокрема, швидкозмінність правовідносин вимагає узагальнювати правило, а проблема ускладнення систем суспільної організації вирішується його

деталізацією. Тут можна розглядати навіть такі радикальні рішення, як перегляд змісту права законодавчої ініціативи у напрямку обмеження парламентаря в межах ініціативи мети закону та його безпосереднє прийняття, закріпивши процес визначення способів, засобів, інструментів, а також законодавчої техніки за окремо визначеною інституцією фахових спеціалістів.

Враховуючи викладене, в категорії якості закону - досягнення соціального результату суспільні трансформації, викликані зміною значення часово-просторового виміру, спричинили наступні проблеми законодавчої діяльності: глобальність простору спілкування провокує безсистемне накопичення зовнішніх практик соціальної взаємодії поза волею держави; підвищення динаміки технологічного розвитку збільшує кількість новітніх об'єктів права, зменшуючи час на обговорення та прийняття виваженого політичного рішення щодо порядку його регулювання. В категорії юридичної якості закону час і простір, як фактор, сформували вимогу до вирішення суперечності узагальнення або конкретизації норми закону. І для обох категорій однаково актуальними стали: проблема надмірно високої динаміки зміни звичних практик соціальної взаємодії, що відображається, як на актуальності прийнятих політичних рішень, так і тривалості регулювання правовідносини у часі; своєчасність виявлення інновацій та розрахунок їх впливу на соціальну структуру і обставини, що вимагатимуть позитивно-правового регулювання в межах «ідеального часу»; проблема високої динаміки інформаційного обміну практиками альтернативних закону моделей поведінки та неякісної норми, що підвищує розвиток нігілізму та недовіри до державних інституцій у час значно швидший, ніж це було за попередніх епох.

Правовідносини варто усвідомлювати, як конкретну одиницю, що реально існує у просторі і може виникати, змінюватись та припинитися у часі. Глобальний форум, як здатність до колективного діалогу в глобальному просторі та реальному часі, став інструментом узгодження правила поведінки, недоступним у попередні епохи людської цивілізації. Це явище вплинуло на фундаментальні принципи розробки позитивної норми, які виходили з структури

суспільної організації, де єдиною подією правового характеру для всіх суб'єктів у глобальному вимірі міг бути лише закон. Сучасне суспільство не тільки отримало інструменти узгодження змісту відносин поза волею держави, але й відзначилось високою динамікою зміни правовідносин у часі, де негативні наслідки правила можуть виникати швидше за їх законодавче врегулювання. Ці теоретичні, логічно-обгрунтовані висновки вимагають додаткової перевірки і дослідження для встановлення напрямку реформування законодавчих інституцій держави з метою підвищення якості нормативного акту у створенні ефективної структури суспільної організації в нових умовах гіпердинамічного інформаційно-активного суспільства [103, с. 29-42].

3.3 Підвищення ефективності законодавчої діяльності в умовах розвитку інформаційних технологій

Епоху інформаційного суспільства прийнято розглядати за наслідками: позитивними - вільний доступ до інформації, обмін науковими даними, винаходи, що рятують життя; негативними - фінансування тероризму і наркоторгівлі інструментами крипто-валют, вплив на маси у політичній конкуренції засобами соціальних мереж. Але варто поглянути в причини цих явищ і нам відкривається набагато складніша модель соціальних відносин. Надмірно висока динаміка розвитку інформаційних технологій сприяє формуванню революційно нової структури соціальної організації, що змінила звичний порядок відносин. Сучасний законодавець вимушений враховувати новітні інструменти соціального діалогу, де закон припинив бути єдиною подією правового характеру, що примушує людей у різних локаціях держави до однакового правила поведінки. Це реальність, де соціальна група здатна самостійно узгоджувати форму комунікації для набуття бажаного результату в реальному часі і глобальному просторі. Де правовідносини можуть змінюватись швидше за процедуру прийняття акту, а програмний код може виключати

потребу державного примусу, створюючи алгоритм правовідносин, порушити який можуть виключні суб'єкти, що володіють спеціальними знаннями.

В той же час функціональні можливості інформаційних технологій можуть бути використані й у напрямі підвищення ефективності законодавчої діяльності. Штучний інтелект – перше технологічне відображення здатності до аналізу інформації і прийняття рішень може спрямовуватись на аналіз способів законодавчого регулювання, уникнення колізій та логічність конструкції законодавчої техніки. Дослідження соціальних мереж показує соціальні настрої, виокремлює популярні інновації, вказує на практичні недоліки існуючих законів. Розвиток застосування технологічних переваг в законодавчій діяльності здатне зменшити їх же негативний вплив.

Сучасним світовим трендом юридичних досліджень впливу інформаційних технологій на державно-правові явища є етика застосування штучного інтелекту в державній сфері. Ця технологія, здатна до прийняття рішень, стала тим самим середовищем до існування регулювання правовідносин інструментами програмного коду. Соціальні дослідження штучного інтелекту потрібно відрізняти від точних наук, спрямованих на вдосконалення самої технології. Гуманітарна наука переважно спрямована на пошук моделей організації суспільства інструментами штучного інтелекту в умовах загального страху перед невідомим. Актуальність дослідження напряму використання штучного інтелекту в діяльності державних установ тільки наростає. Особливої уваги привертають питання управління ризиками його використання у державному секторі, способів управління, вимірювання результативності та впливу [138, с. 1]. З одного боку його переваги безспірні. В умовах гіпердинамічної зміни соціально-правових явищ ця технологія дозволяє державам наздогнати ту динаміку, підвищивши якість державних послуг та швидкість їх змін під новітні умови. Автоматизовані системи прийняття рішень мають нормативні наслідки не лише для кожного аспекту соціального життя, але й для того, як політики у всьому світі розробляють соціальні та правові інститути в епоху ШІ [150, с. 125]. Штучний інтелект перебирає на себе все більше завдань, які переважно були

притаманні виключно людині, це провокує новітні соціально-культурні трансформації [165, с. 40]. Та поруч з перевагами зростають і ризики.

Інформаційні технології змінюють наше життя, створюючи новітні, позитивні та негативні практики і виклики, такі, як робота через онлайн-платформи або маніпулювання виборцями через соціальні мережі [151, с. 164]. Серед ризиків штучного інтелекту, зокрема, розглядають і можливості використання його потенціалу суб'єктами влади в їх персональних інтересах, що серед інших суспільно-негативних наслідків несе і ризик зниження довіри людей до таких технологій [163].

Здатність до прийняття рішень завжди була виключною особливістю людини і не мала технологічного відображення. За цим же критерієм суб'єктивного сприйняття було побудовано багато інститутів реалізації державної влади. Світ став перед складним вибором, де відмова від штучного інтелекту послаблюватиме владу перед динамікою суспільних трансформацій та іншими державами, а його використання зазіхає на монополію людини у прийнятті владних рішень. Зміст будь-якої технології відображає суб'єктивні переконання конкретної людини – творця. Сьогодні функціональні можливості ШІ можуть бути використані і для підвищення ефективності законодавчої діяльності. Зокрема, у напрямках вирішення таких проблем, як дотримання правил законодавчої техніки, логічна завершеність структури та зміст проекту закону, розрахунок витрат бюджету. Однак на відміну від готового програмного продукту, штучний інтелект розробляється виключно під індивідуальне замовлення, яке формується компетентним у галузі спеціалістом (правником) у консультації із розробником, який корегує технічне завдання відповідно до здатності технології. Саме питання, хто і у якому змісті задаватиме технічне завдання технології, що перебирає на себе частину рішень держави, викликає найбільші сумніви та занепокоєння. Та, переважно, дослідники заперечують більшість оголошених ризиків, зазначаючи, що, як державна політика формується за допомогою принципів обережності, вона створює серйозну загрозу технічному прогресу, економічному підприємництву, соціальній

адаптації та довгостроковому процвітання [137, с. 43]. І ця обставина та масштаби розвитку штучного інтелекту вже не лишають місця до відмови від технології, спрямовуючи увагу науковців на пошук ідеальних моделей максимального використання його позитивних властивостей з як можна більшим зменшенням ризиків. І поки наука шукає етичні межі вирішення проблеми, багато країн сьогодні намагаються врегулювати це явище шляхом затвердження стратегічних планів розвитку штучного інтелекту. Один із найбільш широких та деталізованих стратегічних планів у контексті кількості державних галузей, в які залучається штучний інтелект, має Китай, що пояснюється високим впливом його державних інституцій на економічні процеси [161, с. 191].

Одним із аргументів прибічників ідеї застосування технологій у законодавчій діяльності є те, що сучасна залежність якості закону від людського фактору перебуває у набагато більш хаотичній складовій. Зокрема, аналізується явище політичної ідеології, що впливає на якість закону через принцип формування парламенту. Ідеологія складає систему гіпотез, припущень, ідей, теорій, програм, які відображають цілісне бачення політичних, економічних та інших інтересів соціальних груп відносно їх співпраці з іншими спільнотами і державою в цілому. Також зміст ідеології включає оцінку місця цих політичних суб'єктів в реальному житті, їх погляди на ефективність політичного розвитку і його відображення в ідеологіях інших суб'єктів [36, с. 19]. Більшість ідеологій побудовано на припущеннях і часто трапляються випадки, коли їх помилковість проявляється у настанні негативних наслідків для держави і суспільства.

Інструментами закону держава лише регулює відносини стосовно явищ, які виникають поза його волею. Технології створюють об'єкти права, а інформаційні технології забезпечують обмін даними у їх оцінці та аналізі подій. Саме на основі інформації людина приймає рішення [123, с. 332]. Технології відкрили людству не просто інструмент для спілкування і розваги, це новий тип структури суспільства та порядку виникнення, зміни і припинення правил соціальної комунікації, забезпеченої системою законодавства. В останні десятиріччя українське суспільство зазнало значних трансформацій, зміну відносин влади і

власності, розвиток механізмів ринкової економіки, що призвели до процесів зміни соціальної структури, появи нових і зникнення старих верств населення та соціальних груп, зміни правил поведінки та соціальної взаємодії [56, с. 41].

Наче у контрольованій атомній реакції роль правової науки зводиться до зіштовхування інтересів двох індивідів, які, перетинаючись у послідовній конфігурації правил, створюють нову енергію у формі бажаного від правовідносин результату. Виникнення правовідносин стає причиною для послідовної серії подій, що породжують результат у формі певного економічного, соціального, правового стану суспільної групи, які люди схильні характеризувати за узагальненим критерієм результату власного життя, як погане або задовільне. Як ядерна фізика не здатна управляти кожним атомом окремо і контролює їх реакції, використовуючи загальні послідовності хімічних сполук і фізичних явищ, правова наука управляє приватним випадком за принципом «системи в системах», де конфігурація загального – системи - в алгоритмічній послідовності у часі і у просторі створює приватний випадок, спонукаючи індивіда до дій, результат яких стає причинами для народження нового загального - систем та результатів. У цьому кругообігу формується єдине загальне - структура соціальної організації суспільства, і єдине приватне - результат життя окремого індивіда, який досягається, як мультифакторний наслідок двох складових: індивідуальної (власної компетенції, досвіду, талантів, переконань, інше) та суспільної (здатності до реалізації індивідуального потенціалу у суспільній групі через вибудовану мережу соціальних комунікацій). Для досягнення такого результату значення набуває не тільки зміст правовідносин і його здатність породити очікувану «енергію», але й такі фактори впливу, як час, простір та послідовність. Під час круглого столу, де обговорювалась ініціатива створення в Україні Міністерства ветеранів, один з учасників висловив слушну критику, заперечуючи актуальність такої інституції: «Спочатку потрібно розробити і прийняти новий закон, як нову систему соціального захисту ветеранів, і лише усвідомлюючи її положення, стане зрозумілим, які державні інституції потрібні для її реалізації». Проектуючи

перелічені фактори на законодавчу діяльність, формується ефективна послідовність мислення законодавця, що орієнтований на створення якісного акту: остаточний результат - події/дії, що його формують - правила поведінки, необхідні для появи події/дії - нормативний акт, що спонукає до появи правил - роль акту в системі законодавства і необхідність зміни інших актів - послідовність впровадження норм та дій для досягнення бажаного результату. Така послідовність мислення має враховувати і суб'єкта правовідносин у його індивідуальному психоемоційному сприйнятті дійсності, що зумовлює розгляд ефективності правил у часі і просторі, висуває додаткові вимоги до їх розуміння і здатності до прийняття соціальною групою.

Суспільство сучасного типу, класифіковане деякими дослідниками як інформаційне, зазнало впливу значної зміни явищ часово-просторового характеру. Новітні інструменти обміну даними сформували культурне середовище, що за своїми наслідками можна назвати не інакше, як новою правовою реальністю, де ступінь новизни достатня для застосування терміну «епоха».

Особливу роль в таких інструментах відіграло явище глобального форуму - здатності до колективного діалогу в реальному часі і глобальному просторі. Діалог може існувати виключно у реальному часі і всю історію людства він перебував у локальному просторі. З появою телефонії цей метод пізнання вийшов за межі конкретної локації, але лише у приватному випадку. Колективна форма діалогу, як форум, віче, збори, так само мала локально-просторовий вимір буття - площі, майдани, вулиці. І лише з появою світової мережі вперше в історії цивілізації колективний діалог вийшов у глобальний простір, зберігши здатність до існування в реальному часі. Діалектика, як метод пізнання дійсності, є одним із головних факторів формування правовідносин. Через тезу і антитезу відбувається процес критичного пізнання світу, обмін новими практиками, узагальнення приватних висновків у суспільну позицію. Глобальний форум вперше об'єднав ці ознаки в інструментах соціальних мереж та інших комунікативних ресурсах. Це відкрило суспільству раніше відсутні можливості

колективного узгодження правила поведінки поза волею держави. Швидше за формальні процедури законотворення у часі і у просторі, що більший за державні кордони. Глобальний форум, позбавлений централізованих запобіжників, спровокував афективну форму соціального стану, де кожен індивід, що перебуває у приватних обставинах його життя (вдома, на роботі, інше) опиняється у психоемоційному стані, властивому людині, що перебуває у натовпі. Тут люди не лише перебувають у межах візуального контакту один з одним, у натовпі відбувається ефект, коли маса підкорює собі поведінку індивіда у реальному часі. Стихійні форми поведінки, які виникають в масі, описуються різними механізмами, одним з яких є циркулярна реакція, за яким відбувається емоційна стимуляція на несвідомому, психофізичному рівні [128, с. 133]. У масі відбувається зміна поведінки індивіда відносно тієї, що притаманна йому у звичайному житті. Зменшується здатність до критичного мислення, підвищується емоційне сприйняття навколишніх подій, збільшуються ефекти навіюваності, заражуваності, ірраціональності. І навпаки, знижується здатність до раціонального, логічного мислення та аргументації. У масі немає місця власним інтересам, вона нейтральна, її енергія, в однаковій мірі може бути спрямована на руйнування, так само, як і на захист ідеалів [128, с. 134]. Глобальний форум забезпечив тиск маси на індивіда, незалежно від локації його перебування. І в такому стані сучасний користувач віртуальних мереж перебуває постійно, на відміну від тимчасовості реального натовпу. І цей фактор спровокував не тільки психоемоційні стани, типові для сучасної людини, такі, як депресія, роздратованість, розгубленість. Відбулось формування деградаційних культурних тенденцій.

У поєднанні з факторами гіпердинамічного темпу науково-технічного прогресу та збільшення населення глобальний форум породив надмірно високу динаміку зміни соціально значимих процесів і явищ, що зменшило здатність індивіда до постановки довготривалих цілей на майбутнє, як основної умови формування дій у сучасному. Людина часто уявляє собі майбутнє, але ці уявлення можуть спонукати до діяльності лише тоді, коли вони набувають форми

мети, яка відображається у суб'єктивній уяві, як деякий задум, ідея, яка ще не існує, але спонукає людину до діяльності, як способу її досягнення та реалізації [130, с. 159]. Припущення майбутнього є однією з фундаментальних психологічних потреб людини, як неодмінна умова мотиву кожної дії. Законодавча діяльність особливо залежна від цього фактору. Формульовані норми завжди спрямовані на створення результату в майбутньому, як короткострокової перспективи, так і довгострокової. Автор проекту закону має припускати умови, в яких буде жити виконавець, фактори впливу на його особистий результат, сприйняття та здатність до виконання спроектованої норми в його майбутньому реальному житті. Гіпердинамічний темп життя сучасності значно ускладнює цей елемент законодавчої діяльності. Новітні практики у формі більш ефективних моделей поведінки для досягнення бажаного результату здатні виникати занадто швидко, інколи змінюючись скоріше за прийняття самого закону. Цей фактор є об'єктивною причиною частої зміни законодавства та зниження якості закону внаслідок несвоєчасного виявлення природної зміни правовідносин. Відповідно підходи до законотворчості мають бути переглянуті з урахуванням цього фактору в напрямку зниження його негативних наслідків.

Та одним з ключових факторів змін, спричинених розвитком інформаційних технологій та високої динаміки науково-технічного прогресу, стало ускладнення систем - мова про всі соціальні системи, в тому числі і такі, як держава та правова система. Соціальні системи та суспільство в цілому сучасною літературою визнаються, як динамічні явища, що перебувають у постійному русі та змінах [117, с. 42]. Відповідно, часовий вимір системи характеризується швидкістю - частотою змін в певному часовому проміжку, а її просторовий вимір існує у території розповсюдження та проявляється за критерієм кількості учасників. У складній системі її елементи взаємодіють у послідовності причиново-наслідкових комунікацій, як процес, що формує зміст системи і її загальний результат. На складність системи особливий вплив відіграє динаміка науково-технічного прогресу, де кожне нове знання та технологічний винахід, кожна нова практика у напрямку підвищення ефективності моделей поведінки породжує нові

елементи системи та зовнішні фактори, що впливають на її зміст. Сучасна епоха сформувала складну конфігурацію умов існування систем, надмірну динаміку змін у часі, надскладну за кількістю елементів і зовнішніх факторів впливу у просторі. В такій системі стало вкрай важко орієнтуватись, і без детального дослідження будь-яке припущення причин події стало переважно помилковим. Навіть за умови приділення дослідженню питання достатньої уваги, залишається ризик зміни фундаментальних елементів і факторів системи ще до його завершення, що зробить висновки не актуальними. Гіпердинамічність ускладнення системи, як наслідок розвитку інформаційних технологій, стало причиною зниження якості законодавства через часті випадки намагання парламентарів визначати способи і засоби нормативного регулювання в їх суб'єктивному сприйнятті дійсності. Все, що здається очевидним, віднині є гарантовано помилковим припущенням, встановлення ж істинних причин проблеми, що потребує законодавчого регулювання, можливе виключно за якісного дослідження системи комунікацій регульованої сфери відносин. Дослідження причиново-наслідкових зв'язків явища має набути імперативного статусу, як обов'язковий елемент законотворчого процесу, що здійснюється незалежно від рівня складності регульованих правовідносин.

Важливим фактором впливу інформаційних технологій на підходи до законодавчої діяльності є глобальність простору мережі, за допомогою якого правовідносини виходять за межі кордонів окремої держави і її суверенної правової зони. Відбувається зниження ефективності стримування інструментами закону, імпорту і впровадження новітніх правових практик та технологічних явищ у структуру суспільної організації соціуму в суверенних кордонах держави. До новітніх глобальних правових явищ можна віднести крипто-валюту, яка відрізнялась від звичних платіжних засобів відсутністю централізованого контролюючого органу, інституції, яка б могла, наприклад, заморозити рахунки або провести емісію, заблокувати платіж [77, с. 716]. У теоретичному ставленні до правової природи крипто-валюти існують різні підходи, які відображаються і у різниці регулювання цього явища, в залежності від юрисдикції, як засіб

платежу або засіб обміну. [113, с. 84]. Це перший фінансовий інструмент, який не має ані власного центробанку, ані іншого суб'єкту регулювання, а, отже, і суб'єкту переговорів. Для кожної з держав крипто-валюта завжди є подією без жодних інструментів впливу. Іншим фактором є імпорт правових явищ і правил поза волею держави. Для прикладу можна привести порноіндустрію. За своєю суверенною волею держава Україна визначила це явище як таке, що підлягає забороні інструментами національного кримінального права. Відповідно до статті 301 Кримінального кодексу в Україні заборонено ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів [60]. Але українські користувачі мають вільний доступ до матеріалів відповідного змісту за допомогою глобальної мережі. Важливою відмінністю цього явища від попередніх форм потрапляння такої продукції на територію держави є їх легальність в протиположній формі - контрабанди. Веб-ресурс порнографічного змісту створений в державі, де виготовлення і розповсюдження такої продукції є юридично дозволеним видом діяльності, доступний для перегляду у будь-якій країні світу за вільного доступу до Інтернету. Інформаційні матеріали виходять за межі явищ імпорту та контрабанди, знижуючи практичну здатність кожної держави самостійно визначати свою волю стосовно їх припустимості. Зазначений фактор вказує і на хиткий баланс існування інститутів захисту суспільної моралі. Наприклад, достатньо одній державі вийти з міжнародного договору та дозволити виготовлення інформації, визнаної неприпустимою іншими, як зазначена продукція стане легально доступною всьому світові. Рівні регулювання правовідносин щодо мережі Інтернет поділяють на міжнародний, регіональний (право Європейського союзу) та національний [27, с. 116]. За змістом описаних вище правовідносин зазначені явища мають регулюватись інструментами національного права, але за простором свого існування ефективний вплив на їх регуляцію здатно вчиняти лише право міжнародне, яке, в свою чергу, не має відповідних інструментів юридичного впливу. Зміст процесів нормотворчості у міжнародному праві перебуває під впливом дипломатичних стандартів та зовнішньої політики

окремих держав, які відображаються у їх національній правовій системі [8, с. 328]. Джерела міжнародного права представляють собою форму, в якій фіксується практика вирішення актуальних проблем [52, с. 16]. Єдиним ефективним інструментом обмеження розповсюдження інформації у мережі поза географічними кордонами стали кордони культурні і мовні. Цей фактор об'єктивно спровокував загострення у міжнародних стосунках держав у питаннях національної мовної політики. Сучасне світове товариство опинилось в умовах потреби переоцінки інструментів міжнародного права, так само, як і формування новітніх підходів у нормотворчості права національного. Врахуванню підлягають фактори фактичної здатності норми бути реалізованою в умовах існування Інтернету і вільного доступу до інформації. Суверенна воля держави відносно явищ, що мають інформаційне відображення, знижується у здатності до практичної реалізації. Глобальний простір мережі поруч з соціально-позитивними джерелами інформації (доступ до наукових публікацій, світової літератури, міжнародних новин, інше) отримав і свою негативну сторону (розповсюдження порнографії, фінансування тероризму та наркоторгівлі за допомогою крипто-валюти). В цих умовах принцип «що неможливо заборонити, можна лише контролювати» набуває особливої актуальності у формуванні стратегічної волі держави стосовно відповідних явищ.

Оцінюючи публічно-політичну залежність волі законодавця від волі домінуючих груп суспільства, важливо оцінити і ще один фактор, який впливає на порядок оцінки дійсності середньостатистичною сучасною людиною - це гіперінформованість коротких змістів. Будь-який спосіб сприйняття інформації розтягнутий у часі і обмежений обсягом змісту. Значення має кількість тем, як інформаційної одиниці, які людина намагається пізнати протягом часового виміру, наприклад, однієї години. Чим більше тем, тим менший обсяг пізнання змісту кожної з них. Сучасна «інформаційно залежна» людина отримує занадто багато тем, що зводить обсяг пізнання змісту кожної з них окремо до мінімуму. Така інформація пізнається узагальнено і не усвідомлюється в деталях. Інформація є основою компетенції та головним джерелом для оцінки дійсності і

формування висновків. Рівень фаховості визначається об'ємом інформації з предмету дослідження, який людина пізнає в деталях. Але епоха інформованості короткими змістами знижує як рівень компетенції, так і здатність до оцінки дійсності. Інформованість короткими змістами має виключно негативний вплив на державотворчі процеси, в тому числі і законодавчу діяльність. Зниження здатності до детального аналізу політико-правових подій, причин і результатів політичних рішень в умовах ускладнених систем та гіпердинамічної зміни явищ формує суспільний запит на «прості відповіді», які, зазвичай, є вкрай помилковими. Але часто парламентарі у бажанні догодити публіці розглядають законодавчі ініціативи крізь призму помилкового, але популярного в суспільстві запиту, виключаючи фахову оцінку як таку, що не створює політичних дивідендів. Внаслідок такого підходу приймаються закони вкрай низької якості, часто не тільки не здатні до створення результату, але такі, що наносять пряму шкоду інтересам держави і суспільства. Але підхід набуває популярності серед суб'єктів політичного процесу, оскільки шкода від закону залишається незрозумілою більшості учасників соціальної групи, а політична популярність і довіра виборців є незмінною цінністю.

Павло Барковський у своїй статті «Постідеології сучасності: «Гібридні ідеології» або «нові міфології», як фактор конституювання постсучасного соціального поля», зазначає: *«Людина сьогодні керується, мабуть, мозаїчною картиною світу, в якій відсутні міцні острови істини, як абсолютної переконаності у відповідності наших уявлень реальності, де поняття справжнього і віртуального, справедливого і нечесного, війни і миру стали розмитими і такими, що часто не відрізняються. Те, що приходить на зміну звичним ідеологіям, має характер змішання різних раціоналізованих моноідеологій в гібридне ціле, що дозволяє поєднувати речі, які до цього здавалось б, свідомо важко сполучати. Причому поєднувати їх в такий вид віри, що апелює переважно до емоційного, а не розумового початку в людині»* [4, с. 82-83]. У комплексі з фактором гіперінформованості короткими змістами сформувався явище, де середньостатистичний виборець втратив можливості до

оцінки ефективності ідеологічної пропозиції, так само, як і оцінки різних течій однієї ідеології як такої. Фактор високої динаміки соціальних змін примушував авторів ідеологій до вкрай часті змін фундаментальних ідеологічних концепцій, які потрібно адоптувати до новітніх вимог, породжених новими технологіями та знаннями. Ідеології втратили свою монолітність та сталість, зникла асоціативна впізнаваність ідеологічних доктрин. Об'єктивною реакцією суспільства стає зміна пріоритетів політичного вибору від аналізу ідеологій до сприйняття окремих політичних діячів. Та це лише гіпотеза, дослідити яку можна в межах інших галузей наук, таких, як політологія або публічна психологія. Але ці дослідження мають високе значення для пошуку істини і способів відвернення негативних наслідків. У історичному контексті причини важливих політичних подій та заворушень завжди полягали у прагненні пригнічених соціальних груп до домінування через доступ до політичної та державної влади [47]. Один з прикладів такого процесу радикалізації відмічає Борис Кашніков, який, розглядаючи питання честі у сучасній війні, звертає увагу на деградацію морально-етичної складової новітніх правил: *«Противник в сучасній «справедливій війні» - це завжди злочинець. Навпаки, моральний ідеал класичної війни передбачав шанобливе ставлення воїнів протилежної сторони один до одного, якщо це ще не абсолютна війна. Сучасна теорія справедливої війни знищує цю необхідну різницю, оголошуючи всіх противників «справедливої сторони» злочинцями»* [49, с. 65]. Та не лише у війні відбуваються процеси радикалізації суспільних настроїв. Виборчі кампанії у різних країнах відрізняються зростанням напруженості у відносинах виборців різних кандидатів між собою. За знецінення ідеологій виборці вступають у міжособистісні конфлікти стосовно підтримки конкретних людей - суб'єктів політичного процесу. І методи таких протистоянь набувають досить безкомпромісних форм.

Однак технології відкривають і можливості. Класичний закон намагається примусити людину до визначеного правила поведінки інструментами державного примусу, встановлюючи покарання за його порушення та, в деяких випадках, заохочення за дотримання. Не зважаючи на ризик бути покараним, для

людини це питання завжди залишається правом вибору. Технології ж дозволяють створити модель, де такого вибору не буде, оскільки програмний код передбачатиме єдино можливу процедуру реалізації права, без можливості його порушення або обрання альтернативної поведінки. Розвиток таких технологій дозволить виключати з системи законодавства ті інститути, які технологічно реалізовані, що дозволить спрощувати систему законодавства як таку, відповідно підвищить здатність орієнтації в ній та розуміння аналізу причин державних рішень і суспільно-значимих наслідків. Однією з таких правоутворюючих технологій є Блокчейн, який за революційністю і майбутніми можливостями порівнюють з появою Інтернету. На думку експертів, технологія Blockchain може бути використана у значно ширшому колі відносин, а не лише для крипто-валют [113, с. 84]. За прогнозами на найближче майбутнє Blockchain може бути використано у таких сервісах, як банківські послуги, операції з активами та іпотечними кредитами, страхування тощо, а також на ринку інвестицій та платіжних сервісів. Blockchain має конкурентні переваги перед платіжними системами, в першу чергу, швидкістю обробки операцій та вартістю для кінцевого споживача [124].

Ще одним способом вирішення проблем впровадження технологій може бути програмне моделювання поведінки соціальних груп на етапі до прийняття закону. Джей Форрестер ще 1971 року припустив можливість попереднього тестування роботи соціальних систем до відображення їх у рішеннях Уряду за допомогою комп'ютерного моделювання [146, с. 135]. В той же час, погляди про системність суспільства неодноразово піддавались критиці. І тут варто відмітити, що сам Форрестер відносить соціальні системи до нелінійних замкнених систем [146, с. 136], а ця класифікація стосується теорії хаосу. Так само критиці були піддані і переконання у здатності прогнозування соціальної поведінки інструментами комп'ютерного моделювання, в першу чергу, звинувачуючи ці технології у тому, що вони не змогли вирахувати кризи 2008 року. Але розвиток технологій моделювання соціальних систем на сьогоdnішньому рівні, особливо можливостей штучного інтелекту, вже нівелював ці звинувачення.

Варто визнати, що інформаційні технології розвиватимуться і впливатимуть на державно-правові явища незалежно від волі самої держави, що підвищує актуальність спрямованості правової політики на процеси цифровізації людини та суспільства [116, с. 44]. Законодавча діяльність сьогодні вимагає трансформації у напрямку методів і засобів її впровадження в умовах зміни структури суспільної організації. Головними напрямками таких змін мають стати: оцифрування правовідносин, підвищення рівня компетенції законодавця та його персоналу, скорочення середнього часу, що витрачається на прийняття закону. Недостатньо компетентний парламент, що довго розглядає кожен проект закону, значно знижує ефективність державного управління і створення суспільного результату.

Із допустимих інструментів реформування законодавчої діяльності можна розглянути такі, як:

– обмеження права законодавчої ініціативи через розроблення стратегій законотворчої діяльності, що відповідають виключно плану реформ. Це зменшить кількість заздальгідь неприпустимих законодавчих ініціатив, які відволікають парламентарів і примушують затрачати значну частину робочого часу на аналіз і розроблення проєктів законів, що не мають політичної або компетентної перспективи прийняття. Зекономлений час спрямовуватимуть на ретельніше дослідження запланованих проєктів;

– формалізація спеціалізації законотворчості як окремого фаху юридичної практики, що дасть змогу систематизувати доступ компетентних експертів до законодавчої діяльності;

– включення додаткового елемента законодавчого процесу – дослідження та виявлення істинних причин проблеми, що потребує розв'язання інструментами законодавчого регулювання;

– структуризація процесу виявлення нових об'єктів, які потребують правового регулювання, оцінювання їхніх якісних характеристик і наслідків, що допоможе отримати формалізовані дані про терміновість розгляду цього питання;

– визначення показників ефективності реалізації закону, що дасть змогу вдосконалювати ефективність законодавчої діяльності на емпіричному рівні через накопичення та узагальнення досвіду спроб і помилок його реалізації на практиці;

– розроблення стратегії застосування штучного інтелекту в державній сфері, визначення етичних принципів і стандартів його використання, плану прийняття необхідних нормативних актів;

– упровадження інформаційних технологій, зокрема таких, що ґрунтуються на штучному інтелекті, у сферу державного регулювання, що зменшить кількість нормативних актів і сприятиме спрощенню системи законодавства;

– розширення меж застосування інструментів програмного забезпечення, спрямованих на підвищення ефективності законодавчої діяльності.

Законодавча діяльність спрямована на формування системи послідовних зв'язків комунікацій суспільної групи, наслідком яких стає досягнення результату у вигляді змін суспільного, політичного, державного, соціального ладу. В свою чергу, ця система комунікацій залежить від психоемоційного рівня розвитку індивідів - учасників груп і їх інформаційних можливостей до обміну даними. В умовах динамічного розвитку інформаційних технологій перед порядком реалізації законодавчої діяльності постали нові вимоги: зменшення часу на прийняття закону, підвищення рівня компетенції законодавця технологізацією законодавчого процесу [102, с. 137-145].

Висновки Розділу 3

Динаміка поділу праці в умовах гіпердинамічного соціального розвитку спричинила об'єктивні передумови досягнення критичного рівня знання, необхідного для впровадження законодавчої діяльності, до рівня спеціалізації цього виду професійної активності. Це формує актуальність розгляду питання

виділення законотворчості, як окремої фахової професії з відповідними кваліфікаційними вимогами та відповідальністю за результат.

Законодавча система одночасно відображає природний та формує штучний поділ структури суспільної організації. Чим складнішим є цей поділ, тим більша потреба правильного відображення його структури в системі норм позитивного права для забезпечення соціальній групі належних інструментів комунікації, для реалізації їх колективного та індивідуального потенціалу.

В умовах високої динаміки соціальних перетворень через виникнення новітніх об'єктів права та поділу праці звужуються критерії відокремлення осіб у наданні їм соціальних статусів, підвищуються вимоги до правильності визначення ознак суб'єкта права і систематизації процесу наділення його певним комплексом прав і обов'язків. Ускладнення соціальної структури вимагає зворотної дії від тих, що припускаються у більшості неоідеологічних течій. В сучасних умовах для спрощення життя індивіда потрібно ускладнити бюрократичні процедури, хоч як дивно це б не звучало.

Ці фактори спровокували комплекс проблем законодавчої діяльності. Збільшилась кількість законів, як фундаментальної інформаційної бази, на яку спирається автор проекту нового акту, а також відбулось підвищення значення, ролі і впливу підзаконних нормативних актів. Наслідком стала поява явища позазаконного нормативного регулювання, коли неякісна норма, що нівелює правовий результат, закладається у проміжні акти вертикального ланцюгу законодавчої системи. Відповідно зміна закону в таких умовах, без точного встановлення причини, може призвести до залишення проблемної норми, що зробить законодавчу ініціативу не виправданою, а в деяких випадках і погіршити правові наслідки.

Не меншого значення набула і проблема відсутності вимоги до компетенції законодавчої діяльності, що в умовах ускладнення системи законодавства набула вкрай загострених форм через значне звуження спеціалізованих знань і збільшення наслідків помилки на рівні суспільного результату.

Розглядаючи законодавчу діяльність як процес у часі, формується висновок про здатність цього фактору впливати на якість нормативного акту. Забезпечуючи інструменти обміну даними в реальному часі, соціальні мережі та меседжери створили здатність суспільних груп до оцінки правових явищ у глобальному просторі. А новітні винаходи забезпечили збільшення процесів, в які людина здатна вступати протягом дня, та високу динаміку ускладнення системи суспільної організації. Зміни правовідносин і виникнення нових правових явищ відбуваються швидше за здатність держави регулювати їх інструментами закону. В найближчому майбутньому прогнозовано ця динаміка буде лише прискорюватись, що актуалізує потреби дослідження вимог до законодавчої діяльності у новітніх соціально-правових умовах інформаційного суспільства.

Інформація є основним засобом існування суспільної групи. Час, простір, зміст та форма – ці абстрактні категорії в умовах інформаційного прогресу набули конкретних форм у їх впливі на процес створення закону. Існуючі способи законодавчої діяльності створювались для іншого, набагато повільнішого та менш інформованого суспільства, для яких загальні правила ідеологій могли трансформуватись у доступні до розуміння правові змісти. Лише за декілька десятиріччів виникла нова система відносин, за динамікою і здатністю до обміну даними у часі якій немає аналогів у світовій історії. Нове суспільство почало вимагати нових підходів і до їх соціальної організації та комунікації між собою, що забезпечує держава інструментами нормативно визначеного правила. Відповідно світ став перед вимогою до зміни фундаментальних інституційних правил законодавчої діяльності на всіх її етапах, від розробки способів реформ до законодавчої техніки.

Результати дослідження, викладені у Розділі 3, відображено у таких публікаціях автора: [102, с. 137-145], [103, с. 29-42], [104, с. 206-214].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нові способи розв'язання наукового завдання, що полягає в комплексному вивченні законодавчої діяльності під впливом новітніх факторів, які сформувалися внаслідок трансформації соціальних явищ в умовах динамічного розвитку інформаційних технологій, для формування теоретико-правових поглядів і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення нормотворчого процесу й підвищення якості закону. Відповідно до поставлених завдань дослідження сформульовано такі висновки:

1. Законодавча діяльність є видом активності уповноважених суб'єктів, що спрямована на прийняття закону як нормативного акта вищої юридичної сили. Законодавча діяльність є формою реалізації функцій держави. З-поміж ключових її ознак виокремлено такі: діяльність – вид активності, складовими елементами та предметом дослідження якого є застосовані засоби й методи в їх впливі на якісні характеристики закону. За цією ознакою законодавча діяльність відрізняється від законодавчого процесу, який є цілісним явищем у послідовності подій, за дотримання яких письмовий текст набуває форми закону; спеціальний суб'єкт – посадові особи органів державної влади, уповноважені до окремих актів законодавчої діяльності. Ця ознака відрізняє діяльність від законотворчості як активності будь-якої особи в напрямі створення тексту законопроекту. Крім того, за переліком повноважень спеціального суб'єкта діяльність має значно ширші межі, що охоплюють не лише етапи складання тексту та формування змісту, а й категорії реалізації законодавчої ініціативи, формування концепції закону та набуття чинності.

2. Закон є основним джерелом права, нормативно-правовим актом вищої юридичної сили. Однак це визначення характеризує форму закону, якої набуває письмовий текст унаслідок дотримання послідовності процедур законодавчого процесу. Як штучне явище закон наділений функціональними можливостями. Структурно сучасний закон переважно відображає складну змістовну конструкцію інститутів, норм, термінів, що утворюють логічну послідовність

вимог до правил поведінки в широкому колі правовідносин. Якісні ж характеристики закону втілені в його змісті, розроблення якого визначає концепцію законопроекту – містить мету й способи її досягнення та інструменти законодавчої техніки у формуванні норм. Важливим є усвідомлення закону як елементу загальної системи законодавства, що формує вимогу до гармонійної відповідності його положень іншим нормативним актам. Законодавча діяльність у своїх складових спрямована на врахування: соціального стану, на зміну якого спрямовано акт, і способів його досягнення; встановлення повного кола правовідносин цієї сфери; комплексної оцінки системи законодавства й вимоги споріднених за сферою відносин актів; дотримання структурних вимог до закону та відповідність формулювання норм вимогам законодавчої техніки.

3. Власне закон став можливим завдяки такій інформаційній технології, як писемність. Незалежно від рівня розвитку інформаційних технологій, вони завжди позначаються на ефективності законодавчої діяльності безпосередньо й опосередковано, здійснюючи:

– прямий вплив – інформаційні технології та їх продукти як об'єкти правового регулювання; використання функціональних можливостей інформаційних технологій для підвищення ефективності законодавчої діяльності;

– опосередкований вплив – через забезпечення динаміки ускладнення структури суспільної організації визначають обсяг інформації, яка підлягає аналізу та врахуванню під час розроблення проекту нормативного акта, кількість, обсяг змісту й динаміки накопичення нормативних актів у системі законодавства, а також юридичної термінологічної бази; через стиснення часу обміну даними визначають навантаження завдань у часі й здатність до оцінювання якісних характеристик явищ, кількість і динаміку виникнення нових об'єктів правового регулювання, а також зміни умов існування правової норми, що впливає на її актуальність у часі.

4. Ефективною є законодавча діяльність, що охоплює комплекс способів, прийомів, методів, результатом застосування яких є створення якісного закону.

Якість закону слід оцінювати у двоєдиності його юридичних і соціальних властивостей. Зазначені категорії пов'язані причиново-наслідковим зв'язком, де лише за умови забезпечення юридичної якості нормативного акта, що полягає в його здатності до створення правила поведінки в реальному житті виконавців, стає можливим настання соціального результату.

5. Основним методом законодавчої діяльності є дотримання послідовності дій у створенні закону: мета – спосіб її досягнення – засіб – інструмент; під час оцінювання проєкту нормативного акта у зворотному напрямі: норма – необхідні засоби – спровоковані нею події – змінений суспільний стан. Практичним недоліком методу є подвійність тлумачення змісту його елементів. Для подолання проблеми запропоновано звуження їх дефініцій до головних відмінностей, де мета – сталий стан, у якому соціальна група має опинитися; спосіб – динамічне явище, спрямоване на створення соціального стану; засіб – ресурси, необхідні для реалізації способу; інструменти – безпосередня норма права, спрямована на створення правила поведінки, унаслідок якого реалізується спосіб.

Акцентовано на ефективності методу когнітивного моделювання мапи соціальних комунікацій у законодавчій діяльності, де через припущення поведінки виконавця норми в його реальному житті виявляються важливі обставини, що позначаються на ефективності норми.

Загальний огляд методів законодавчої діяльності в сучасних умовах засвідчує можливості підвищення її ефективності шляхом розширення предмета пізнання. Зокрема, законодавча діяльність існує в інтервалі від моменту реалізації права законодавчої ініціативи до моменту набуття законом чинності. Такі обмеження позбавляють законодавця можливостей оцінювати об'єктивні передумови законодавчої ініціативи та контролювати виконання закону на практиці. Унаслідок цього втрачається емпірична база більш вивіреного знання закономірностей правового регулювання. Для розв'язання цієї проблеми запропоновано поняття законодавчої інженерії як спеціалізованого

комплексного підходу до законодавчої діяльності в циклічній складовій регулювання правовідносин.

6. З позиції законодавця на прийнятті рішення щодо оцінювання проєкту закону позначаються такі фактори: досвід, який охоплює освіту, стаж у певному виді діяльності, особисті переконання; обсяг і повнота інформації, аналіз якої необхідний для прийняття виваженого рішення (у законодавчій діяльності ця категорія передбачає деталізовану інформацію про регулювання споріднених правовідносин в інших нормативних актах і знання у сфері, на регулювання якої спрямовано законопроект); час на аналіз доступної інформації; узгодження позицій із зацікавленими соціальними групами, іншими законодавцями.

З позиції виконавця закону він ґрунтується на тих самих факторах, приймаючи рішення про дотримання або порушення вимог нормативного акта в конкретних обставинах свого життя. Для законодавчої діяльності ці дані можуть бути встановлено шляхом статистичного аналізу соціальної групи, на яку спрямовано проєкт закону, щодо рівня освіти, переконань й обставин соціального досвіду. Зазначені дані можуть бути використано для підвищення здатності виконавця приймати вимоги закону.

7. Складність структури суспільної організації є наслідком розвитку інформаційних технологій, своєю чергою цей фактор позначається на законодавчій діяльності, створюючи об'єктивні передумови для збільшення кількості нормативних актів. Кожна інновація створює новітні об'єкти права, способи їх отримання, породжує нові цінності й здатності до комунікації та соціальної взаємодії. Виникають нові, змінюються наявні правовідносини, що зумовлює потребу правового їх регулювання. Тож структура суспільної організації в її елементах прямо пропорційно відображається в системі законодавства в кількісних і якісних показниках нормативних актів. Цей показник також впливає на ефективність законодавчої діяльності внаслідок збільшення обсягу інформації, яка підлягає аналізу в процесі розроблення та прийняття рішення стосовно проєкту закону. Сучасний стан засвідчує не лише складну структуру, а й високу динаміку її ускладнення, що обмежує здатність

законодавця до аналізу інформації таких масштабів, знижуючи якісні показники прийнятих законів.

8. Виведення комунікації між людьми, що в просторі перебувають у віддалених локаціях, у реальний час створило гіпердинамічну модель виникнення інновацій, новітніх практик соціальної взаємодії, що зумовило зміни наявних правовідносин. Це стиснуло часовий вимір появи нових і зміни наявних об'єктів права. Законодавча діяльність тепер реалізується в умовах, коли збільшилася кількість нових об'єктів, які потребують регулювання, зріс обсяг інформації, що потребує аналізу, і на виконання цих процесів скоротився час для прийняття рішення. Наслідком цих явищ стало зниження якості законів й ефективності законодавчої діяльності. Помилки в законодавчій техніці, правові колізії, неврахування об'єктивних умов, у яких виконавець має застосовувати норму, або помилки щодо причин, що провокують проблему, на усунення якої спрямовано проект закону, – більшість цих помилок має за об'єктивну причину динаміку розвитку інформаційних технологій та неврахування їх опосередкованого впливу на ефективність законодавчої діяльності.

9. Пропозиціями з удосконалення законодавчої діяльності в новітніх умовах можуть бути:

– обмеження права законодавчої ініціативи через розроблення стратегій законотворчої діяльності, що відповідають виключно плану реформ. Це зменшить кількість заздальгідь неприпустимих законодавчих ініціатив, які відволікають парламентарів і примушують затрачати значну частину робочого часу на аналіз і розроблення проектів законів, що не мають політичної або компетентної перспективи прийняття. Зекономлений час спрямовуватимуть на ретельніше дослідження запланованих проектів;

– формалізація спеціалізації законотворчості як окремого фаху юридичної практики, що дасть змогу систематизувати доступ компетентних експертів до законодавчої діяльності;

– включення додаткового елемента законодавчого процесу – дослідження та виявлення істинних причин проблеми, що потребує розв’язання інструментами законодавчого регулювання;

– структуризація процесу виявлення нових об’єктів, які потребують правового регулювання, оцінювання їхніх якісних характеристик і наслідків, що допоможе отримати формалізовані дані про терміновість розгляду цього питання;

– визначення показників ефективності реалізації закону, що дасть змогу вдосконалювати ефективність законодавчої діяльності на емпіричному рівні через накопичення та узагальнення досвіду спроб і помилок його реалізації на практиці;

– розроблення стратегії застосування штучного інтелекту в державній сфері, визначення етичних принципів і стандартів його використання, плану прийняття необхідних нормативних актів;

– упровадження інформаційних технологій, зокрема таких, що ґрунтуються на штучному інтелекті, у сферу державного регулювання, що зменшить кількість нормативних актів і сприятиме спрощенню системи законодавства;

– розширення меж застосування інструментів програмного забезпечення, спрямованих на підвищення ефективності законодавчої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т. Ф. Мотивація, механізми і вікові передумови формування соціальної поведінки особистості в групі. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. 2016. Pedagogika № 6. С. 10-13.
2. Анатольєва О. І. Історія держави і права зарубіжних країн. 2015. Конспект лекцій. Кафедра історії держави та права. Національна академія внутрішніх справ. Київ.
3. Балацька О. Б. Політичне насилля як державотворчий фактор у теоріях насилля другої половини ХІХ – початку ХХ століття. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2015. № 5. С 205-212.
4. Барковський П. Постідеології сучасності: «Гібридні ідеології», або «нові міфології», як фактор конституювання постсучасного соціального поля. *Ідеологія і Політика*. 2018. № 3(11). С. 78-125.
5. Бекабаєв Е. З. О причинах спорів в теории правоотношения. *Современное право*. 2011. № 8. С. 29-33.
6. Бєседін В. Ф., Пенькова О. Г. Логіка стратегічного планування: сутність, реформування, напрями вдосконалення. *Економіка та держава*. 2010. № 10. С. 9-14.
7. Білодід І. К. ред. Словник української мови. 1970—1980. в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ: «Наукова думка» .
8. Білозьоров Є. В. Національне та міжнародне право: Порівняльно-правовий вимір. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 328-330.
9. Бобровник С. В. Правозастосовні акти: природа, сутність та місце в системі законодавства. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 35-43.
10. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн. Навч. посібник. 2008. 2-е вид. перероб. й доп. «Центр учбової літератури». 730 с.
11. Бостан С. К., Гусарєв С. Д., Пархоменко Н. М. та ін. Теорія держави і права. Навч. посіб. 2013. Серія «Альма-матер». ВЦ «Академія». 348 с.
12. Бужимська К.О. Теорія модернізації: Виникнення, розвиток, сучасний стан. *Економіка, управління та адміністрування*. 2008. № 2(44). С. 216-227.

11. Бульбенюк С. С. Особливості владно-управлінського дискурсу в інформаційну епоху. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2014. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Випуск 14. С. 66-70.

14. Варій М. Й. Загальна психологія. Навчальний посібник. 2007. 2-ге видан. випр. і доп. «Центр учбової літератури». 968 с.

15. Ведерніков Ю.А., Папірна А.В. Теорія держави і права. 2008. Навч. посіб. «Знання». 333 с.

16. Віхров О. П., Віхрова І. О. Теорія держави і права: курс лекцій. 2015. Навчальний посібник. Чернігів. «Десна Поліграф». 304 с.

17. Владимиров М. В. Державна влада в умовах розвитку громадянського суспільства. *Актуальні проблеми державного управління*. 2013. № 2. С. 46-53.

18. Ганжуров Ю. Законотворча діяльність як комунікативний процес. *Політичний менеджмент*. 2005. № 2. С. 89-102.

19. Герасіна Л. М. Інституційна природа державної влади та система її політико-правових інститутів. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2003. № 5. С. 6.

20. Герасіна Л. М., Панов М.І. заг. ред. Соціологія права: Підручник. 2003. Київ. 398 с.

21. Гоббс Т. Левіафан. Пер. з англ. 2000. «Дух і Літера». 606 с.

22. Головка А. Я. Постіндустріальна трансформація світового господарства в контексті формування концепції соціальної відповідальності ТНК. *Ефективна економіка*. 2013. № 9.

23. Готько О., Чайковська О., Наливайко Н. Соціальні інтернет-мережі та віртуалізація суспільного життя. *Молодь і ринок*. 2016. №2 (133). С. 94-98.

24. Губерський Л. В., Суліма Є. М., Кремень В. Г., Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Філософія. Підручник для студ. ВНЗ. 2013. Харків. «Фоліо». С. 509.

25. Гуйван П. Д. Якість закону як елемент визначеності правової норми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Сер. Юриспруденція. № 28. С. 132-136.
26. Гультай М., Кияниця І. Правова визначеність у рішеннях Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 5. С. 83-93.
27. Гуцу С. Ф. Правове регулювання мережі Інтернет: Міжнародний і вітчизняний досвід. *Вісник НГУУ «КПІ»*. 2018. Політологія. Соціологія. Право. Випуск 2 (38). С. 114-118.
28. Даль Роберт. Поліархічна демократія / Теорія і практика демократії. Обрані текст/пер. з англ. під ред. В. Л. Іноземцева, Б. Г. Капустіна. 2006. М: «Ладомир». 496 с.
29. Данильян О. Г., Дзьобань О. П., Максимов С. І. та ін. Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. 2009. за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків: «Право». 208 с.
30. Данько Ю. А. Теорії інформаційного суспільства в сучасному науковому дискурсі. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2013. № 1. С. 76-84.
31. Дахова І. І., Чуб О. О. Багатоаспектність принципу правової визначеності щодо сучасних конституційно-правових відносин. *Форум права*. 2017. № 4. С. 59–68.
32. Двойничников Ю. А. Объект правоотношения в контексте правового времени. *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. 2014. Выпуск 1 (23). С. 29-36.
33. Десятник В. О. Проблеми діалектичного мислення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 7. С. 45-53.
34. Дегтяр О. А., Непомнящий О. М. Державна влада в політичній системі суспільства. *Вісник Національного університету цивільного захисту України зб. наук. пр.* 2017. Вип. 2 (7). С. 219-228.

35. Дудар С.К. Критерії якості закону: проблема доктринального визначення в аспекті правової інтеграції України та ЄС. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 23-26.

36. Дьоміна О. С. Політична ідеологія як духовний регулятив суспільно-політичного розвитку, *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2015. № 12/1 (128). С. 18-24.

37. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права: Академічний курс. Підручник. 2006. Київ: «Юрінком Інтер». 685 с.

38. Закон України № 2756-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2756-17>.

39. Закон України № 329-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання статусу та соціальних гарантій окремим особам із числа учасників антитерористичної операції». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-IX#Text>.

40. Закон України № 3425-XII «Про нотаріат». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>.

41. Закон України 3551-XII «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.

42. Закон України № 1728-VIII «Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1728-19>.

43. Закон України № 291-VIII «Про внесення змін до Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" щодо статусу осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/291-viii>.

44. Занфірова Т. А. Правовідносини як форма суспільних відносин. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Випуск 533 «Правознавство». С 78-83.

45. Зарецька Л. М., Помінова І. І. Теорії постіндустріального економічного розвитку. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2013. Вип. 1(1). С. 211-218.
46. Іванішин Д. О., Блоха Я. Є. Суспільно-світоглядні засади діяльності анархістських груп в Україні напередодні та під час першої світової війни. *«Молодий вчений»*. 2018. № 7 (59). С. 329-333.
47. Ірха К. О. Електоральна активність як об'єкт політологічного дослідження. *Політологічні записки*. 2013. № 7.
48. Кальницький Е. А. Концепція постіндустріального суспільства Деніела Белла як підґрунтя формування концепцій інформаційного суспільства. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2013. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія. № 5. С 137-142.
49. Кашніков Борис. Тероризм, справедливість і війна. Скільки вершників у апокаліпсису? *Ідеологія і політика*. 2018. № 3(11). С. 36-77.
50. Кельзен Ганс. Чисте правознавство: з дод.: Пробл. Справедливості. Пер. з нім. О. Мокровольського. 2004. К.: «Юніверс». 496 с.
51. Кизименко Л. Д., Бедна Л. Словник-довідник соціального працівника (для студентів та соціальних працівників). 2000. М.- Міні - глосарій – Львів. ДЦ МОУ.
52. Кійвець О. В. Сучасне міжнародне право: Проблеми ефективності системи через призму джерел міжнародного права. *Право і безпека*. 2010. № 2 (34). С. 15-19.
53. Клімова Г. П. Концептуальні підходи до аналізу поняття «держава». *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 2 (25). С. 161-169.
54. Кліпкова Г. О. Теорії виникнення держави як інструмент аналізу архітектури державно-інституційної системи. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. 2016. Серія «Питання політології». Вип. 29. С. 50-55.

55. Ковалевич Б. В. Соціальні мережі як новий інструмент ведення інформаційних війн у сучасному світі. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2014. № 4 (108). С. 118-121.

56. Козловець М. А. Соціальна структура українського суспільства в контексті постсоціалістичних трансформацій. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 4 (35). С. 41-57.

57. Косович В. Внесення змін до нормативно-правових актів України як спосіб їх вдосконалення. *Вісник Львівського університету*. 2014. Серія юридична. Випуск 60. С. 35-46.

58. Кравченко М. Г. Основні ознаки та вимоги до якісного закону. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 4(6). С. 4-17.

59. Кравченко С. Теоретичне розуміння реформ як форми суспільних змін. *Вісник Національної академії державного управління*. 2010. № 2. С. 14-21.

60. Кримінальний Кодекс України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2076>.

61. Кривенко Н. В. Міжнародний поділ праці: значення, розвиток та вплив. *Стратегія розвитку України*. 2016. №1. С. 194-202.

62. Кукуруз О. В. Взаємозумовленість політичної і правової систем: теоретико-методологічна основа. *Держава і право*. 2019. Серія: Політичні науки. Випуск 84. С. 14 - 24.

63. Лайон Д. Інформаційне суспільство: Проблеми та ілюзії. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія*. 1996. С. 362 - 380.

64. Лебедева О. В. Психологічна теорія походження держави. *Молодий вчений*. 2015. № 8 (23). Частина 2. С. 98 - 100.

65. Лебедь Н. В. Законодавча діяльність як правова категорія. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 9.

66. Лебедь Н. В. Стан законодавчої діяльності в сучасній Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 15. С. 108-111.

67. Лебедева Л. В. Постіндустріальна економіка та постіндустріальне суспільство: критерії розмежування та існуючі моделі. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2010. Економічні науки. Вип. 4. С. 29-36;
68. Легін Л. М. Поняття та критерії якості закону: проблеми визначення. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 196-204.
69. Лопа Л. В., Козирев В. А. Формування інформаційного суспільства у світі та місце економічних знань у цьому процесі. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Випуск 17. С. 18-22.
70. Мазурик К. З. Характеристика законотворчості та визначення чинників, які впливають на неї. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (1). С. 259-267.
71. Макаренко Л. О. Суб'єкт правової культури: концептуальні засади дослідження / *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2018. № 3(5). С. 15-21;
72. Малишев Б. В. Правова реформа: поняття, ознаки, види. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 3. С. 19-23.
73. Маруховський О. О. Політичні аспекти зарубіжних концепцій інформаційного суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. 2008. НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 20 с.
74. Мельник А. А. Якість як принципова вимога дієвого закону. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 396-399.
75. Мельник О. Г. Поняття юридичних фактів, як підстав виникнення, припинення та трансформації правових відносин у сфері реалізації судової влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія Право. Випуск 33. Том 1. С. 32 - 35.
76. Мельничук С. М. Законодавча діяльність, як правова форма здійснення функцій держави. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 6.

77. Момот І. О., Момот Ю. Г., Козенков Д. Є. Сутність та особливості функціонування криптовалют. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск № 15. С. 713 - 719.

78. Мороз Борис, Молотков Олег, Ульяновська Юлія. Методи визначення цінності інформації для організації її захисту. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. 2001. Вип. 2. С. 46-53.

79. Оніщенко Н. М. Розвиток національної правової системи в контексті запитів громадянського суспільства. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2018. № 3(5). С. 4-9.

80. Остапенко Марина. Політичний плюралізм: багатогранність змісту. *Політичний менеджмент*. 2011. № 6.

81. Павелків Р. В. Загальна психологія. Підручник. 2009. К: «Кондор». 576 с.

82. Пампура М. В. Модернізація як трансформаційний процес сучасної державно-правової дійсності. *Форум права*. 2016. № 3. С. 194–198.

83. Пантыкина М. И. Правовое время: опыт феноменологического исследования. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2016. № 12. С. 1-6.

84. Підгорний К. Ю. Теорії модернізації: проблеми ефективної типологізації. Вісник *Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2009. Серія «Питання політології» 861. С. 35-42. <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/3298>.

85. Перерва Ю. М. Законотворчість, як вид правотворчої діяльності. *Право і Безпека*. 2005. № 4'4.

86. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. 1909. Том 1. С.-Петербург. «Allpravo.Ru» 2005.

87. Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. та ін. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. 2014. За ред. О. В. Петришина. Х.: «Право». 368 с.

88. Пильгун Н. В., Бурбеза В. В. Поняття «механізм держави» в сучасній юридичній думці. *Юридичний вісник*. 2017. № 2 (43). С. 46-51.

89. Пленюк М. Поняття юридичного факту в доктрині цивільного права: історія і сучасність. *Юридична Україна*. 2014. 11. С. 58-62.

90. Пленюк М, Коструба А. Юридичні факти в доктрині приватного права України: монографія. 2018. Київ. 288 с.

91. Подольська Є. А. Філософія. Підручник. 2006. К.: Фірма «Інкос». Центр навчальної літератури. 704 с.

92. Поліщук Н. В., Панченко М. С. Науковотехнічний прогрес і духовноморальне становлення молоді. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 2. С. 197-205.

93. Постанова Кабінету Міністрів України № 413 від 20 серпня 2014 року «Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2014-п#Text>.

94. Ривліна В. М. Соціальні мережі як інструмент медіатизації культури. *«Молодий вчений»*. 2016. № 12 (39). С. 193-198.

95. Риндюк В. І. Щодо визначення поняття «закон» та «законодавство»: техніко-юридичний аспект. *Національна академія правових наук України та Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*. 2016. URL: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/21637/1/63-66.pdf>.

96. Риндюк В. І. Удосконалення законодавства як правотворча діяльність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія Право. Випуск 34. Том 1. С 40-43.

97. Ришелюк А. М. Законотворчість в Україні: Навчальний посібник. 2015. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України. 334 с.

98. Сафронова Л. Б. Визначення поняття «соціальний досвід»: теоретичний аспект. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2014. Вип. 18(2). С. 213-221.

99. Сидоренко П. О. Вплив науково-технічного прогресу на розвиток ринку праці. *Бізнес та інтелектуальний капітал. Інтелект XXI*. 2015. № 1. С. 92-98.

100. Системи підтримки прийняття рішень. Конспект лекцій. 2014. Кафедра економічної кібернетики та маркетингового менеджменту. Харківський політехнічний інститут.

101. Сергеев К. О. Якість закону, як критерій ефективності законодавчої діяльності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 1. С. 106-110.

102. Сергеев К. О. Вимоги до законодавчої діяльності в умовах гіпердинамічного розвитку інформаційних технологій. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 137-145.

103. Сергеев К. О. Вплив на законодавчу діяльність фактору часу в умовах розвитку інформаційних технологій. *Юридична Україна*. 2019. № 8. С. 29-42.

104. Сергеев К. О. Ускладнення законодавчої системи внаслідок динамічного розвитку інформаційних технологій. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 68. С. 206-214.

105. Сергеев К. О. Врахування у законодавчій діяльності психологічних факторів, що мотивують до дотримання або порушення закону. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. № 1(7). С. 23-28.

106. Сергеев К. О. Підходи до законодавчої діяльності в умовах ускладнення суспільної організації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. № 82. С. 195-202.

107. Сергеев К. О. Законодавча діяльність як спосіб реалізації влади. *Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 1. С. 22-28.

108. Сіленко А. Інформаційні технології – новий імпульс для пошуку парадигми майбутнього суспільства. *Політичний менеджмент*. 2007. № 3. С. 96-112.

109. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. 2001. Пер. з рос. Харків: «Консум». 656 с. С. 23.
110. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. 2011. 3-тє видання. К.: «Алерта». ЦУП. 524 с.
111. Скиба М. В. Сутність та роль держави: інституціональний аспект. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2014. Серія 18 «Економіка і право». Вип. 24. С. 24-30.
112. Сковронський Д. М. Поняття конструкції «соціальна держава» в історичному аспекті. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. Юридичні науки. № 845. С. 413-419.
113. Солошкіна І. В. Особливості оподаткування кріптовалютних операцій залежно від типу податкової системи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2018. Серія «Право». Випуск 25. С. 84-86.
114. Стащенко В. В. Руководителю о принятии решений. Научно—методические проблемы и новые технологии образования. *Энергобезопасность и энергосбережение*. 2009. № 3 (27). С. 38-42.
115. Стеценко Б. С. Фундаментальні основи становлення постіндустріальної економіки: теоретичні засади. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 16. С. 151-154.
116. Стефанчук Р. О. Інформаційні технології та право: Quo Vadis? *Право України*. 2018. № 1. С. 30-50. DOI:10.33498/loiu-2018-01-030.
117. Сурмин Ю. П. Теорія систем та системний аналіз: навчальний посібник. 2003. К.: МАУП. 368 с.
118. Суходубова І. В. Системні властивості законодавства та його співвідношення із системою права. *Економічна теорія та право*. 2015. № 1 (20). С. 268-278.
119. Танчин І. З. Соціологія: Навч. посіб. 2008. 3-тє вид. перероб. і доп. К.: «Знання». 351 с.

120. Тимошенко В. І. Розвиток теорії держави в політико-правовій думці України і Росії (кінець XIX – початок XX сторіччя). Монографія. 2004. К.: Інститут держави і права іменні В. М. Корецького НАН України. 358 с.

121. Трихліб Е. О. Походження та еволюція поняття «закон». *Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м. Запоріжжя, 28–29 лип. 2017 р. С. 19–23.

122. Устименко О. С. Загальнотеоретична характеристика основних наукових концепцій походження держави. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Серія «Юридичні науки». Випуск 2. Том 1. С. 25-28.

123. Форрестер Дж. Основи кібернетики підприємства (Індустріальна динаміка). 1971. Переклад з англ. під редакцією Д. М. Гвішиані. М.: «Прогрес». 340 с.

124. Ходакевич С. І., Урванцева С. В. Технологія блокчейн (blockchain) та її вплив на фінансово-банківську сферу. *ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*. 2017. <http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/23099>.

125. Ходаківський Є. І., Богоявленська Ю. В., Грабар Т. П. Психологія управління. Підручник. 2011. 3-тє вид. перероб. та доп. К.: «Центр учбової літератури». 664 с.

126. Червінська Н. В. Концепція законопроекту та її значення для підвищення якості законів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 55-61.

127. Черніченко Г. О., Єфременко А. В. Теорії модернізації в контексті постіндустріального розвитку. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2014. № 11. С 26-31.

128. Чукавіна Т. Е. Маси та масова свідомість. Людина в масі. *Вісник НТУУ —КПІ*. 2011. Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск № 3. С. 133-136.

129. Чуприна Леонід. Соціальні мережі як інструмент реалізації громадських ініціатив. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2015. Вип. 41. С. 54-68.

130. Швалб Юрій. Свідомість як відношення людини до світу. *Психологія і суспільство*. 2004. № 4. С. 154-166.

131. Шинкарук В. І. голов. ред. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія. 2002. НАН України. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ: «Абрис». 742 с.

132. Шкарупа В., Цимбалюк В. Застосування положень права щодо формування основ теорії інформаційного права. *«Правова інформатика»*. 2006. № 3 (11). С. 46-53.

133. Шумило М. М. Розвиток вчення про правовідносини в сучасній українській юридичній науці. *Держава та регіони*. 2014. Серія: «Право». № 3 (45). С. 13-17.

134. Юрков О. С. Теорії прийняття рішень. Курс лекцій. 2016. Кафедра психології. Мукачівський державний університет. МДУ.

135. Юрченко Е. А. Традиціоналістська парадигма соціальної модернізації. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2004. «Центр духовної культури». № 42. С. 15.

136. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економіки та економічної думки: підручник. 2011. К.: «Знання». 646 с.

137. Adam Thierer, Andrea Castillo O'Sullivan, and Raymond Russell. Artificial Intelligence and Public Policy. *Mercatus Research, Mercatus Center at George Mason University*. 2017. 54 p. <https://www.mercatus.org/publications/artificial-intelligence-public-policy>.

138. Anneke Zuiderwijk, Yu-Che Chen & Fadi Salem. Implications of the use of artificial intelligence in public governance: A systematic literature review and a research agenda. *Government Information Quarterly*. 2021. 19 p. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2021.101577>.

139. Arthur L. Stinchcombe. Social structure and organizations. *Economics Meets Sociology in Strategic Management*. 2000. Vol. 17. Pp. 229-259. [https://doi.org/10.1016/S0742-3322\(00\)17019-6](https://doi.org/10.1016/S0742-3322(00)17019-6).

140. Arthur O. Eger, Huub Ehlhardt. Technological Innovation as an Evolutionary Process. *On the Origin of Products. The Evolution of Product Innovation and Design*. 2018. Pp. 35-50. <https://doi.org/10.1017/9781316941539.003>.

141. Charles Crothers. Social Structure: History of the Concept. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. 2015. 2nd edition, Volume 22. Pp. 719-726. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.03115-9>.

142. Christopher Chase-Dunn. World-state formation: historical processes and emergent necessity. *Political Geography Quarterly*. 1990. Volume 9, Issue 2. Pp. 108-130. [https://doi.org/10.1016/0260-9827\(90\)90014-2](https://doi.org/10.1016/0260-9827(90)90014-2).

143. Cotterrell Roger. Law`s community: Legal theory in sociological perspective. 1995. Oxford Univesity Press INC. p. 17. DOI: 10.1093 / acprof: oso / 9780198264903. 001. 0001.

144. Elizaveta Kopacheva. How the Internet has changed participation: Exploring distinctive preconditions of online activism. *Communication & Society*. 2021. Vol 34, № 2. Pp. 67-85. <https://doi.org/10.15581/003.34.2.67-85>.

145. Everett M. Rogers. «Diffusion of Innovations», 5th Edition. 2003;

146. Forrester W. Jay. Counterintuitive behavior of social systems. *Ekistics*. 1971. Vol. 32, № 189. Pp. 134-144. <https://www.jstor.org/stable/43619185>.

147. Forrester W. Jay. Learning through System Dynamics as Preparation for the 21st Century. *Systems Thinking and Dynamic Modeling Conference for K-12 Education*. June 27-29, 1994. at Concord Academy. Concord, MA, USA. 22 p.

148. Gebhard Geiger. The concept of evolution and early state formation. *Politics and the Life Sciences*. 1985. Volume 3, Issue 2. Pp. 163 – 171. <https://doi.org/10.1017/S0730938400001155>.

149. Jackson Jonathan, Bradford Ben, Hough Mike. Why Do People Comply with the Law? Legitimacy and the Influence of Legal Institutions. *British Journal of Criminology*. 2012. № 52(6). Pp. 1051-1071. DOI:10.2139/ssrn.1994490.

150. Han-Wei Liu, Ching-Fu Lin and Yu-Jie Chen. Beyond State v Loomis: artificial intelligence, government algorithmization and accountability. *International Journal of Law and Information Technology*. 2019. Volume 27, Issue 2. Pp. 122-141. <https://doi.org/10.1093/ijlit/eaz001>.

151. Helen Margetts & Cosmina Dorobantu. Rethink government with AI. *Nature*. 2019. Vol 568. Pp. 163-165. <https://media.nature.com/original/magazine-assets/d41586-019-01099-5/d41586-019-01099-5.pdf>.

152. Hendrik Spruyt. War, Trade, and State Formation. *The Oxford Handbook of Political Science*. 2011. 1320 p. DOI:10.1093/oxfordhb/9780199604456.001.0001.

153. Keebet von Benda-Beckmann & Bertram Turner. Legal pluralism, social theory, and the state. *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*. 2018. 50:3. Pp. 255-274. DOI: 10.1080/07329113.2018.1532674.

154. Korotayev Andrey, Malkov Artemy, Khaltourina Daria. Introduction to Social Macrodynamics: Compact Macromodels of the World System Growth. 2006. Moscow: «KomKniga».

155. Law Jonathan and Martin A. Elizabeth. Dictionary of Law (7 ed.). 2014. Oxford University Press.

156. María José Falcon Y Tella. A Three-Dimensional Theory of Law. 2010. Translation into English by Howard Shneider and Jon Randall Walden. Leiden, Boston. DOI:10.1163/ej.9789004179325.i-376.

157. Micael Ehn. On the Causes and Effects of Specialization. *Mälardalen University Press Licentiate Theses*. 2009. № 103. 45 p. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:216876/FULLTEXT01.pdf>.

158. Petersen, M., & Skaaning, S. Ultimate Causes of State Formation: The Significance of Biogeography, Diffusion, and Neolithic Revolutions. *Historical Social Research*. 2010. Vol. 35, No. 3 (133). Pp. 220-226. <http://www.jstor.org/stable/25758844>.

159. Rosenberg Justin. Globalization Theory: A Post Mortem / *International Politics*. 2005. № 42. Pp. 2–74. https://www.academia.edu/9546741/2005_Globalization_Theory_A_Post_Mortem.

160. Rosenblum G. Victor. Law as a political instrument. 1955. New York: Random House.

161. Samar Fatima, Kevin C. Desouza, Gregory S. Dawson. National strategic artificial intelligence plans: A multi-dimensional analysis. *Economic Analysis and Policy*. 2020. Vol. 67. Pp. 178–194. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2020.07.008>.

162. Shchokin R., Dutchak S., Opolska N., Durman O., Shevtsiv M. International aspects of legal regulation of information relations in the global internet network. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Volume 23, Issue 3. p. 1-7. <https://www.abacademies.org/articles/international-aspects-of-legal-regulation-of-information-relations-in-the-global-internet-network-9305.html>

163. The IEEE Global Initiative on Ethics of Autonomous and Intelligent Systems. Ethically Aligned Design: A Vision for Prioritizing Human Well-being with Autonomous and Intelligent Systems, First Edition. IEEE. 2019. <https://standards.ieee.org/content/ieee-standards/en/industryconnections/ec/autonomous-systems.html>.

164. Tim Berners. 2019. 30 years on, what's next #ForTheWeb? World Wide Web. #Web30 #ForTheWeb. <https://webfoundation.org/2019/03/web-birthday-30/>.

165. Yogesh K. Dwivedi, et al., Artificial Intelligence (AI): Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*. 2021. Volume 57. 47 p. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.08.002>.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Сергєєв К. О. Якість закону, як критерій ефективності законодавчої діяльності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 1. С. 106–110.
2. Сергєєв К. О. Вимоги до законодавчої діяльності в умовах гіпердинамічного розвитку інформаційних технологій. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 137–145.
3. Сергєєв К. О. Вплив на законодавчу діяльність фактору часу в умовах розвитку інформаційних технологій. *Юридична Україна*. 2019. № 8. С. 29–42.
4. Сергєєв К. О. Ускладнення законодавчої системи внаслідок динамічного розвитку інформаційних технологій. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 68. С. 206–214.
5. Сергєєв К. О. Врахування у законодавчій діяльності психологічних факторів, що мотивують до дотримання або порушення закону. *ScienceRise: Juridical Science*. 2019. № 1 (7). С. 23–28.
6. Сергєєв К. О. Підходи до законодавчої діяльності в умовах ускладнення суспільної організації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. № 82. С. 195–202.
7. Сергєєв К. О. Законодавча діяльність як спосіб реалізації влади. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 1. С. 22–28

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Сергеев К. О. Новітня правова реальність епохи інформаційного суспільства, трансформація підходів до законодавчої діяльності. Legal science: research and European innovations : International scientific and practical conference proceedings, April 23–24, 2021. Czestochowa, Poland, 2021. P. 35–38.

9. Сергеев К. О. Фактор впливу інформаційних технологій на законодавчу діяльність як новітній напрямок теоретико-правового дослідження. Актуальні дослідження правової та історичної науки : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 10 лют. 2021 р.). Тернопіль, 2021. Вип. 29. С. 7–9.

10. Сергеев К. О. Часово-просторова відповідність інструментів захисту порушеного права як стратегічний напрямок реформування системи законодавства. Пріоритетні напрями реформування сучасного законодавства : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 19–20 лют. 2021 р.). Херсон, 2021. С. 18–21.

11. Сергеев К. О. Моніторинг функціонування соціальних систем, як інструменту вдосконалення ефективності законодавчої діяльності. Актуальні дослідження правової та історичної науки : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 14 квіт. 2021 р.). Тернопіль, 2021. Вип. 31. С. 5–8.

12. Сергеев К. О. Законодавча діяльність в умовах інформаційного суспільства як один із факторів нестабільності у створенні якісного закону. Міжнародні та національні правові виміри забезпечення стабільності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16–17 квіт. 2021 р.) : у 2 ч. Львів, 2021. Ч. 1. С. 22–25.

13. Сергеев К. О. Переваги і недоліки впливу інститутів громадянського суспільства на законодавчий процес. Громадянське суспільство як чинник модернізації сучасної держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20 квіт. 2021 р.). Київ, 2021. С. 103–106.

14. Сергєєв К. О. Категорія якості закону в двоєдиності його юридичної і соціальної природи. Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у ХХІ столітті : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 23–24 квіт. 2021 р.). Запоріжжя, 2021. С. 20–22.

«Затверджую»
 Декан факультету політології та права
 Національного педагогічного
 університету імені М. П. Драгоманова

доктор історичних наук,
 професор Андрусишин Б. І.

«23» серпня 2021 р.

**АКТ
 впровадження**

Даним актом засвідчуємо, що результати дисертації Сергєєва Кирила Олександровича на тему: «Законодавча діяльність в умовах динамічного розвитку інформаційних технологій» запроваджена у навчальний процес викладання курсу «теорія держави і права» Факультету політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова у 2020-2021 навчальному році.

Завідувач кафедри
 теорії та історії держави та права,
 професор

Р. С. Огірко

Заступник декана з навчально-методичної роботи
 факультету політології та права,
 доцент кафедри теорії та історії
 держави та права

О. В. Макарова

Доцент кафедри теорії та історії
 держави та права

С. І. Шитний

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-34-42, факс: 255-33-13, e-mail: comeuroint@v.rada.gov.ua

№ 2907-1

29 - листо 2014 р.

Спеціалізована вчена рада Д26.007.04
Національної академії внутрішніх
справ

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження Сергєєва К. О.,
на тему «Законодавча діяльність в умовах динамічного розвитку
інформаційних технологій».**

У Комітеті Верховної Ради України з питань європейської інтеграції розглянуто дисертаційне дослідження, підготоване Сергєєвим К.О. щодо законодавчої діяльності в умовах динамічного розвитку інформаційних технологій. Зважаючи на активну фазу впровадження сучасних інформаційних технологій в країні, вважаємо проблематику дисертаційної роботи Сергєєва К.О. на тему: «Законодавча діяльність в умовах динамічного розвитку інформаційних технологій» актуальною і своєчасною. Повідомляємо, що надані пропозиції та зауваження будуть використані у законопроектній роботі Комітету.

Перший заступник
голови Комітету

В. ГАЛАЙЧУК

УКРАЇНА
 МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
 НАЦІОНАЛЬНИЙ АНТАРКТИЧНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР

01601, м. Київ, бульв. Тараса Шевченка, 16, тел/факс: (380 44) 246-38-80, E-mail: nac@nac.gov.ua www.nac.gov.ua

27 липня 2021р. № 189

На № _____

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження Сергєєва К. О.
 «Законодавча діяльність в умовах динамічного розвитку інформаційних
 технологій»**

Державною установою Національний антарктичний науковий центр МОН України (ДУ НАНЦ) розглянуто результати дисертаційного дослідження Сергєєва Кирила Олександровича на тему «Законодавча діяльність в умовах динамічного розвитку інформаційних технологій» за спеціальністю 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень.

Дані отримані в межах дослідження виявились актуальними в процесі розробки стратегічних планів розвитку антарктичної діяльності, в частині оцінки міжнародно-правових договорів, а також, за безпосередньої участі Сергєєва К. О. в якості консультанта, були застосовані для формування стратегії та рекомендацій ДУ НАНЦ з питань систематизації національного законодавства про антарктичну діяльність України.

Директор

Євген ДИКИЙ